

УДК 332.3:631

*Ю.О. ЛУПЕНКО, доктор економічних наук, професор, академік НААН,
директор
О.В. ХОДАКІВСЬКА, доктор економічних наук,
завідувач відділу земельних відносин
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»*

Наукові засади запровадження ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення

Постановка проблеми. На початку 90-х років XX століття Україна вступила на шлях ринкових перетворень, що зумовило необхідність реформування земельних відносин. Результатом ринкових трансформацій в аграрному секторі стала ліквідація державної монополії на землю, запровадження приватної власності на землі сільськогосподарського призначення, реформування сільськогосподарських підприємств (радгоспів і колгоспів) із наступним формуванням господарських структур ринкового спрямування. Таким чином, у країні були створені передумови для запровадження ринкового обігу та формування ринку земельних ділянок сільськогосподарського призначення. Однак, проблеми, пов'язані з організацією і функціонуванням земельного ринку в Україні, до цього часу не врегульовані. Поступово вони перейшли з економічної площини в політичну, загострюючи тим самим соціаль-

ну напругу в суспільстві (особливо серед сільських жителів), породжуючи політичні спекуляції навколо земельних питань та провокуючи створення тіньових схем щодо відчуження земельних ділянок, земельне рейдерство тощо.

Невизначеність стосовно ринку сільськогосподарських земель спровокувала появу механізмів переходу прав на земельні ділянки в обхід мораторію, що, наприклад, призвело до активізації такого інституту, як емфітевзис, і викликало масові обурення серед фермерів та дрібних землекористувачів. Багато фахівців різного спрямування висловлюють діаметрально протилежні думки щодо доцільності запровадження ринку земель, механізмів його регулювання та можливих наслідків. З огляду на це є об'єктивна необхідність уточнення наукових засад формування й запровадження ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню проблем формування ринко-

© Ю.О. Лупенко, О.В. Ходаківська, 2016

вого обігу сільськогосподарських земель присвячені дослідження багатьох вітчизняних науковців [1-21], серед яких слід виділити праці: В. Г. Андрійчука, Д. І. Бамбіндири, Я. М. Гадзала, П. І. Гайдуцького, В. П. Галушка, В. В. Горлачука, О. І. Гуторова, А. С. Даниленка, Д. С. Добряка, В. М. Жука, В. М. Заяця, І. Г. Кириленка, В. Я. Месель-Веселяка, Л. Я. Новаковського, Б. Й. Пасхавера, П. Т. Саблука, А. М. Третяка, М. М. Федорова, О. М. Шпичака та іноземних дослідників [25-29]. Протягом тривалого часу в Україні сформовано необхідну теоретичну базу стосовно становлення ринкового обігу земель, однак нині відсутня єдина стратегія щодо його запровадження. Звідси одним із головних завдань сучасної аграрної економічної науки є подолання розриву між теорією та існуючою економічною дійсністю. Водночас через різні обставини наука одержала новий творчий «поштовх» для емпіричних і методологічних пошуків. Чітко окреслився інтерес дослідників до проблем формування та державного регулювання ринкового обігу сільськогосподарських земель в Україні, визначення його економічної сутності й можливих переваг і недоліків, формування ринкової вартості земельних ділянок, орендної плати, встановлення обмежень щодо граничних розмірів земельних ділянок у власності однієї особи, визначення оптимальних розмірів землекористувань, дослідження механізму ринкової взаємодії факторів попиту, пропозиції, формування ціни рівноваги тощо.

На основі законів України, указів Президента України та інших нормативно-правових актів, із використанням результатів наукових досліджень, свого часу розроблено українську модель земельної реформи, яка охоплює три основні етапи. Так, важливими етапами реформування земельних відносин стали: роздержавлення і грошова оцінка земель, приватизація понад двох третин площ сільськогосподарських угідь, запровадження інституту оренди сільськогосподарських земель. На новій організаційно-правовій основі сформовані підприємства ринкового типу, громадяни розширили особисті селянські господарства за рахунок земельних паїв тощо [12, с. 3; 20, с. 55]. Еко-

номічний ефект від запровадження лише інституту оренди оцінюється в 14 млрд грн, у т.ч. 12,9 млрд грн – оренди земель приватної власності, 1,1 млрд грн – земель державної власності.

За безпосередньої участі науковців Національного наукового центру „Інститут аграрної економіки”, зокрема, члена-кореспондента НААН М. М. Федорова й академіків НААН В. Я. Месель-Веселяка та П. Т. Саблука, розроблено:

- порядок проведення паювання сільськогосподарських земель;
- методику нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення й населених пунктів;
- порядок реорганізації колективних сільськогосподарських підприємств і створення на їх основі агроформувань ринкового типу;
- нормативно-правове та організаційно-методичне забезпечення оренди земельних часток (паїв) громадян, посвідчених сертифікатами, й земельних ділянок, посвідчених державними актами;
- організаційну схему формування ринку земель сільськогосподарського призначення;
- нові методичні підходи до визначення нормативної грошової оцінки сільськогосподарських земель на новій інформаційній основі з урахуванням ринкових факторів;
- рекомендації щодо забезпечення розвитку земельних відносин у ринкових умовах господарювання тощо.

Результати наукових досліджень використані при розробленні Державної цільової програми розвитку українського села на період до 2015 року, Стратегії розвитку аграрного сектору України до 2020 року, проектів Державної цільової програми сталого розвитку сільських територій, Загальнодержавної програми використання та охорони земель, законів України „Про плату за землю”, „Про оренду землі”, „Про оцінку землі”, „Про меліорацію земель” й ін.

Мета статті – обґрунтування та висвітлення наукових засад запровадження ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення в Україні.

Виклад основних результатів дослідження. В Україні виконано важливі етапи реформування земельних відносин шляхом

роздержавлення і приватизації. 27,5 млн га сільськогосподарських угідь розпайовано. За результатами паювання 6,9 млн громадян України набули право на земельну частку (пай), з яких 6,8 млн стали їх власниками. Крім того, громадяни одержали у власність і користування земельні ділянки для ведення товарного сільськогосподарського виробництва, особистого селянського господарства, садівництва, городництва, сінокошіння та випасання худоби, загальною площею понад 16 млн га.

На початок 2016 року у приватній власності знаходиться 31 млн га сільськогосподарських угідь, або 74,8% їх площі (рис. 1). Частка державної власності становить 25,1%, комунальної – 0,1, колективної – 0,04%. Створено і функціонує близько 38 тис. агроформувань ринкового типу. Площа земель, переданих в оренду за договорами на початок 2016 року, становила 15,8 млн га, що дорівнює понад 57% розпайованих сільськогосподарських угідь (рис. 2).

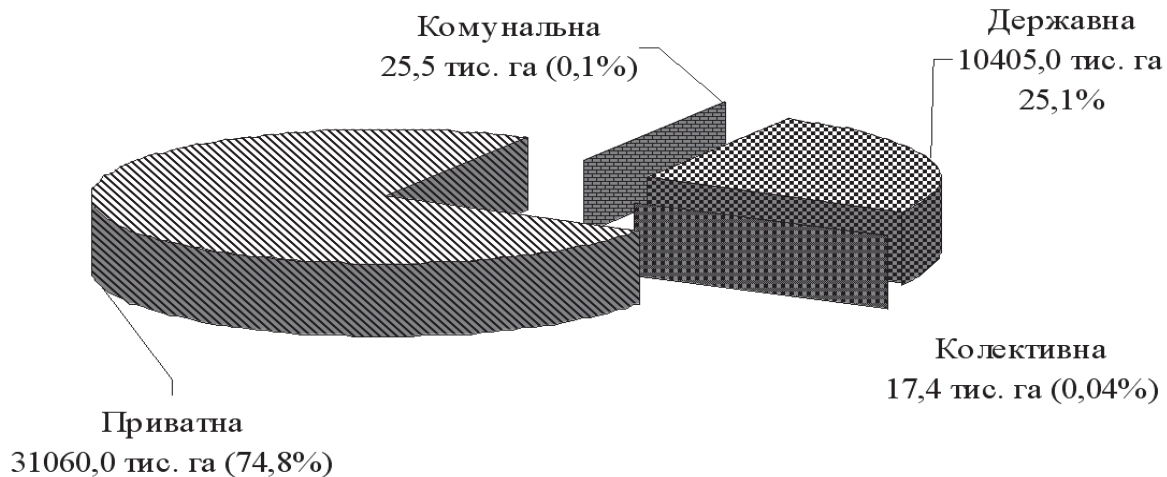

Рис. 1. Структура сільськогосподарських угідь України за формами власності станом на 01.01.2016 р.

Джерело: За даними Держгеокадастру України.

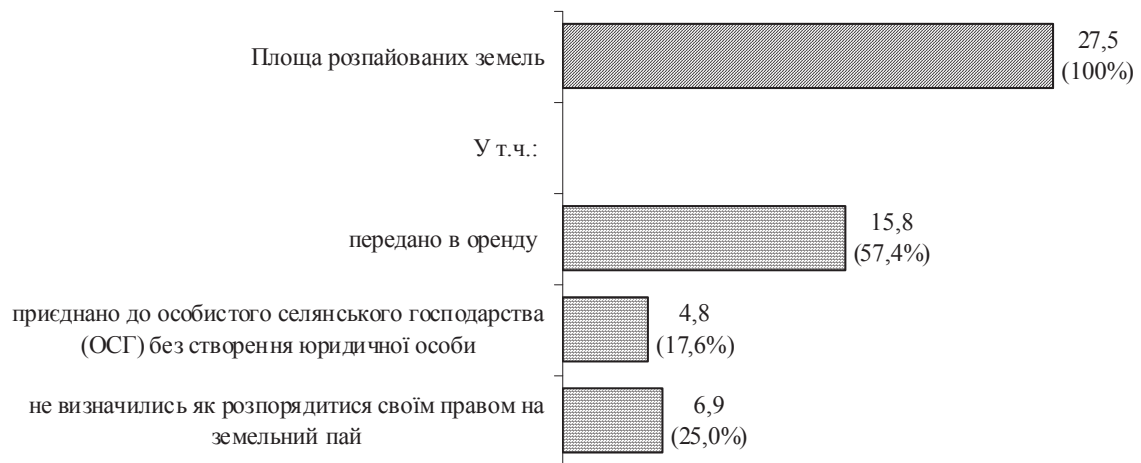

Рис. 2. Структура розпайованих земель за способами їх використання, 2016 р. (млн га / %)

Джерело: За даними Держгеокадастру України.

Загальна сума виплат за оренду земельних паїв згідно з укладеними договорами станом на 01.01.2016 р. фактично становила 12,9 млрд грн, або 862 грн за 1 га.

У попередні роки договори оренди в основному укладали з тими господарствами, де одержано земельні паї. Однак нині ця тенденція змінилася. У 2016 р. близько 52% до-

говорів оренди в Україні укладено з іншими суб'єктами господарювання, які створюються в результаті ринкових трансформацій.

Терміни договорів оренди різні, але у переважній більшості вони укладені на 8-10 років, тобто переважає середньостро-

кова оренда (близько 45%). Зростає частка довгострокової оренди – понад 10 років (17% проти 1,8% у 2000 р.). Майже не залишилося договорів оренди, укладених строком на 1-3 роки (менше 3%) (табл. рис. 3).

Укладення договорів оренди за строком їх дії, %

Показник	Рік			
	2001	2005	2010	2015
На 1-3 роки	45,7	26,2	10,0	3,1
На 4-5 років	41,2	61,4	49,0	35,5
На 6-10 років	11,3	10,2	30,6	46,4
На більше 10 років	1,8	2,2	10,4	15,0

Джерело: За даними Держгеокадастру України.

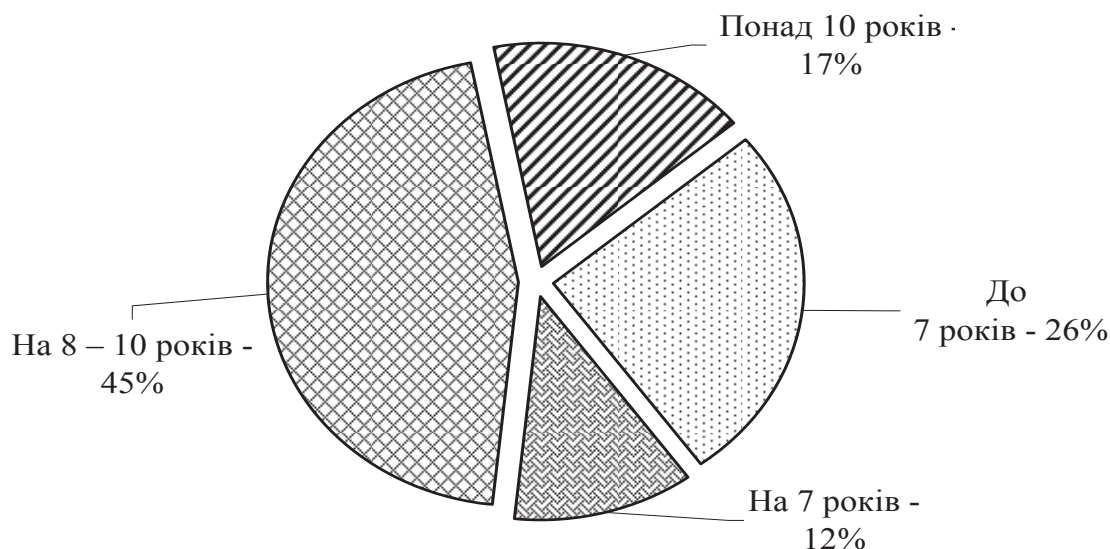

Рис. 3. Структура укладення договорів оренди за строком їх дії станом на 01.01.2016 р.

Джерело: За даними Держгеокадастру України.

Роздержавлення земель, запровадження різних форм власності на землю дає можливість селянам-власникам самостійно вирішувати питання використання земель. Понад 1,2 млн громадян приєднали земельні ділянки й земельні частки (паї) площею близько 5 млн га до особистих селянських господарств (без створення юридичної особи в межах законодавства) та обробляють самостійно. Крім того, громадяни подвоїли розміри своїх присадибних земельних ділянок та ділянок, наданих їм для ведення особистого селянського господарства [23, с. 20]. Нині у власності й користуванні 25 млн громадян зосереджено понад 16 млн га сільськогосподарських угідь, на яких виробляється близь-

ко 45% валової продукції сільського господарства країни.

Згідно з чинним законодавством громадяни України поки що можуть здійснювати земельні операції лише з присадибними земельними ділянками, які вони одержали у приватну власність, а також із земельними ділянками для ведення садівництва, дачного і гаражного будівництва. На відчуження інших земель сільськогосподарського призначення діє мораторій до прийняття Закону України «Про обіг земель сільськогосподарського призначення», але не раніше 1 січня 2018 року.

Поряд із позитивними зрушеннями у земельних відносинах слід відзначити наяв-

ність невирішених питань, що стримують їх розвиток:

відсутність комплексної програми розвитку земельних відносин, яка б сприяла запровадженню цивілізованого ринкового обігу земель та підвищенню інвестиційної привабливості землекористування, забезпечувала ефективне ведення автоматизованої системи державного земельного кадастру, гарантування прав на землю, визначала першочергові заходи з охорони земель і землеустрою;

незавершеність розмежування земель державної та комунальної власності;

законодавчо не врегульовано рентні відносини, за яких значна частина створюваної у сільському господарстві земельної ренти не потрапляє на розширене відтворення галузі;

відсутній механізм залучення кредитів під заставу прав власності й користування сільськогосподарськими землями;

нерегульованість проблем щодо невитребуваних земельних часток (паїв), черезсмужжя, дрібноконтурності, земель колективної власності, управління землями сільськогосподарського призначення державної власності;

наявність суттєвих змін в економіці країни в цілому і сільськогосподарській галузі зокрема, які потребують удосконалення методичних підходів щодо нормативної грошової оцінки земель на новій інформаційній основі;

значне скорочення еколого-агрохімічних ґрунтових обстежень, у край незадовільне державне фінансування заходів щодо забезпечення раціонального використання та охорони земель;

нерегульованість питання щодо економічного стимулювання раціонального використання й охорони земель, збереження, відтворення та підвищення родючості ґрунтів.

Стосовно формування і функціонування ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення, то цей процес стримують:

зволікання щодо формування нормативно-правової бази з питань ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення, несформованість його інфраструктури;

брак сучасних даних державної інвентаризації земель за формами власності та суб'єктами господарювання;

відсутність механізму консолідації земельних ділянок і його науково-методичного й інституційно-правового забезпечення;

несформованість системи державного регулювання щодо формування і функціонування ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення.

Для усунення зазначених перешкод в межах виконання наукової тематики обґрунтовано теоретико-методологічні засади ринкової трансформації земельних відносин та ефективного використання земель сільськогосподарського призначення. Опрацьовано пропозиції щодо удосконалення інституційно-правового й організаційно-економічного регулювання земельних відносин, на основі чого розроблено *Стратегічні напрями розвитку земельних відносин у сільському господарстві* [20], та робочою групою при НААН (під керівництвом академіка Л.Я. Новаковського) підготовлено *Національну доповідь щодо завершення земельної реформи* [15].

Встановлено, що ринковий обіг сільськогосподарських земель через купівлю-продаж потребує запровадження ефективних регуляторних механізмів. Вирішальну роль у регулюванні ринку земель має відігравати держава. За нею повинно залишитися право обмежень на ринковий обіг земельних ділянок, вилучення їх у разі нецільового використання та здійснення контролю за процесом ціноутворення на організованому земельному ринку, особливо на початкових етапах його запровадження [19, с. 55].

Крім того, як зазначає М.М. Федоров, «організація ринкового обігу земель є важливим питанням у системі економічного регулювання земельних відносин через залучення вартості землі до виробничого капіталу всіма суб'єктами підприємницької діяльності, оренду земельних ділянок і земельних паїв, запровадження заставних операцій із землею, відчуження права на земельні ділянки, поступового введення у ринковий обіг земель сільськогосподарського призначення» [12, с. 21].

У результаті досліджень були визначені основні стратегічні цілі запровадження ринкового обігу земель, а саме:

- розвиток сільських територій;
- запровадження іпотеки земель із метою одержання довгострокових кредитів під заставу земельних ділянок та прав на них;
- підвищення капіталізації підприємств і ліквідності земель;
- підвищення рівня сільської зайнятості;
- забезпечення раціонального використання земель;
- розвиток селозберігаючих підприємств.

Останнім часом окремі експерти висловлюють думку щодо необхідності запровадження абсолютно „вільного” ринку земель, мотивуючи це тим, що у світовій практиці відсутні такі регулювання, або ж закладені регуляторні інструменти у тій чи іншій країні з часом себе не виправдали й були скасовані.

У цьому зв'язку слід зазначити, що функціонування ринку земель сільськогосподарського призначення та його регулювання є досить важливим питанням для переважної більшості країн світу.

У результаті досліджень встановлено, що кожна країна у той чи інший спосіб регулює ринковий обіг земельних ділянок і прав на них, виходячи з конкретних особливостей та національних інтересів [24, с. 36].

Найпоширенішими регуляторними інструментами й обмеженнями, які використовуються у світовій практиці, є такі [25-29]:

- обмеження щодо суб'єктного складу покупців;
- кваліфікаційні вимоги до покупців;
- встановлення перехідного періоду, протягом якого діють тимчасові обмеження щодо купівлі/продажу земель для іноземців, юридичних осіб тощо;
- граничні розміри земельних ділянок (як максимальні, так і мінімальні), що можуть знаходитися у власності або користуванні фізичних та юридичних осіб;
- мінімальні й максимальні строки оренди земель;
- заборона або обмеження щодо зміни цільового призначення земельної ділянки;
- регулювання цін;

• запровадження прогресивних шкал оподаткування земельних трансакцій;

• екологічні обмеження щодо використання земель;

• встановлення переважного права на придбання земель сільськогосподарського призначення залежно від країни: орендарем, власником суміжної земельної ділянки, спеціалізованою агенцією.

Для прикладу, Агентство сільськогосподарської нерухомості Польщі із 270 тис. угод (площею 400 тис. га) використало своє переважне право лише 293 рази, викупивши земельні ділянки площею 6,5 тис. га, тобто менше 2%.

Обмеження можуть бути встановлені на державному, регіональному, муніципальному рівнях (на рівні окремих федеральних земель, провінцій, кантонів тощо).

До питань, які можуть вирішуватися на місцевому рівні, належать:

• прийняття рішень щодо «відкриття» ринку земель;

• визначення суб'єктного складу щодо покупців (визначається коло осіб, які можуть купувати земельні ділянки; право на придбання земель юридичними особами; жителями інших областей, країн, регіонів тощо);

• встановлення перехідного періоду щодо тимчасових обмежень;

• встановлення розміру земельного податку й визначення пільг.

В Україні, враховуючи світовий досвід, деякі із зазначених питань пропонується вирішувати на рівні об'єднаної територіальної громади. Крім того, починаючи з нинішнього року, Україна вже має практику встановлення розмірів земельного оподаткування на рівні сільських, селищних, міських рад та об'єднаних територіальних громад.

Економічна наука пропонує великий спектр методів прогнозування ринку земель. Однак в умовах, коли ринок сільськогосподарських земель (для ведення товарного сільськогосподарського виробництва) взагалі відсутній, коли несформовані належні правові й економічні умови для купівлі-продажу сільськогосподарських земель і достеменно невідомі механізми регулювання даного ринку й обмеження, що будуть закладені у зако-

нодавстві, – прогнозування майбутньої моделі ринку можна здійснити лише на основі соціологічних досліджень. За даними соціологічних опитувань, проведених Центром соціальних експертиз Інституту соціології, виявлено, що частка власників земельних паїв, готових їх продати, становить від 6 до 15%. Важливо, що 6% власників паїв готові їх

продати за ціною близько 1 тис. дол. Для решти – прийнятною ціною є 6-7 тис. дол. за 1 га. Таким чином, у ринковий оборот може бути включено 4,1 млн га земель, вартістю близько 105–280 млрд грн, що становить 37–94% готівкової грошової маси в обігу (рис. 4).

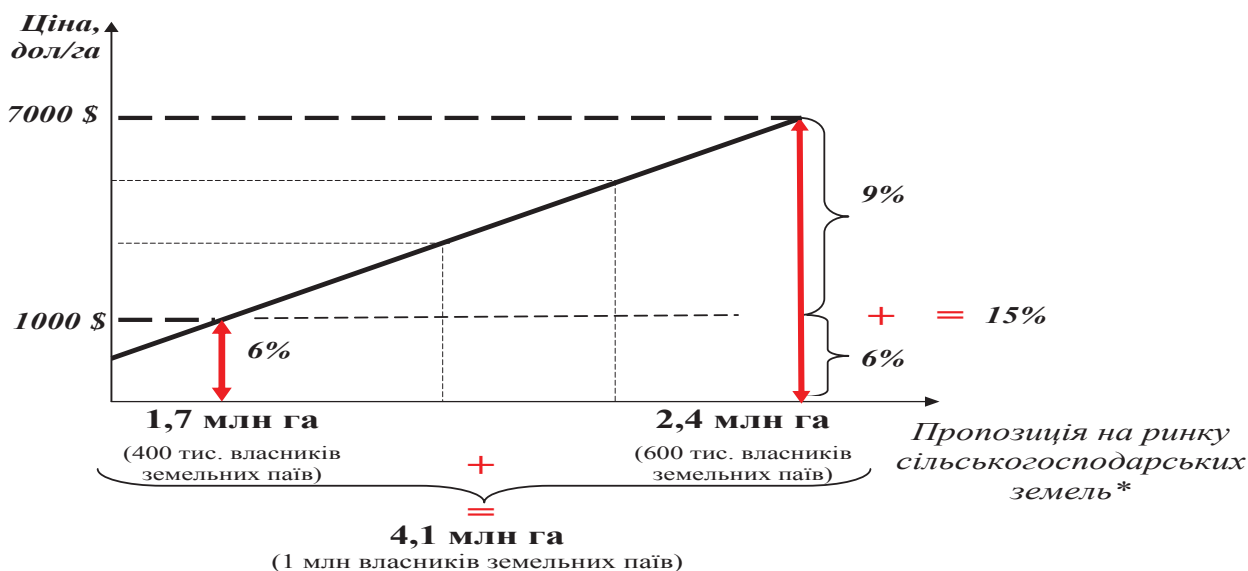

Рис. 4. Пропозиція сільськогосподарських земель у разі скасування мораторію на купівлю-продаж

*Дослідження ННЦ „Інститут аграрної економіки” за даними соціологічних опитувань Центру соціальних експертиз Інституту соціології.

Для порівняння – обсяг капітальних інвестицій, залучених у сільське господарство в 2014 році, дорівнював 18 млрд грн, що в 6 разів менше суми, необхідної для придбання цієї частини земельних паїв.

Це свідчить про можливість виникнення макроекономічних проблем при запровадженні ринкового обігу земель як щодо монетарного обслуговування, так і для вилучення коштів з реального сектора економіки і їх використання для придбання імпортованих товарів, тобто для інвестування економік інших країн.

Вибудовуючи модель очікування покупців слід виходити з обмежень щодо суб'єктного складу потенційних покупців земельних ділянок сільськогосподарського призначення (рис. 5). Так, за умови відкриття земельного ринку лише для фізичних осіб – громадян України (сценарій I), попит становитиме близько 4,6 млн га (або 1,15 млн земельних паїв). В основному ця категорія опитуваних готова придбати земельні паї, якщо

ціна на них буде невисокою, в межах 1–1,5 тис. дол. за 1 га, або земля продаватиметься з розстроченням платежу чи на умовах іпотеки.

За умови, що учасниками ринку земель сільськогосподарського призначення будуть фермерські господарства (сценарій II) і сільськогосподарські підприємства (сценарій III), попит, безумовно, зросте. Відповідно зросте й конкуренція, що зумовить підвищення цін на земельні ділянки. Проте окремими законопроектами, що нині активно обговорюються, передбачено, що максимальна площа земель, яка може бути придбана такими господарствами, не повинна перевищувати 1 тис. га. За даними опитувань фермерів та керівників сільськогосподарських підприємств діапазон цін попиту становить від 1 до 6 тис. дол. за 1 га¹.

¹ Опитування проводились за курсу долара 8 грн за 1 дол. США.

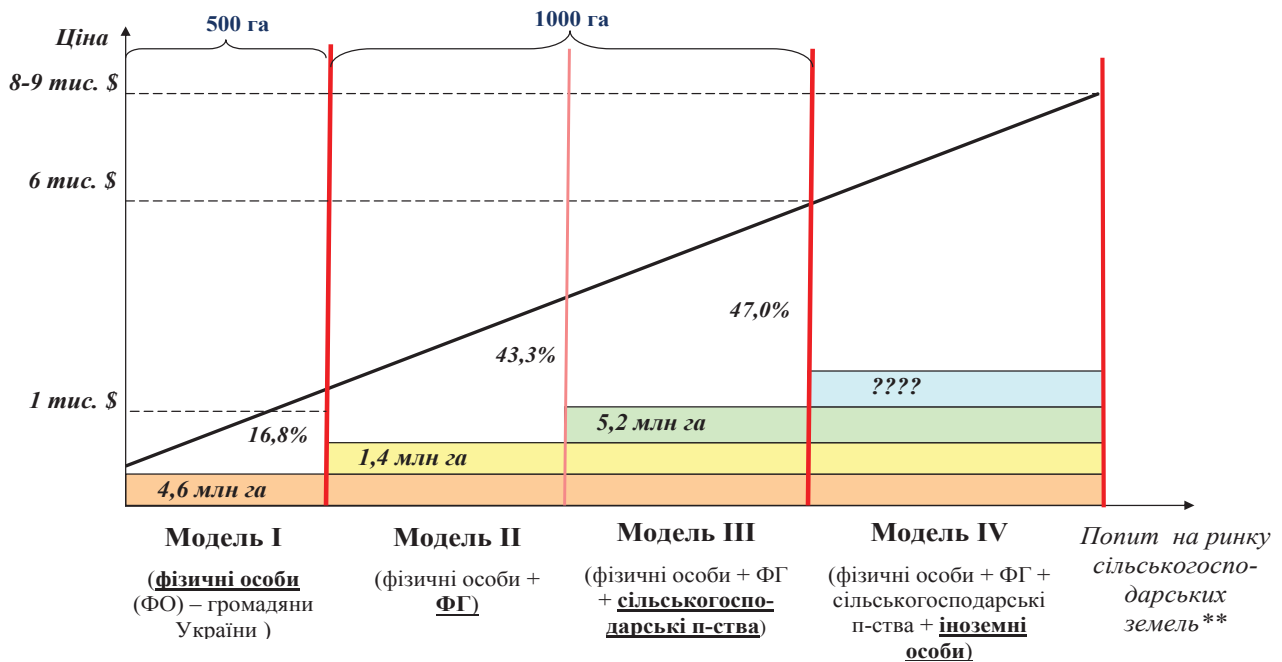

Рис. 5. Прогнозування попиту на сільськогосподарські землі*

* У разі скасування мораторію щодо купівлі-продажу сільськогосподарських земель.

** Дослідження ННЦ „Інститут аграрної економіки” за даними соціологічних опитувань Центру соціальних експертиз Інституту соціології.

Окремими експертами висловлюються пропозиції щодо можливості відкриття ринку земель для іноземців. Реалізація такої пропозиції заборонена чинним законодавством України. У разі відкриття ринку сільськогосподарських земель для іноземних осіб, ціна на земельні ділянки може значно зрости. Однак якщо виходити із сучасних реалій, вона буде надто високою для українського фермера, який не зможе конкурувати нарівні з іноземними покупцями.

Світовий досвід показує, що при відкритті ринку земель іноземним покупцям спочатку спостерігається „обвал цін” на земельні ділянки та поступове їх зростання у подальшому. Це дає підстави говорити про активну роль „геополітичних спекулянтів” на ринку земель. Слід зазначити, що в країнах „старої Європи” подібні тенденції відсутні.

Для захисту інтересів українського товаровиробника, збереження селянського укладу суб'єктний склад покупців земельних ділянок сільськогосподарського призначення має обмежуватися виключно громадянами України, які мають досвід роботи у сільському господарстві та (або) відповідну освіту, намір самостійно вести сільськогосподарську діяльність та проживають в межах територіальної громади, де розміщена земельна ділянка.

Крім того, запровадження ринкового обігу сільськогосподарських земель через купівлю-продаж потребує введення ефективних регуляторних механізмів:

- встановлення вимог до покупців земельних ділянок та обмеження їх суб'єктного складу;
- обмеження розміру земель, що можуть набуватись у власність однією особою;
- встановлення регресивної шкали державного мита за посвідчення переходу права власності на землю;
- встановлення переважного права придбання земель власниками та користувачами суміжних земельних ділянок;
- встановлення мінімального розміру земельної ділянки сільськогосподарського призначення, яка не підлягає поділу.

Алгоритм запровадження ринкового обігу земель має включати кілька етапів. На першому етапі передбачається запровадження купівлі земель виключно фізичними особами. Такий крок сприятиме формуванню конкурентоспроможного особистого селянського господарства та сімейних ферм. Це у свою чергу сприятиме забезпеченню продовольчої безпеки, розв'язанню проблем сільської зайнятості й обезлюднення сільських територій. Площу земель, що набувати-

меться у власність однією особою, доцільно обмежити в 100 або 200 га з огляду на те, що сімейна ферма з трьох осіб матиме площу землекористування 300-600 га сільськогосподарських угідь, яку зможе самостійно обробляти.

Невід'ємною складовою цього етапу має бути забезпечення доступу потенційних покупців до фінансових ресурсів: пільгові кредити на придбання земельних ділянок, розстрочення платежу тощо. На наступному етапі коло потенційних покупців можна буде розширити фермерськими господарствами, які нині в Україні зареєстровані як юридичні особи, та, за необхідності, збільшити площу земель, що можуть придбаватися.

На початкових етапах запровадження ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення надзвичайно важливо законодавчо закріпити ряд жорстких обмежень щодо купівлі-продажу сільськогосподарських земель, наприклад, щодо заборони продажу на 10 років купленої земельної ділянки або справляння митних платежів з її продажу за спадаючою шкалою протягом цього періоду. Необхідно розробити дієвий механізм переважного права орендаря земельної ділянки або власника сусідньої ділянки на її придбання у разі продажу. Крім того, вважаємо за необхідне запровадити дозвільний порядок відчуження земельних ділянок, який застосовується у багатьох цивілізованих країнах світу.

Стратегічним напрямом формування та розвитку довгострокового кредитування аграрного сектору економіки слід вважати одержання позики під заставу земельних ділянок і прав на них. Виходячи з того, що ринок земель ще не запроваджено, а переважна більшість сільськогосподарських підприємств працює на орендованій землі, необхідно розробити й законодавчо врегулювати механізм застави права оренди земельних ділянок із метою одержання довгострокових банківських кредитів. Оренда земель може стати запорукою сталого розвитку сільського господарства, потужним важелем залучення в аграрний сектор інвестицій. Одним із таких важелів має стати можливість одержання орендарем банківського кредиту під заставу довгострокового права

оренди за погодженням з орендодавцем (власником земельної ділянки).

Це зумовлює необхідність створення спеціальної іпотечної установи як фінансового партнера для сільськогосподарських товаровиробників та регулятора при запровадженні ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення. Метою її створення і функціонування має бути забезпечення можливості задовольнити потребу сільськогосподарських товаровиробників та сільського населення у кредитах під заставу земельних ділянок або прав на них та іншого нерухомого майна. Крім того, це створить можливість залучати довгострокові іпотечні кредити, що нинішня банківська система не спроможна здійснити.

Слід констатувати, що на нинішньому етапі Україна ще не готова до запровадження ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення, насамперед, через відсутність необхідних регуляторів і неформованість відповідних інститутів для його ефективного й прозорого функціонування.

За результатами наукових досліджень розроблено дорожню карту запровадження ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення в Україні, згідно з якою зняттю мораторію на продаж сільськогосподарських земель мають передувати:

розроблення консолідованої (прийнятої суспільством) моделі розвитку земельних відносин в Україні, яка б відповідала загальнонаціональним інтересам і потребам країни;

проведення інвентаризації земель за формами власності та суб'єктами господарювання;

розв'язання існуючих проблем з державним земельним кадастром (повільне наповнення національної кадастрової системи відомостями про земельні ділянки, накладення меж суміжних територій, межові спори, невідповідність наявних систем координат тощо);

опрацювання механізму державного регулювання ринкового обігу земельних ділянок сільськогосподарського призначення;

створення правових і соціально-економічних механізмів ефективної реалізації прав власності на землі сільськогосподарського

призначення (у першу чергу особами літнього віку, які не мають спадкоємців);

розроблення правових механізмів захисту селян від обезземелення;

вжиття запобіжних заходів щодо унеможливлення тінізації ринкового обігу земель та недопущення надмірної їх концентрації чи, навпаки, парцеляції;

законодавче врегулювання розмірів земельних площ, що можуть орендуватися інтегрованими агроформуваннями;

створення належної інфраструктури ринку земель сільськогосподарського призначення (земельні аукціони, земельний банк, оцінювачі, страхові компанії, землевпорядні організації, органи реєстрації прав, земельний кадастр);

законодавче врегулювання ринку права оренди земель сільськогосподарського призначення;

розроблення й запровадження механізму здійснення заставних операцій із земельними ділянками та правами на них для одержання довгострокових кредитів сільськогосподарськими товаровиробниками;

удосконалення методичних підходів до нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення, зумовлених змінами в економіці країни;

відновлення обліку земельних ділянок, запровадження автоматизованої системи обліку платників земельного податку й плати за оренду земель;

створення необхідної інституційно-правової бази щодо формування та функціонування ринкового обігу земельних ділянок сільськогосподарського призначення, зокрема, розроблення й прийняття законопроектів: „Про обіг земель сільськогосподарського призначення”, „Про державну інвентаризацію земель”, „Про державний земельний (іпотечний) банк”, „Про іпотеку землі”, „Про заставу

права оренди”; „Про консолідацію земель”; „Про зонування земель”; „Про економічне стимулювання раціонального використання земель сільськогосподарського призначення”, внесення змін та доповнень до Земельного кодексу України, а також законів України «Про іпотеку», «Про заставу», «Про банки і банківську діяльність».

Світовий досвід доводить про існування різноманітних моделей земельних відносин, які можуть бути ефективними, якщо вони відповідають національним інтересам і потребам країни.

Загалом, розроблені нами наукові засади формування ринкового обігу земель включають: повноцінний регульований земельний ринок; стримування продажу земельних ділянок підвищенням розміру орендної плати й удосконаленням орендних земельних відносин; регулювання ринкового обігу земель через спеціальну новостворену інституцію, не обтяжену корупцією; забезпечення доступу ОСГ, сімейних ферм та інших фізичних осіб-підприємців до фінансових ресурсів, необхідних для придбання земельних ділянок, запровадження довгострокового іпотечного кредитування під заставу земель, що придбаваються.

Висновки. Окреслені засади відповідають меті земельної реформи в Україні, дозволяють реалізувати селозберігаючу модель розвитку вітчизняного сільського господарства та його стабільне зростання.

Земельна реформа і побудовані на ній земельні відносини можуть забезпечити бажаний ефект за умов: державної, фінансової, матеріально-технічної, політичної та організаційної підтримки; соціальної справедливості; проведення реформи одночасно із соціальними перетвореннями на селі; впевненості селян у стабільності аграрної політики держави, а також законодавчої бази.

Список використаних джерел

1. Андрійчук В.Г. Капіталізація сільського господарства: стан та економічне регулювання розвитку : монографія / В. Г. Андрійчук. – Ніжин : Аспект-Поліграф, 2007. – 213 с.
2. Бабміндра Д.І. Ринок землі: видимі й приховані ризики / Д.І. Бабміндра // Землевпоряд. вісн. – 2008. – № 1. – С. 9–15.
3. Гадзало Я.М. Наукові основи розвитку аграрного підприємництва та сільських територій за селозберігаючою моделлю (наук. доп.) / Гадзало Я.М., Жук В.М. – К : ННЦ ІАЕ, 2015. – 40 с.
4. Гайдучий П.І. Аграрна реформа Л.Д.Кучми в Україні / П.І. Гайдучий. – К. : ТОВ «Інформаційні системи», 2015. – 448 с.
5. Формування ринку землі в Україні / В.П. Галушко, А.С. Даниленко, Ю.Д. Білик та ін. ; за ред. А.С. Даниленка, Ю.Д. Білика. – К. : Урожай, 2006. – 278 с.

6. Горлачук В.В. Вдосконалення організаційно-економічного механізму розвитку ринку землі в Україні / В. В. Горлачук, А. А. Колосюк // Бізнес-навігатор. – 2011. – Вип. 25. – С. 197–209.
7. Гуторов О.І. Концептуальні засади формування ринку земель сільськогосподарського призначення / О. І. Гуторов; зб наук. праць ТДАУ. Серія «Економічні науки» / Таврійський державний агротехнологічний університет. – Мелітополь : Вид-во Мелітопольська типографія «Люкс», 2012. – №2 (18), т. 1. – С.114–120.
8. Даниленко А.С. Ринок земель в Україні та перспективи його подальшого розвитку / А. С. Даниленко // Земля і власність. – 2004. – № 9 (107). – С.4–5.
9. Добряк Д. С. Земельна реформа і формування ринку землі в Україні / Д. С. Добряк // Економічний часопис. – 1999. – №6. – С. 31–34.
10. Заяць В.М. Розвиток ринку сільськогосподарських земель : моногр. / В.М.Заяць. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2012. – 390 с.
11. Кириленко І.Г. Актуальні проблеми земельного ринку в Україні / І.Г. Кириленко, В.П. Кравчук // Економіка АПК. – 2012. – № 5. – С. 26–29.
12. Трансформація земельних відносин до ринкових умов : матеріали Одинадятих річних зборів Всеукр. конгресу вчених економістів-аграрників 26–27 лют. 2009 р. / [Саблук П. Т., Федоров М. М., Месель-Веселяк В. Я., Ходаківська О. В. та ін.]; під заг. ред. П. Т. Саблука. – К. : ННЦ ІАЕ, 2009. – 116 с.
13. Рекомендації щодо забезпечення розвитку земельних відносин у ринкових умовах / [Федоров М. М., Месель-Веселяк В. Я., Саблук П. Т., Ходаківська О. В. та ін.]. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2009. – 60 с.
14. Новаковський Л.Я. Уповільнена хода земельної реформи / Л. Я. Новаковський // Дзеркало тижня. – 2015. – № 24 (3 лип. 2015 р.).
15. Національна доповідь щодо завершення земельної реформи; за наук. ред. Л.Я. Новаковського. – К. : Аграр. наука, 2015. – 48 с.
16. Пасхавер Б.Й. Ринок землі: світовий досвід та національна стратегія / Б.Й. Пасхавер // Економіка АПК. – 2009. – № 3. – С. 47–53.
17. Третяк А.М. Ринок земель: чим доповнити законопроекти? / А.М.Третяк, Н.В.Третяк // Землевпоряд. вісн. – 2010. – № 10. – С. 14–19.
18. Федоров М.М. Особливості формування ринку земель сільськогосподарського призначення в Україні / М.М.Федоров // Економіка АПК. – 2007. – № 5. – С. 73–78.
19. Федоров М. М. Земельна реформа і розвиток ринкових земельних відносин / М. М. Федоров // Економіка АПК. – 2011. – № 7. – С. 55–60.
20. Стратегічні напрями розвитку земельних відносин у сільському господарстві на період до 2020 року / [Федоров М. М., Ходаківська О. В., Корчинська С. Г., Солов'яненко Н. А.]; за ред. Ю. О. Лупенка, М. М. Федорова. – К. : ННЦ ІАЕ, 2012. – 60 с.
21. Шпичак О.М. Проблеми власності та формування ціни землі сільськогосподарського призначення / О.М. Шпичак, О.В. Боднар // Економіка АПК. – 2012. – № 12. – С.3–9.
22. Лупенко Ю.О. Трансформація земельних відносин у сільському господарстві (аналітичний огляд) / Ю.О. Лупенко, О.В. Ходаківська. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2015. – 52 с.
23. Ходаківська О. Земельні відносини у сільському господарстві: стан, проблеми та перспективи розвитку / О. Ходаківська // Землевпорядний вісник. – 2015. – № 7. – С. 18–22.
24. Ходаківська О.В. Ринок земель сільськогосподарського призначення в країнах ЄС: можливості використання досвіду в Україні / О. В. Ходаківська // Економіка АПК. – 2012. – № 5. – С. 30–36.
25. Possible effects on eu land markets of new cap direct payments. Study / Johan Swinnen, Pavel Ciaian, d'Artis Kancs, Kristine Van Herck, Liesbet Vranken. – Brussels, 2013. – 96 p.
26. Johan Swinnen. Study on the Functioning of Land Markets in the EU Member States / Johan Swinnen, Pavel Ciaian, d'Artis Kancs. – Centre for European Policy Studies, Place du Congres 1, B-1000 Brussels, 2009. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://siteresources.worldbank.org>.
27. Emerging Challenges of Land Rental Markets. A Review of Available Evidence for the Europe and Central Asia Region / Johan Swinnen, Liesbet Vranken, Victoria Stanley //The World Bank. – Washington, D.C. – 2006. – Vol. 1, No. 4.
28. The institutional organization of land markets: introduction / Bas Van Bavel, Tine De Moor, Jan Luiten Van Zanden. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vkc.library.uu.nl/vkc/seh/research/Lists/Working%20Papers>.
29. European Union accession and land tenure data in Central and Eastern Europe / Food and Agriculture Organization of The United Nations. – Rome : FAO, 2006. – 312 с.

Стаття надійшла до редакції 24.11.2016 р.

* * *

Економічні передумови та моделі запуску ринку земель в Україні

Постановка проблеми. В Україні вкотре календарний дедлайн скасування мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення продовжено, цього разу ще на один рік, тобто до 1 січня 2018 року.

Традиційне для цього періоду поживавлення політичної дискусії посилене необхідністю внесення на розгляд Верховної Ради України законопроекту про обіг сільськогосподарських земель, що робить теоретично можливим запровадження ринку земель в Україні. На жаль, при визначенні найкращої моделі реалізації земельної реформи народні депутати орієнтуються на свого виборця, а не на суб'єктів земельних відносин – власників земельних паїв, невеликих агровиробників (фермерів), представників великого агробізнесу, державу, територіальні громади тощо. Нині вихідні позиції цих стейкхолдерів неоднакові, а земельна галузь працює часто за неформальними правилами, які складно назвати цивілізованими [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми, пов'язані із запровадженням ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення, активно обговорюються у різних фахових середовищах, у тому числі й науковому. Їх дослідженню присвячено чимало наукових праць, серед яких доцільно виділити публікації П. І. Гайдуцького, А. С. Даниленка, І. Г. Кириленка, Ю. О. Лупенка, Л. Я. Новаковського, П. Т. Саблука, М. М. Федорова [2-9] та ін. Проте донині у суспільстві в цілому й серед наукової спільноти зокрема не сформовано одностайної думки щодо того, якою має бути модель за-

пуску ринку сільськогосподарських земель в Україні, які етапи та регуляторні інструменти вона має включати, що у підсумку і зумовило вибір теми дослідження.

Мета статті – критичний аналіз існуючих підходів до запровадження ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення та обґрунтування оптимальної моделі його запуску, орієнтованої на задоволення національних інтересів.

Виклад основних результатів дослідження. У результаті 15-річної дії мораторію переважною формою земельних відносин в Україні є орендні відносини на основі договорів, яких укладено 4,7 млн загальною площею 16,6 млн га, що становить половину всіх земель приватної форми власності. Крім того, укладено близько 56 тис. договорів оренди державних сільгоспземель загальною площею близько 2,5 млн га, що становить чверть усього державного земельного банку (рис. 1).

Слід зазначити, що ринок прав оренди характеризується локальними монополіями, бо навіть якщо на території сільської чи селищної ради земельні угіддя обробляють кілька орендарів, то їхні цінові пропозиції, як правило, дуже наближені. Конкуренція має циклічний характер і посилюється в момент переукладення договорів. У цілому вітчизняний ринок оренди скоріше можна охарактеризувати як ринок покупця, а не продавця.

Ситуація у сфері орендних земельних відносин значно погіршилася з прийняттям у квітні 2015 року Закону України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо спрощення умов ведення біз-

несу (дерегуляція)» № 191-VIII, яким дозволено передавати землі особистих селянських господарств в оренду агрохолдингам, встановлено мінімальний строк оренди в сім років та скасовано еколого-економічні обґрунтування сівозмін. Похідна від цих новацій – лендлордизація й перенасичення сівозмін олійними культурами, питома вага яких у структурі посівів у деяких областях досягає до 40%. У масштабах країни посіви соняш-

нику вже майже зрівнялися з площами під пшеницею і становлять 5,9 млн га (рис. 2), що на 800 тис. га більше, ніж попереднього року. Таким чином, відбувається масова переорієнтація товаровиробників на вирощування високомаржинальних культур, які, як правило, характеризуються високими показниками виносу поживних речовин із ґрунту.

Рис. 1. Оренда земель сільськогосподарського призначення приватної та державної форм власності в Україні, 2015 р.

Джерело: За даними Держгеокадастру України.

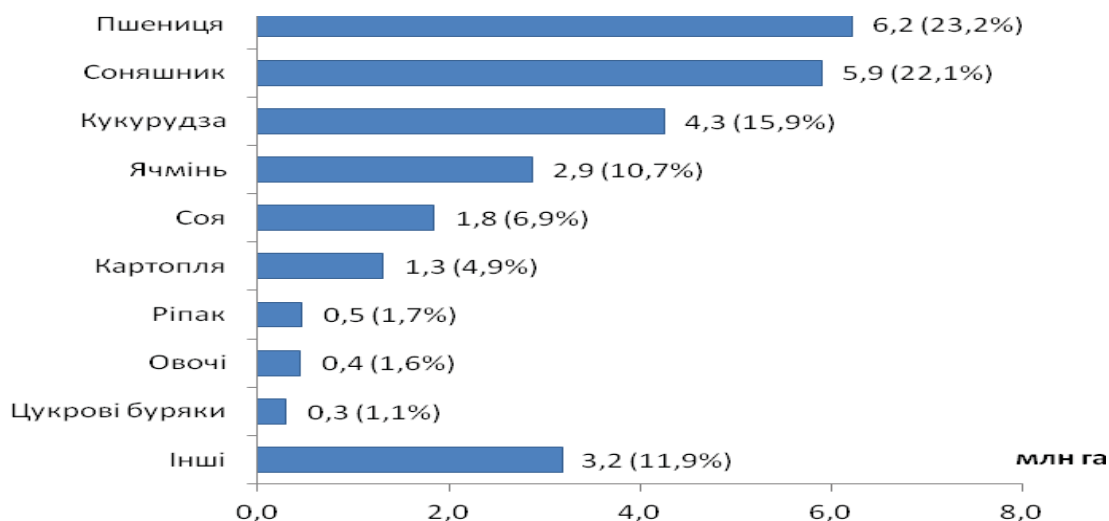

Рис. 2. Структура посівних площ у всіх категоріях господарств України в 2016 р., млн га/%

Джерело: За даними Держгеокадастру України.

За таких умов орендна плата априорі не може бути високою, що підтверджує сучасна практика. За даними Державної служби України з питань геодезії, картографії та ка-

дастру у 2015 р. власник земельного паю одержав у середньому 862 грн/га, або менше як 40 дол/га. Слід очікувати, що у 2016 році ситуація суттєво не зміниться.

Вертикально інтегровані агроформування, які є регіональними монополістами, навряд чи ініціюють підвищення ставок, а тіньова оренда в дрібному бізнесі тим більше не може служити драйвером зростання галузі.

Важливо зрозуміти, що одержує від реалізації такої моделі держава? З позитивного – щорічно зростаючі обсяги експорту зернових (39 млн т за підсумками 2015/16 маркетингового року і 39,8 млн т прогнозується за підсумками поточного сезону) і, відповідно, стабільні надходження валютної виручки в країну. У 2015 році частка аграрної виручки у загальному обсязі експорту становила 28,5%, а за підсумками першого півріччя 2016-го – 31,4%.

Проте за цю стабільність Україна платить надто високу ціну у вигляді нерівномірної соціальної інфраструктури, стан якої залежить від доброї волі орендаря; відсутності кредитування в АПК, оскільки банки не сприймають ще не впровадженого земельного банку, сформованого на основі орендованих земель, як тверду заставу; негативної динаміки інвестицій у довгострокові або інвестиційні проекти, насамперед у тваринництві, в рамках яких могло б бути створено тисячі нових робочих місць. Негатив полягає також у тому, що через сировинну структуру український аграрний сектор не генерує доданої вартості, а сировинна структура аграрного експорту робить валютну виручку принципово залежною від індексів цін на сільгосппродукцію на світових ринках.

Основними бенефіціарами діючої моделі є агрохолдинги, які користуються дешевим земельним ресурсом, і з тієї ж причини, але меншою мірою – фермери. При цьому порушено права близько 6,8 млн осіб, які не можуть розпорядитися своєю власністю й не одержують адекватної винагороди від орендарів. Держава при цьому не одержує надходжень від податків і зборів, пов'язаних із відповідними трансакціями на земельному ринку та відповідно не має можливості забезпечити розвиток сільських територій і стимулювати розвиток стагнуючих нині галузей аграрного сектора, залучаючи до них інвесторів. Які можливі варіанти подальшого розвитку аграрного сектора ми маємо? Моделей

кілька, але основних, виходячи зі змісту актуальної політичної дискусії, – три [1].

Модель 1. Продовження мораторію на тривалий строк (до 2022 р. та далі). Про необхідність подовжити мораторій мінімум на п'ять років активно говорять представники кількох політичних сил, мотивуючи це необхідністю "захисту прав сільських жителів". Крім цього дещо абстрактного заклику, чітких аргументів на користь збереження кріпосного права у ХХІ ст. в окремо взятій державі немає. Проте виносячи за дужки справжнє підґрунтя такої риторики, необхідно об'єктивно оцінити наслідки розвитку подій за першою моделлю.

Зберігаючи існуючу модель до 2022 року, ми ризикуємо одержати ще більшу лендлордизацію сільського господарства. Очевидно, що чисельність власників земельних паїв продовжуватиме зменшуватися, а їхніми неформальними спадкоємцями у переважній більшості випадків стануть органи місцевого самоврядування, які й здаватимуть паї в оренду агрохолдингам, не обтяжуючи цією справою державу. Для інших власників паїв продовжать діяти мінімальні орендні ставки.

Ймовірно погіршуватиметься ситуація із структурою посівів, а позиціонування тваринництва в Україні як інвестиційно привабливої галузі остаточно втратить надію на відродження. При цьому експорт збільшуватиметься, Україна збереже за собою друге місце в рейтингу світових постачальників зерна, врожаї продовжать бити рекорди – можливо, ми навіть вийдемо на легендарні 100 млн т валового збору. Тобто, як наслідок, матимемо посилення всіх існуючих трендів, скориговане на можливі потрясіння у вигляді зміни системи оподаткування або падіння цін на сировинні товари.

Такий сценарій розвитку по праву можна вважати найгіршим. Визнати право на його існування можливо лише за умови, що держава візьме на себе зобов'язання з викупу земельних паїв у тих власників, які мають намір їх продати. За наближеними оцінками їхня чисельність становить близько 1 млн осіб. Після цього можна закрити питання з мораторієм і працювати у визначеній системі координат. Але право громадян на розпоряджання власністю має бути реалізоване.

Модель 2. Запуск ринку земель у форматі продажу прав оренди. Розроблений Міністерством агрополітики законопроект "Про обіг земель сільськогосподарського призначення" передбачає розблокування статус-кво через запуск права продажу оренди. Основна перевага цього законопроекту полягає, насамперед, у відсутності в тексті слова "ринок", що вибиває ґрунт з-під ніг популістів та підвищує шанси на його проходження в парламенті. Однак суттєвим недоліком даного законопроекту є відсутність обмежень щодо участі в угодах юридичних осіб, іноземців, а також обмежень щодо концентрації земельних масивів в одних руках. У рамках цієї моделі запускається обіг прав оренди, які, ставши активом, можуть бути використані як банківська застава. Від появи такого квазітовару виграють, знову ж таки, агрохолдинги, тому що фермери не будуть активними учасниками ринку купівлі-продажу таких прав. Для пайовиків мало що зміниться, крім того, що вони одержуватимуть невелику премію з кожного перепродажу прав оренди на свою земельну ділянку (за умови, що такі угоди будуть легальними). Це збільшить їхні доходи, але пролонгує ситуацію з обмеженням їхніх прав у частині розпорядження власністю на невизначений строк. Для держави друга модель обіцяє незначне поповнення податкових надходжень від здійснених "у білу" угод і появу нової бізнес-ніші посередників та агентів з їх супроводу.

Крім того, позиція банківського сектору стосовно даного активу залишається незмінною. У кращому разі фінансові установи активно включаються в ринок прав оренди не раніше, ніж буде напрацьовано практику, у тому числі судову, а на це потрібно не менше трьох років. Виходом із даної ситуації може стати реалізація проекту щодо створення спеціального фонду гарантування таких кредитів, який нині активно обговорюється з ЄБРР. Донор візьме на себе ризики неповернень, оперативно відшкодовуючи кредиторів збитки й самостійно вирішуючи питання з перепродажем застави.

Існує ризик скуповування прав оренди великих земельних масивів окремими господарюючими суб'єктами, насамперед, че-

рез відсутність обмежень щодо концентрації та допуску до цього процесу юридичних осіб. Таким чином, у разі реалізації даного сценарію відбудеться незначне пожвавлення в усіх сегментах земельного ринку, але глобального реформаторського ефекту для галузі ця модель не матиме.

Модель 3. Поетапний запуск ринку земель. Концепт запуску ринку земель в Україні в кілька етапів був запропонований експертною робочою групою, сформованою при Держгеокадастрі. У рамках цієї моделі на першому етапі, протягом двох років, на продаж виставлятиметься частина державного земельного банку – до 1 млн га. Землі сільськогосподарського призначення державної власності – й у цьому їхня перевага перед паями – як правило, становлять єдиний масив, що дає можливість розраховувати на інтерес до них із боку інвесторів. Критична маса угод дасть змогу визначити локальні цінові орієнтири в усіх регіонах України і сформувати мінімально допустиму ціну землі до моменту виходу на ринок приватних осіб.

Купівля-продаж земельних ділянок відбудуватиметься через відкриті земельні аукціони, які планується проводити он-лайн, щоб забезпечити доступ для максимальної кількості учасників. Держгеокадастр розробив необхідну інфраструктуру для проведення таких електронних аукціонів із застосуванням найпрогресивнішої технології захисту даних blockchain, успішно апробував її та готовий передати на баланс будь-якому, визначеному Кабінетом Міністрів України, відомству.

На другому етапі ринок земель (можливість продажу земельних ділянок) передбачається відкрити для приватних осіб. Маючи орієнтир ціни, вони зможуть продати свої ділянки як приватному інвесторові, так і державі, яка через профільну структуру виступатиме "аварійним виходом" для пайовиків у разі тиску на них та примусу до продажу.

Іноземці не повинні бути учасниками ринку на жодному з його етапів, як і юридичні особи теж. Це звужує коло покупців та гальмує зростання ціни (хоч і не критично), однак забезпечує гарантії дотримання національних інтересів.

Із погляду всіх заінтересованих учасників ситуація має такий вигляд. Власники землі

одержують, нарешті, альтернативу – як розпорядитися своєю власністю. З урахуванням досвіду країн Східної Європи й Балтії, ціна землі збільшується на 25% у перші три роки після запуску ринку і на 8–10% – з 4-го по 11-й роки [10-12]. Фермери одержують стимул для концентрації земель у власності та як результат – доступу до кредитних ресурсів. Держава одержує позитивний економічний ефект від появи нового ринку – за нашими оцінками, він становитиме 7–8 млрд дол. за підсумками вже першого етапу. Третя модель є найліберальнішою і, відповідно, найприйнятнішою з усіх можливих для запровадження найближчим часом в Україні [1, 13].

Основні концепти національної моделі ринку земель полягають у такому:

- захист законних інтересів власників земельних ділянок;

- створення міцного економічно активного середнього класу в аграрній сфері;

- удосконалення орендних земельних відносин;

- забезпечення сталого землекористування;
- підвищення рівня зайнятості сільського населення;

- запобігання знеціненню сільськогосподарських земель;

- запровадження механізмів запобігання спекуляції та монополізації земель сільськогосподарського призначення;

- підвищення капіталізації й ліквідності землі як економічного активу.

Невід’ємними складовими ефективного функціонування ринку сільськогосподарських земель, на нашу думку, є:

- обмеження купівлі земель для одного власника – до 100 га;

- запровадження мінімального строку оренди земель (дана норма нині вже законодавчо врегульована);

- запровадження механізму щодо запобігання спекулятивним операціям та монополізації ринку земель (запровадження регресивної шкали державного мита за посвідчення цивільно-правових угод);

- заборона щодо зміни цільового призначення земель;

- встановлення мінімального розміру земельної ділянки, яка не підлягає поділу;

- запобігання знеціненню сільськогосподарських земель (запровадження нижнього порогу ціни на 1 га с.-г. земель).

Суб'єктами ринку земель мають бути виключно громадяни України, а саме: орендарі, фермери, власники особистого селянського господарства, молоді спеціалісти навчальних закладів аграрного профілю.

Вкрай важливо встановити вимоги до покупців земельних ділянок, зокрема:

- проживання у місцевості, де знаходиться земельна ділянка;

- наявність досвіду роботи у сільському господарстві чи ведення товарного сільськогосподарського виробництва або особистого селянського господарства;

- наявність базової сільськогосподарської освіти.

Висновки. Основні очікувані результати від запровадження регульованого ринку сільськогосподарських земель полягатимуть у: забезпеченні конституційних прав громадян на землю й розпорядження нею; запровадженні запобіжних механізмів щодо формування ринкового обігу земель; підвищенні ролі держави на початковому етапі запровадження ринку земель у частині його регулювання. Крім того, очікується, що прогнозні надходження до бюджетів різних рівнів лише за рахунок податку з доходів фізичних осіб від продажу земельних ділянок сільськогосподарського призначення становитимуть 17,2 млрд грн.

Список використаних джерел

1. Мартинюк М. Ринок землі в Україні: три можливі моделі запуску та їх наслідки / М. Мартинюк // Дзеркало тижня. – 2016. – № 34. http://gazeta.dt.ua/macrolevel/rinok-zemli-v-ukrayini-tri-mozhlivi-modeli-zapusku-ta-yih-naslidki_.html.
2. Гайдуцький П.І. Аграрна реформа Л.Д.Кучми в Україні / П.І. Гайдуцький. – К. : ТОВ «Інформаційні системи», 2015. – 448 с.
3. Даниленко А.С. Формування ринку землі в Україні / А.С. Даниленко, Ю.Д. Білик. – К.: Урожай, 2006. – 278 с.
4. Кириленко І. Г. Актуальні питання ринку земель сільськогосподарського призначення [текст] / І. Г. Кириленко // Економіка АПК. – 2009. – № 3. – С. 44-46.
5. Лупенко Ю.О. Трансформація земельних відносин у сільському господарстві (аналітичний огляд) / Ю.О. Лупенко, О.В. Ходаківська. – К. : ННЦ “ІАЕ”, 2015. – 52 с.

6. Національна доповідь щодо завершення земельної реформи ; за наук. ред. Л.Я. Новаковського. – К. : Аграр. наука, 2015. – 48 с.
7. Саблук П.Т. Розвиток земельних відносин в Україні / П.Т. Саблук. – К. : ННЦ ІАЕ, 2006. – 336 с.
8. Федоров М.М. Особливості формування ринку земель сільськогосподарського призначення в Україні / М.М.Федоров // Економіка АПК. – 2007. – № 5. – С. 73–78.
9. Рекомендації щодо забезпечення розвитку земельних відносин у ринкових умовах / М.М. Федоров, В.Я. Месель-Веселяк, П.Т. Саблук, О.В. Ходаківська [та ін.]. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2009. – 60 с.
10. Sustainable Land Management/ Sourcebook / The World Bank. – Washington : DS, 2008. – 196 p.
11. Gnacadja L. Benefits of sustainable land Management / Luc Gnacadja. – Access mode: http://www.unccd.int/Lists/SiteDocumentLibraryPublications/CSD_Benefits_of_Sustainable_Land_Management%20.pdf.
12. Johan Swinnen. Study on the Functioning of Land Markets in the EU Member States / Johan Swinnen, Pavel Ciaian, d'Artis Kancs. – Centre for European Policy Studies, Place du Congres 1, B-1000 Brussels, 2009. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/agriculture/external-studies/2008/landmarkets/report_en.Pdf.
13. Мартинюк М.П. Теоретичні засади регулювання земельних відносин в Україні / М.П. Мартинюк // Економіка АПК. – 2016. – № 7. – С. 10–15.

Стаття надійшла до редакції 24.11.2016 р.

*

УДК 631.11:338.516.4 (477)

**В.Я. МЕСЕЛЬ-ВЕСЕЛЯК, доктор економічних наук, професор,
академік НААН, заслужений діяч науки і техніки України,
завідувач відділення організації виробництва та
земельних відносин,
завідувач відділу форм господарювання
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»**

Ефективність господарювання новостворених сільськогосподарських підприємств ринкового спрямування в Україні

Постановка проблеми. З проголошенням у 1990 році державного суверенітету [11], набуттям економічної самостійності [16], переходом до ринкової економіки [17] в Україні здійснювалося реформування сільського господарства, суть якого полягала у переході від радянської адміністративно-командної до ринкової системи господарювання, завданням його, відзначеного у Постанові Верховної Ради України „Про земельну реформу” від 18.12.1990 року [54], „є перерозподіл земель з одночасною передачею їх у приватну та колективну власність, а також у користування підприємств-

вам, установам і організаціям з метою створення умов для рівноправного розвитку різних форм господарювання на землі, формування багатуукладної економіки, раціонального використання й охорони земель”. Усі землі України з 15 березня 1991 року оголошено об’єктом земельної реформи.

У результаті практичного здійснення в країні реформування сільського господарства на зміну колгоспам і радгоспам відповідно до Законів України [12 – 16], Указів Президента України [75 – 78] створені сільськогосподарські підприємства ринкового типу і фермерські господарства, які є складовою організаційної структури сільського господарства України в цілому. На сучасному етапі їх розвитку виникає необхідність здій-

© В.Я. Месель-Веселяк, 2016

6. Національна доповідь щодо завершення земельної реформи ; за наук. ред. Л.Я. Новаковського. – К. : Аграр. наука, 2015. – 48 с.
7. Саблук П.Т. Розвиток земельних відносин в Україні / П.Т. Саблук. – К. : ННЦ ІАЕ, 2006. – 336 с.
8. Федоров М.М. Особливості формування ринку земель сільськогосподарського призначення в Україні / М.М.Федоров // Економіка АПК. – 2007. – № 5. – С. 73–78.
9. Рекомендації щодо забезпечення розвитку земельних відносин у ринкових умовах / М.М. Федоров, В.Я. Месель-Веселяк, П.Т. Саблук, О.В. Ходаківська [та ін.]. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2009. – 60 с.
10. Sustainable Land Management/ Sourcebook / The World Bank. – Washington : DS, 2008. – 196 p.
11. Gnacadja L. Benefits of sustainable land Management / Luc Gnacadja. – Access mode: http://www.unccd.int/Lists/SiteDocumentLibraryPublications/CSD_Benefits_of_Sustainable_Land_Management%20.pdf.
12. Johan Swinnen. Study on the Functioning of Land Markets in the EU Member States / Johan Swinnen, Pavel Ciaian, d'Artis Kancs. – Centre for European Policy Studies, Place du Congres 1, B-1000 Brussels, 2009. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ec.europa.eu/agriculture/external-studies/2008/landmarkets/report_en.Pdf.
13. Мартинюк М.П. Теоретичні засади регулювання земельних відносин в Україні / М.П. Мартинюк // Економіка АПК. – 2016. – № 7. – С. 10–15.

Стаття надійшла до редакції 24.11.2016 р.

*

УДК 631.11:338.516.4 (477)

**В.Я. МЕСЕЛЬ-ВЕСЕЛЯК, доктор економічних наук, професор,
академік НААН, заслужений діяч науки і техніки України,
завідувач відділення організації виробництва та
земельних відносин,
завідувач відділу форм господарювання
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»**

Ефективність господарювання новостворених сільськогосподарських підприємств ринкового спрямування в Україні

Постановка проблеми. З проголошенням у 1990 році державного суверенітету [11], набуттям економічної самостійності [16], переходом до ринкової економіки [17] в Україні здійснювалося реформування сільського господарства, суть якого полягала у переході від радянської адміністративно-командної до ринкової системи господарювання, завданням його, відзначеного у Постанові Верховної Ради України „Про земельну реформу” від 18.12.1990 року [54], „є перерозподіл земель з одночасною передачею їх у приватну та колективну власність, а також у користування підприємств-

вам, установам і організаціям з метою створення умов для рівноправного розвитку різних форм господарювання на землі, формування багатуукладної економіки, раціонального використання й охорони земель”. Усі землі України з 15 березня 1991 року оголошено об’єктом земельної реформи.

У результаті практичного здійснення в країні реформування сільського господарства на зміну колгоспам і радгоспам відповідно до Законів України [12 – 16], Указів Президента України [75 – 78] створені сільськогосподарські підприємства ринкового типу і фермерські господарства, які є складовою організаційної структури сільського господарства України в цілому. На сучасному етапі їх розвитку виникає необхідність здій-

© В.Я. Месель-Веселяк, 2016

снення аналізу результатів їхньої господарської діяльності й економічної ефективності та визначення напрямів подальшого розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методичним засадам реформування аграрного сектору економіки України та створенню сільськогосподарських підприємств ринкового спрямування присвячені наукові праці П.Т.Саблука [1, 3, 18, 49, 53, 55, 57, 58, 59, 60, 62, 64 – 68, 72, 73], В.В. Юрчишина [3], В.Я. Месель-Веселяка [1, 3, 18, 24, 28, 31, 34, 35, 40, 43, 44 – 47, 49, 51, 53, 55, 56, 58 – 62, 64, 69, 72, 73], М.М. Федорова [1, 3, 18, 51, 53, 58, 60, 62, 79, 80], П.Г. Гайдуцького [1, 3, 5 – 8], Ю.О. Лупенка [1, 20, 50, 53, 57, 58, 62], Ю.Я. Лузана [19], М.Й. Маліка [1, 23, 52, 53, 55, 57, 58, 62, 71], А.С. Даниленка [10], О.М. Онищенко [3], в яких також наведено науковий супровід при запровадженні їх у виробництво.

Мета статті – проаналізувати стан виробництва й ефективності сільськогосподарської продукції в сільськогосподарських підприємствах різних форм господарювання.

Виклад основних результатів дослідження. При реформуванні сільського господарства України колгоспи і радгоспи, які за радянських часів були основною формою господарювання, перетворено у сільськогосподарські підприємства ринкового спрямування.

Відповідно до Указу Президента України “Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва” (10.11.1994 № 666/94) [75] землі державної власності, якими користувалися колгоспи й радгоспи, що підлягали приватизації, були передані безплатно у колективну власність сільськогосподарським підприємствам та згідно з Указом Президента України “Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям” (08.08.1995 № 720/95) [76] розпайовані між працівниками цих підприємств і пенсіонерами з їх числа, було розпайовано і майно. Отже, сільськогосподарські угіддя й майно стали приватною власністю селян, у результаті чого колгоспи й частина радгоспів перестали функціонувати.

Потрібно було створити господарські формування ринкового типу. У зв’язку з цим здійснено наукове обґрунтування формування сільськогосподарських підприємств на основі оренди земельних і майнових паїв [49]. Ці наукові здобутки мали бути врегульовані Указом Президента України “Про оренду землі” (06.10.98 № 161-XIV) [77]. Проте Законом України “Про оренду землі” (06.10.1998 № 161-XIV) [14] було передбачено оренду не земельних часток (паїв), а лише земельних ділянок, що не дало можливості створювати нові господарські структури ринкового типу.

Цю проблему було розв’язано Указом Президента України “Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектору економіки” (03.12.1999 р.) [78], яким запроваджено обов’язкове укладення договорів оренди земельної частки (паю), майнового паю з власниками цих часток. Саме таким чином були створені сільськогосподарські підприємства (організовані окремо приватними підприємцями і фермерами), фермерські господарства – відповідно до Закону України “Про селянське (фермерське) господарство” (20.12.1991 р. № 2009-XII) [13].

Отже, на цій правовій основі окремими господарями (колишніми головами колгоспів, директорами радгоспів, окремими підприємцями й фермерами) були створені сільськогосподарські підприємства.

Державна служба статистики України обчислює виробництво продукції по всіх категоріях господарств, у тому числі в сільськогосподарських підприємствах, з них фермерських господарствах [63, 74].

У результаті реформування аграрного сектору України, проведеного у 2000-2002 роках, законодавчо врегульовано приватну власність на землю, проведено розпаювання земель колгоспів і радгоспів серед селян, які на ній працювали, з видачею сертифікатів на право на земельну частку (пай) з правом заміни на Державні акти на землю, колгоспи й радгоспи реформовано у сільськогосподарські підприємства ринкового типу, побудованих на оренді земельних і майнових часток у поєднанні з приватною власністю на землю та майно з колективними формами організації праці (табл. 1).

1. Трансформація сільськогосподарських формувань в Україні та їх землекористування

Форма господарювання	Кількість підприємств	Площа сільськогосподарських угідь, млн га	%	Середній розмір 1 господарства, га
<i>1990 р. (до реформування)</i>				
Усі категорії господарств		40,89	100	
у т.ч. сільськогосподарські підприємства, од.	12420	38,22	93,5	3077
з них: колгоспи	8541	28,7	70,2	3360
радгоспи	2630	9,46	23,1	3599
міжгоспи	1249	0,06	0,15	48
Господарства населення, тис.	9206	2,67	6,5	0,3
<i>2015 р.</i>				
Усі категорії господарств		35,5	100	
Сільськогосподарські підприємства – всього (разом із фермерськими), тис.	40,8	20,4	57	500,0
у т.ч. сільськогосподарські підприємства (без фермерських)	8,5	16	45,1	1881,9
фермерські господарства (усі)	32,3	4,4	12,4	136,2
з них: великі (за ф. 50 с.г.)	0,8	1,7	4,8	2125,0
малі та середні (ф. 2-ферм.)	31,5	2,7	7,6	85,7
Господарства населення – всього, тис.	14500	15,2	43	1,0

Джерело: Дані Державної служби статистики України (Стат. зб. „Сільське господарство України”), розрахунки автора.

Якщо у 1990 році працював 8541 колгосп середнім розміром 3360 га сільськогосподарських угідь, 2630 – радгоспів (3599 га), 1249 міжгосподарських підприємств (48 га), а всього 12420 підприємств середнім розміром 3077 га, то у 2015 році – вже 40,8 тис. сільськогосподарських підприємств ринкового типу середнім розміром 500 га, з яких

32,3 тис. фермерських (по 136,2 га), у тому числі 0,8 тис. – великих (по 2125 га), що звітують перед Держслужбою статистики України за ф. №50-сг і 31,5 тис. – традиційних малих і середніх (по 85,7 га). Вказані форми господарювання сільськогосподарських підприємств по-різному використовують землю (табл. 2).

2. Землекористування і виробництво сільськогосподарської продукції в різних господарських формуваннях у 2015 році

Форми господарювання	Сільськогосподарські угіддя		Виробництво валової продукції				Коефіцієнт використання по валовій продукції, %	
	млн га	%	усього, млрд грн	%	у т.ч. рослинництва	%	усього	рослинництво
Усі категорії господарств	35,5	100,0	239,5	100,0	168,4	100,0	100	100
у т.ч. сільськогосподарські підприємства – всього (разом із фермерськими)	20,3	57,2	131,9	55,1	99,6	59,1	0,96	1,03
з них: с.-г. підприємства (без фермерських)	16	45,1	113	47,2	82	48,7	1,05	1,08
фермерські господарства – всього	4,3	12,1	18,9	7,9	17,8	10,6	0,65	0,88
у т.ч.: великі	1,7	4,8	8,9	3,7	8,1	4,8	0,77	1,01
малі й середні	2,7	7,6	10	4,2	9,5	5,7	0,55	0,74

Джерело: Дані Державної служби статистики України, розрахунки автора.

Розрахований нами коефіцієнт використання землі по валовій продукції як відношення питомої ваги виробленої валової

продукції до питомої ваги використовуваної землі є найвищим у сільськогосподарських підприємствах (без фермерських госпо-

дарств), який становить 1,05%, а по рослинництву – 1,08%. Нижчі коефіцієнти у фермерських господарствах – 0,65%, з них у великих – відповідно 0,77 і 1,01%, а малих та середніх – 55 і 73,7%.

Для забезпечення зіставності господарських формувань по виробництву валової продукції використано показник її виробництва на 100 га сільськогосподарських угідь (табл. 3).

3. Виробництво валової продукції сільського господарства на 100 га с.-г. угідь, тис. грн

Форми господарювання	1990 р.	2015 р.	%	У т.ч. рослинництва		
				1990 р.	2015 р.	%
Усі категорії господарств	681	674	99	350	474	135
у т.ч. сільськогосподарські підприємства – всього (разом із фермерськими)	512	649	127	303	490	162
Сільськогосподарські підприємства (без фермерських)	512	707	138	303	513	169
фермерські господарства (усі)	512	435	85	303	404	133
з них: великі	512	531	104	303	481	159
малі й середні	512	375	73	303	356	117

Джерело: Дані Державної служби статистики України, розрахунки автора.

Тенденції зберігаються. Проти 1990-го у 2015 році 127% валової продукції, у тому числі 168% – продукції рослинництва, виробили сільськогосподарські підприємства (разом із фермерськими), відповідно 138 та 169% – сільськогосподарські підприємства (без фермерських), 85 і 133% – фермерські

всього, з них 104 й 159% – великі, 73 і 117% – традиційні фермерські господарства (малі й середні).

Ефективність виробництва в сільськогосподарських підприємствах, яка характеризується прибутковістю, простежується за даними таблиці 4.

4. Ефективність виробництва сільськогосподарської продукції в сільськогосподарських підприємствах України

Показник	1990 р.	1995-1999 рр.	2014 р.	2015 р.
У середньому за рік				
Прибуток (збиток) від реалізації сільськогосподарської продукції, млрд грн	5,5*	-1,7	33,3	87,5
у т.ч. рослинництва	6,3*	0,7	29,5	80,1
тваринництва	-0,8*	-2,3	3,8	7,5
Рівень рентабельності – всього, %	20,9	-18,4	25,8	45,6
у т.ч. рослинництва	91,1	15,8	29,2	50,6
тваринництва	-4,1	-44,3	13,4	22,1

Джерело: Дані Державної служби статистики України, розрахунки автора.

*млрд крб.

Проти 1995-1999 років, коли готувалася законодавча і нормативна база, вже реформовані сільськогосподарські підприємства (разом із фермерськими) замість середньорічного збитку в 1,7 млрд грн одержали у 2015 році 87,5 млрд грн прибутку, а рівень рентабельності зріс до 45,6% проти 18,4% збитку. У рослинництві рівень рентабельності зріс із 15,8 до 50,6%, а в тваринництві – із (-44,3) до 22,1%. Ефективність сільськогосподарських підприємств зросла й проти колгоспно-радгоспної діяльності у 1990 році. Якщо у колгоспах і радгоспах у цьому

році рівень рентабельності був 20,9%, то в сільськогосподарських підприємствах ринкового спрямування у 2015 році він становив 45,6%, а тваринництво зі збиткового (-4,1%) стало прибутковим (22,1% рентабельності).

Щодо порівняння ефективності різних форм господарювання в сільськогосподарських підприємствах, яка характеризується прибутковістю на 100 га сільськогосподарських угідь, то з даних таблиці 5 видно, що в цілому сільськогосподарські підприємства (разом із фермерськими) у 2015 році на

100 га сільськогосподарських угідь одержали 463 тис. грн прибутку, з них сільськогосподарські підприємства (без фермерських) – 501 тис. грн, або 108,2 %, фермерські господарства всього – 323 тис. грн (69,8 %), у т.ч. великі – 429 тис. грн (92,7%) і малі та

середні – 257 тис. грн (55,5%). Від рослинництва вони одержали прибутку – відповідно 455 тис. грн (106,8 %), 319 (74,9%), 424 (99,5%) і 254 тис. грн (59,6 %), а від тваринництва – 46 тис. грн (124,3%), 4 (10,8%), 5 (13,5%) та 3 тис. грн (8,1%).

5. Ефективність форм господарювання в сільськогосподарських підприємствах у 2015 році

Форма господарювання	Прибуток на 100 га с.-г. угідь – усього		У тому числі від:			
	тис. грн	%	рослинництва		тваринництва	
			тис. грн	%	тис. грн	%
Сільськогосподарські підприємства – всього (разом із фермерськими)	463	100,0	426	100	37	100
з них: с.-г. підприємства (без фермерських)	501	108,2	455	106,8	46	124,3
фермерські господарства – всього	323	69,8	319	74,9	4	10,8
у т.ч.: великі	429	92,7	424	99,5	5	13,5
малі й середні	257	55,5	254	59,6	3	8,1

Джерело: Розрахунки автора..

Отже, як по виробництву валової продукції, так і по прибутковості вищих показників досягли сільськогосподарські підприємства (без фермерів) та нижчих – фермерські господарства.

Таким чином, новостворені сільськогосподарські підприємства проти колгоспів і радгоспів забезпечили збільшення виробництва сільськогосподарської продукції й підвищення його ефективності.

На сучасному етапі розвитку перед сільськогосподарськими підприємствами стоїть завдання збільшити виробництво продукції

сільського господарства. Одним із найдієвіших способів його розв'язання є підвищення рівня інтенсивності виробництва, який вимірюється витратами коштів на 1 га вирощуваних сільськогосподарських культур та на 1 гол. тварин. Розглянемо такий вплив на прикладі зернових і зернобобових культур (без кукурудзи), які в структурі валової продукції мають найвищу питому вагу. Для цього здійснено групування сільськогосподарських підприємств за рівнем витрат на 1 га вирощування цих культур (табл. 6).

6. Групування сільськогосподарських підприємств України за витратами на 1 га зернових (без кукурудзи) у 2015 році, ц/га

Група за витратами на 1 га, грн	Кількість підпри- ємств	Площа, тис. га	Валовий збір, тис. т	Урожай- ність, ц/га	Витрати	
					усього, млн грн	на 1 га, грн
І. Фактично						
До 4000	1402	802	1838	22,9	2490	3103
4001-5000	1081	849	2449	28,9	3823	4504
5001-6000	1038	912	3036	33,3	5006	5490
6001-7000	1014	967	3549	36,7	6272	6485
7001-8500	1114	1027	4395	42,8	7863	7659
8501-10000	769	782	3765	48,2	7209	9221
Більше 10000	857	839	4755	56,6	10522	12535
Україна	7275	6178	23787	38,5	43184	6990
II. Розрахунок приросту виробництва за рахунок збільшення витрат на 1 га						
До 4000	1402	802	2315	28,9	3614	4504
4001-5000	1081	849	2826	33,3	4659	5490
5001-6000	1038	912	3346	36,7	5913	6485
6001-7000	1014	967	4141	42,8	7408	7659

7001-8500	1114	1027	4943	48,2	9465	9221
8501-10000	769	782	4428	56,6	9799	12535
Більше 10000	857	839	4755	56,6	10522	12535
Україна	7275	6178	26755	43,3	51381	8317
Збільшення, +, -			2968	4,8	8197	1327
Збільшення, %			112,5	112,5	119,0	119,0

Джерело: Власні дослідження автора.

У 2015 році у сільськогосподарських підприємствах зернових і зернобобових (без кукурудзи) зібрано всього 23787 тис. т при середніх витратах на 1 га 6990 грн із градацією по семи групах від 3103 до 12535 грн та врожайності 38,5 ц із градацією від 22,9 до 56,6 ц і загальних витратах 43184 млн грн. При найвірогіднішому збільшенні витрат на 1 га по групах за показниками наступної групи витрати на 1 га зростуть до 8317 грн, або на 1327 грн, і всього до 51381 млн грн, або на 8197 млн грн. За цих умов валовий збір зросте до 26755 тис. т, або на 2968 тис. т з оцінкою такого приросту

при фактичній середній у 2015 році ціні в сільськогосподарських підприємствах у 2838,6 грн за 1 т, у 8425 млн грн (2968 тис. т х 2838,6 грн). Отже, при збільшенні вартості валового збору на 8425 млн грн, забезпеченні при цьому окупності додаткових витрат у 102,8% (8425 млн грн : 8197 х 100) підтверджується доцільність додаткових вкладень. Аналогічні розрахунки здійснено по кукурудзі, соняшнику, сої, ріпаку й цукрових буряках.

У тваринництві вплив приросту витрат розглянемо на прикладі виробництва молока (табл. 7).

7. Групування сільськогосподарських підприємств України за виробничими витратами на 1 корову у 2015 році

Група за витратами на 1 гол., грн	Кількість підприємств	Поголів'я, тис. гол.	Виробництво молока, тис. т	Надій від однієї ко- рови, кг	Виробничі витрати	
					усього, млн грн	на 1 гол., грн
	I. Фактично					
До 8000	318	57	125	2170	263	4571
8001-10000	148	30	92	3092	272	9143
10001-12000	174	28	100	3580	306	10956
12001-14000	154	33	138	4189	431	13085
14001-16000	129	29	134	4650	431	15015
16001-18000	164	51	263	5187	870	17120
Більше 180000	542	261	1763	6748	6655	25465
Україна	1629	489	2615	5348	9228	18871
	II. Розрахунок приросту виробництва за рахунок збільшення витрат на корову					
До 8000	318	57	178	3092	525	9143
8001-10000	148	30	107	3580	327	10956
10001-12000	174	28	117	4189	366	13085
12001-14000	154	33	153	4650	494	15015
14001-16000	129	29	149	5187	492	17120
16001-18000	164	51	343	6748	1293	25465
Більше 180000	542	261	1763	6748	6655	25465
Україна	1629	489	2810	5746	10152	20761
Збільшення, +, -			195	398	924	
Збільшення, %			107,4	107,4	110,0	

Джерело: Власні дослідження автора.

У 2015 році 1629 сільськогосподарських підприємств України утримували 489 тис. гол. корів при середніх витратах на корову 18871 грн, а по семи групах – від 4571 до 25465 грн. Вироблено 2615 тис. т молока при надої на корову 5348 кг з диференціаці-

єю по семи групах – від 2170 до 6748 кг. Загальні по сільськогосподарських підприємствах виробничі витрати становили 9228 млн грн. При збільшенні витрат на корову в попередній групі до рівня наступної, витрати на корову зросли б до 20761 грн, а

всього – до 10152 млн грн, або на 924 млн грн. Надій на корову зріс би з 5348 до 5746, або на 398 кг, а виробництво молока – з 2615 до 2810 тис. т, або на 195 тис. т. Вказаний приріст виробництва молока оцінюється по середній у 2015 році ціні у 4447 грн за 1 т, що становить 867,2 млн (195 млн т х 4447 грн), тобто окупність додаткових

витрат становитиме 93,4 % (863 млн грн : 924 млн грн х 100), або на 6,6 % менше, ніж усіх витрат.

За вказаною методикою здійснено розрахунок окупності додаткових витрат вартістю додатково одержаної продукції при виробництві приросту живої маси ВРХ (табл. 8).

8. Групування за виробничими витратами на середньорічну голову худоби в сільськогосподарських підприємствах України у 2015 році

Група за витратами на 1 гол., грн	Кількість підпри- ємств	Поголі- в'я, тис. гол.	Вирощування ВРХ, тис. т	Середньоріч- ний приріст на 1 гол., кг	Виробничі витрати	
					усього, млн грн	на 1 гол., грн
	I. Фактично					
До 2000	263	59	5	80	77	1314
2001-3000	252	97	13	135	249	2579
3001-4000	290	141	23	164	495	3504
4001-5000	252	102	18	176	458	4499
5001-6000	198	92	18	201	499	5432
6001-7000	129	65	14	214	423	6529
Більше 7000	387	187	46	248	1799	9607
Усього	1771	742	137	185	4000	5390
	II. Розрахунок приросту виробництва за рахунок збільшення витрат на 1 гол. ВРХ					
До 2000	263	59	8	135	151	2579
2001-3000	252	97	16	164	338	3504
3001-4000	290	141	25	176	635	4499
4001-5000	252	102	20	201	553	5432
5001-6000	198	92	20	214	600	6529
6001-7000	129	65	16	248	622	9607
Більше 7000	387	187	46	248	1799	9607
Усього	1771	742	151	204	4699	6332
Збільшення, +, -				18	699	
Збільшення, %				109,9	117,5	

Джерело: Власні дослідження автора.

При додатковому зростанні витрат на середньорічну голову ВРХ (без корів) з 5390 до 6332 грн, а всього з 4000 до 4699, або на 699 млн грн, буде одержано додаткової продукції 14 тис. т вартістю 283 млн грн

(14 тис. т х 20214 грн/т), при окупності 40,5% (283 млн грн : 699 млн грн х 100), що свідчить про невисоку окупність витрат.

Окупність додаткових витрат у свинарстві наведена у таблиці 9.

9. Групування за виробничими витратами на середньорічну голову свиней в сільськогосподарських підприємствах України у 2015 році

Група за витратами на 1 гол., грн	Кількість підпри- ємств	Поголів'я, тис. гол.	Вирощування свиней, тис. т	Середньорічний приріст на 1 гол., кг	Виробничі витрати	
					усього, млн грн	на 1 гол. грн
	I. Фактично					
До 1500	412	201	11	57	200	995
1501-2000	218	318	35	108	593	1861
2001-2500	220	390	46	118	842	2159
2501-3000	195	383	58	153	1037	2711
3001-3500	180	574	106	184	1838	3203
3501-4000	141	276	49	177	1032	3743
Більше 4000	350	1077	236	219	5271	4894
Усього	1716	3218	540	168	10812	3360

II. Розрахунок приросту виробництва за рахунок збільшення витрат на 1 гол. свиней						
До 1500	412	201	22	108	373	1861
1501-2000	218	318	37	118	687	2159
2001-2500	220	390	60	153	1057	2711
2501-3000	195	383	70	184	1226	3203
3001-3500	180	574	101	177	2148	3743
3501-4000	141	276	60	219	1349	4894
Більше 4000	350	1077	236	219	5271	4894
Усього	1716	3218	587	182	12111	3763
Збільшення, +, -			47	14	1299	
Збільшення, %			108,6	108,6	112,0	

Джерело: Власні дослідження автора.

Збільшення витрат на 1 гол. у свинарстві з 3360 до 3763 грн, а всього з 10812 до 12111 млн грн, або на 1299 млн грн, забезпечує збільшення виробництва приросту живої маси тварин на 47 тис. т вартістю 1159 млн грн (47 тис. т x 2468 грн/т) при окупності 89,2% (1159 млн грн : 1299 млн грн x 100), що також підтверджує недостатню окупність додаткових витрат.

Розрахунок можливої окупності додаткових витрат вартістю (у фактичних цінах 2015 р.) додатково одержаної продукції по окремих сільськогосподарських культурах, окремих видах продукції тваринництва і в цілому по рослинництву й тваринництву наведено у таблиці 10.

10. Розрахунок окупності додаткових витрат вартістю додатково одержаної продукції в сільськогосподарських підприємствах України

Продукція	Пло- ща, тис. га; пого- лів'я	Витрати				При- ріст ви- трат – всьо- го, млн грн	Виробництво продукції				При- ріст про- дукції – всьо- го, тис. т	Ціна, грн/т	Вар- тість приро- сту проду- кції всього, млн грн	Окуп- ність додат- кових витрат, %
		на 1 га / 1 гол. тва- рин, грн		усього, млн грн			на 1 га, ц/га, на 1 гол. тварин, кг		усього, тис т					
		2015	роз- рах.	2015	роз- рах.		2015	роз- рах.	2015	роз- рах.				
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14
Зернові (без кукурудзи)	6178	6990	8317	43184	51381	8197	38,5	43,3	23787	26755	2968	2838,6	8425,0	102,8
Кукурудза	2833	10544	13429	29872	38046	8174	60,1	70,9	17029	20087	3058	2992	9149,5	111,9
Соняшник	3434	8731	10787	29982	37042	7060	24,1	26,9	8280	9223	943	7588	7155,5	101,4
Соя	3329	9293	11367	14700	17983	3282	18,5	21,1	2924	3338	414	7980	3303,7	100,7
Ріпак	581	10882	12716	6322	7387	1066	26,3	29,10	1530	1691	161	7416	1194,0	112,0
Цукрові буряки	202	26614	29179	5363	5880	517	457,5	459,75	9242	9287	45	798	35,9	6,9
Разом по рослинництву		73054		129423	157719	28296							29263,6	103,4
Молоко (про- дукція)	489	18871	20761	9228	10152	924	5348	5746	2615	2810	195	4447	867,2	93,8
М'ясо (приріст) ВРХ	742	5390	6332	4000	4699	699	185	204	137	151	14	20214	283,0	40,5
М'ясо (приріст) свиней	540	3360	3763	10812	12111	1299	168	182	540	587	47	24681	1160,0	89,3
Разом по тва- ринництву		27621		24040	26962	2922							2310,168	79,1
Усього по рос- линництву і тваринництву		100675		153463	184681	31218							31573,8	101,1

Джерело: Власні дослідження автора.

Окупність додаткових витрат вартістю додатково одержаної продукції у 103,4% може бути в рослинництві, у тому числі

111,9% досягається по кукурудзі, 112,0 – ріпаку, менша окупність 6,9% може бути при вирощуванні цукрових буряків. У тва-

ринництві складається нижча окупність 79,1%, у тому числі 93,8% – при виробництві молока, 89,3 – м'яса свиней (приросту живої маси) і 40,5% – м'яса ВРХ. В цілому по рослинницьких і тваринницьких видах продукції окупність становить 101,1%.

Наведені дані показують, що рівень окупності передусім залежить від ціни, за якою оцінюється додатково вироблена продукція

(табл. 10, гр.12). Зростання вартості додатково одержаної продукції дасть змогу збільшити її загальну вартість (гр. 13). Тому слід прагнути до підвищення реалізаційних цін на продукцію сільського господарства. Наші розрахунки впливу підвищення цін, наприклад, на 10%, на оцінку додатково одержаної продукції, наведено у таблиці 11.

11. Розрахунок окупності додаткових витрат вартістю додатково одержаної продукції при збільшенні цін на неї в сільськогосподарських підприємствах України

Продукція	Приріст продукції – всього, тис. т	Ціна, грн/т	Ціна на 10 % більша	Вартість приросту – всього, млн грн	Вартість приросту на 10% більша всього, млн грн	Окупність додаткових витрат, %	Окупність додаткових витрат на 10% більша, %
	1	2	3	4	5	6	7
Зернові (без кукурудзи)	2968	2838,6	3122,5	8425,0	9267,5	102,8	113,1
Кукурудза	3058	2992	3291,2	9149,5	10064,5	111,9	123,1
Соняшник	943	7588	8346,8	7155,5	7871,0	101,4	111,5
Соя	414	7980	8778,0	3303,7	3634,1	100,7	110,7
Ріпак	161	7416	8157,6	1194,0	1313,4	112,0	123,2
Цукрові буряки	45	798	877,8	35,9	39,5	6,9	7,6
Разом по рослинництву	0			29263,6	32189,9	103,4	113,8
Молоко (продукція)	195	4447	4891,7	867,2	953,9	93,8	103,2
М'ясо (приріст) ВРХ	14	20214	22235,4	283,0	311,3	40,5	44,5
М'ясо (приріст) свиней	47	24681	27149,1	1160,0	1276,0	89,3	98,2
Разом по тваринництву				2310,168	2541,2	79,1	87,0
Усього по рослинництву і тваринництву				31573,8	34731,1	101,1	111,3

Якщо ціна 2015 року на продукцію (гр. 2) зросла б на 10% (гр. 3), вартість приросту одержаної продукції збільшилася б з 31573,8 до 34731,1 млн грн, то окупність при цьому зросла б з 101,1 (гр. 6) до 111,3 (гр. 7)%.

Підвищення реалізаційних цін на продукцію сільського господарства можливе: по-перше – шляхом підвищення купівельної спроможності населення країни, що дасть можливість більше і дорожче закупляти продукції на внутрішньому ринку; по-друге – встановлювати економічно обґрунтовані ціни на сільськогосподарську продукцію, які мають відшкодувати затрати і забезпечити 14 – відсоткову норму прибутку на авансований у виробництво капітал для сільськогосподарських товаровиробників і підпри-

ємств харчової промисловості [70]; по-третє – сформувати оптимальні розміри сільськогосподарських підприємств і їх підрозділів у розмірі 2,0-2,5 тис. гектарів ріллі [29]; по-четверте – забезпечити державну підтримку виробництва сільськогосподарської продукції, особливо тваринницької [28], з уповільненим терміном обороту капіталу, наприклад, при виробництві молока перевищує один рік, а при виробництві яловичини – 2 роки, виробництві свинини – 15-16 місяців, тоді, як підприємства харчової промисловості переробляють продукцію сільського господарства і реалізують готову до споживання продукцію за 1-2 місяці [42,47].

Висновки. У результаті реформування сільського господарювання в Україні колишні радянські колгоспи й радгоспи транс-

формовані у нові сільськогосподарські підприємства ринкового типу, побудовані на оренді земельних і майнових часток (паїв) та поєднанні приватної власності з колективними формами організації праці й Державною службою статистики виділені як сільськогосподарські підприємства (разом із фермерськими господарствами), у тому числі сільськогосподарські підприємства без фермерських і фермерські – всього, з яких великі (що звітують за ф. №50-сг) та традиційні фермерські господарства, що створені відповідно до Закону України „Про селянське (фермерське) господарство”.

Аналіз їхньої діяльності показав високу ефективність роботи сільськогосподарських підприємств. В них виробляють на 100 га сільськогосподарських угідь більше валової продукції й одержують прибутку більше, ніж у колишніх колгоспах і радгоспах. Вищої ефективності досягли сільськогосподарські підприємства (без фермерських господарств).

Що стосується подальшого розвитку сільськогосподарських підприємств, то зростання виробництва продукції залежить від рівня його інтенсивності, тобто збільшення витрат на гектар вирощування сільськогос-

подарських культур та на голову тварин. Збільшення витрат забезпечує приріст виробництва продукції, вартість якої за середніми цінами 2015 року перевищує приріст витрат, при окупності 102,8% – по зернових і зернобобових (без кукурудзи), 111,9 – по кукурудзі, 112 – по ріпаку, 93,8 – по молоку, 89,3 – по виробництву м'яса свиней, 40,5% – по м'ясу великої рогатої худоби.

Зростання окупності залежить від закупівельних цін, за якими оцінюється вартість додатково одержуваної продукції, підвищення яких, наприклад на 10%, забезпечує приріст вартості додатково одержуваної продукції з 101,1 до 111,3%. Забезпечити зростання цін можна за рахунок підвищення купівельної спроможності населення України, яке споживає сільськогосподарську продукцію, встановлення взаємовигідних економічних відносин між сільським господарством і підприємствами харчової промисловості через взаємовигідні ціни, що забезпечуватимуть однакову окупність капіталу, досягнення оптимальних розмірів сільськогосподарських підприємств та їхніх підрозділів.

Список використаних джерел

1. Аграрна реформа в Україні / П.І. Гайдуцький, П.Т. Саблук, Ю.О. Лупенко, В.Я. Месель-Веселяк, М.М. Федоров, М.Й. Малік [та ін.] ; за ред. П.І. Гайдуцького. – К.: ННЦ ІАЕ, 2005. – 424 с.
2. Аграрний сектор України (стан і перспективи розвитку) / М.В. Присяжнюк, М.В. Зубець, П.Т. Саблук, В.Я. Месель-Веселяк, М.М. Федоров, О.Ю. Грищенко [та ін.] ; за ред. М.В. Присяжнюка, М.В. Зубця, П.Т. Саблука, В.Я. Месель-Веселяка, М.М. Федорова. – К.: ННЦ ІАЕ, 2011. – 1008 с.
3. Власність в сільському господарстві / В.В. Юрчишин, П.Т. Саблук, П.І. Гайдуцький, М.В. Гладій, В.Я. Месель-Веселяк, М.М. Федоров [та ін.] ; за ред. В.В. Юрчишина, П.Т. Саблука. – К.: Урожай, 1993. – 352 с.
4. *Гайдуцький П. І.* Организация акционерных и паевых обществ / П. І. Гайдуцький. – К.: Изд-в УСХА, 1992. – 222 с.
5. *Гайдуцький П. І.* Орендні відносини / П. І. Гайдуцький, В. К. Симоненко. – К.: Вища школа, 1991. – 208 с.
6. *Гайдуцький П. І.* Приватизація власності. Акціонерні і пайові відносини / П. І. Гайдуцький, О.Є. Подолева. – К.: В-во УСГА, 1991. – 54 с.
7. *Гайдуцький П. І.* Пріоритети приватизації власності в АПК / П. І. Гайдуцький // Вісн. аграр. науки. – 1992. – № 6. – С.6-9.
8. *Гайдуцький П.І.* Аграрна реформа: радикальні заходи, високий результат / П.І. Гайдуцький / Економіка АПК. – 2002. – № 12. – С. 3–7.
9. Господарський кодекс України (16.01.2003 № 436-IV) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/436-15/page>.
10. *Даниленко А.С.* Роль реформування земельних відносин у розв'язанні соціально-економічних проблем розвитку українського села і сільських територій / А.С. Даниленко // Землевпоряд. вісн. – 2005. – № 1. – С. 3–7.
11. Декларація „Про державний суверенітет України” (16.07.1990 № 55-XII) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon0.rada.gov.ua/laws/show/55-12>.
12. Закон України "Про підприємства в Україні" (27.03.1991 №887- XII) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/887-12>.
13. Закон України "Про селянське (фермерське) господарство" (20.12.1991 № 2009-XII) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2009-12>.
14. Закон України „Про оренду землі” (06.10.1998 № 161-XIV) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/161-14>.
15. Закон України „Про форми власності на землю” (30.01.1992 № 2073-XII) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2073-12>.

16. Закон УРСР „Про економічну самостійність Української РСР” (03.08.1990 № 142-XII) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/142-12>
17. Концепція переходу Української РСР до ринкової економіки (01.11.1990) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/n0001460-90>.
18. Концепція реформування і розвитку агропромислового виробництва України в 1993-1995 роках: проект / П. Т. Саблук, В. Я. Месель-Веселяк, М. М. Федоров [та ін.] ; за ред. П. Т. Саблука, В. Я. Месель-Веселяка – К., 1993. – 30 с.
19. Лузан Ю.Я. Реформування аграрного сектора України : стан і перспективи / Ю. Я. Лузан // Економіка АПК. – 2002. – № 4. – С.3 – 8.
20. Лупенко Ю. А. Акционерные предприятия в АПК / Ю. А. Лупенко // АПК: экономика, управление - 1992 - № 3. - С. 73-76.
21. Лупенко Ю.О. Результати і проблеми реформування сільського господарства України / Ю. О. Лупенко, П. Т. Саблук, В. Я. Месель-Веселяк, М. М. Федоров // Економіка АПК. – 2014. – №7. – С. 26 – 38.
22. Лупенко Ю.О. Системні трансформації аграрного сектору економіки / Ю. О. Лупенко // Економіка АПК. – 2007. – № 5. – С. 49-51.
23. Малік М. Й. Розвиток орендних відносин в аграрному секторі економіки / М. Й. Малік // Економіка і організація сільського господарства: Респ. міжвід. темат. наук. зб. – К., 1991. – Вип. 89: Освоєння оренди і орендних відносин у сільському господарстві. – С. 7–12.
24. Месель-Веселяк В.Я. Підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва / В.Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2005. – № 6. – С. 17 - 26.
25. Месель-Веселяк В.Я. Стратегічні напрями розвитку аграрного сектору економіки України / В.Я. Месель-Веселяк, М.М. Федоров // Економіка АПК. – 2016. – № 6. – С. 37 - 48.
26. Месель-Веселяк В.Я. Економічні передумови забезпечення розширеного відтворення сільськогосподарського виробництва в Україні / В.Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2011. – №3. – С. 9-16.
27. Месель-Веселяк В.Я. Напрями забезпечення конкурентоспроможності аграрного виробництва / В.Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2009. – №10. – С. 7-14.
28. Месель-Веселяк В.Я. Напрями розвитку галузей тваринництва та їх державна підтримка / В.Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2004. – №9. – С. 3-8.
29. Месель-Веселяк В.Я. Оптимальні розміри сільськогосподарських формувань промислового типу в Україні / В.Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2008. – № 3. – С. 13-20.
30. Месель-Веселяк В.Я. Підвищення конкурентоспроможності аграрного сектора економіки України / В. Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2007. – № 12. – С. 8-14.
31. Месель-Веселяк В.Я. Розвиток та ефективність організаційно-правових форм господарювання в сільському господарстві / В.Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2004. – № 11. – С. 18–24.
32. Месель-Веселяк В.Я. Теоретико-методологічне і нормативно-правове забезпечення трансформації аграрного сектору економіки України до ринкових умов господарювання, науковий супровід та ефективність запровадження / В. Я. Месель-Веселяк, М. М. Федоров // Економіка АПК. – 2015. - №7. – С.5-26
33. Месель-Веселяк В.Я. Форми господарювання в сільському господарстві України (результати, проблеми, вирішення) / В. Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2012. – №1. – С. 13 – 23.
34. Месель-Веселяк В. Я. Развитие форм хозяйствования в аграрном секторе Украинской ССР / В. Я. Месель-Веселяк // Проблемы экономики труда и социального развития села : Матер. Всесоюз. координац. науч.-метод. совещ. – К., 1991. – С. 60-65.
35. Месель-Веселяк В. Я. Развитие форм хозяйствования в сільському господарстві / В. Я. Месель-Веселяк // Освоєння ринку і ринкових відносин в агропромисловому комплексі України: Матер. українсько-німецького семінару економістів-аграрників, Київ, 15-22 жовтня 1991 р. – К.: УкрІНТЕІ, 1992. – С.57–63.
36. Месель-Веселяк В.Я. Вирівнювання економічних умов господарювання на землях різної якості / В. Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2009. - №3. – С. 97-102.
37. Месель-Веселяк В.Я. Дохідність і розширене відтворення в агропромисловому виробництві / В. Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2008. -№5. – С.12 – 17.
38. Месель-Веселяк В.Я. Економічні передумови забезпечення розширеного відтворення сільськогосподарського виробництва в Україні / В. Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2011. - №3. – С.9-16.
39. Месель-Веселяк В.Я. Ефективність енергетичного самозабезпечення сільського господарства / В. Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2009. - №2. – С. 10-14.
40. Месель-Веселяк В.Я. Земельні відносини на селі / В.Я. Месель-Веселяк , М.М. Федоров // Сільські вісті. – 1990. – 12 жовт.
41. Месель-Веселяк В.Я. Напрями забезпечення конкурентоспроможності аграрного виробництва / В. Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2009. - №10. – С. 7-14.
42. Месель-Веселяк В.Я. Про вдосконалення міжгалузевих економічних відносин в економіці України / В. Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2010. - № 6. – С. 8-16.
43. Месель-Веселяк В.Я. Реформування аграрного виробництва / В. Я. Месель-Веселяк. – К. : ІАЕ УААН, 1999. – 272 с.
44. Месель-Веселяк В.Я. Реформування аграрного сектора України (здобутки і проблеми) / В. Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2003. – № 5. – С. 3–8.
45. Месель-Веселяк В.Я. Розвиток форм господарювання в аграрному секторі України (результати, проблеми) / В. Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2006. – № 12. – С. 34 – 41.

46. *Месель-Веселяк В.Я.* Удосконалення відносин власності - основа аграрних перетворень / В. Я. Месель-Веселяк // *Економіка АПК.* – 1996. – № 6. – С. 3-13.
47. *Месель-Веселяк В.Я.* Удосконалення економічних відносин учасників інтегрованих формувань / В. Я. Месель-Веселяк // *Економіка АПК.* – 1998. - №6. – С. 19-21.
48. *Месель-Веселяк В.Я.* Формування самозабезпечуючих енергетичних систем у сільському господарстві / В. Я. Месель-Веселяк // *Економіка АПК.* – 2010. - № 12. – С. 31-37.
49. Методические материалы по преобразованию колхоза (совхоза) в ассоциацию малых арендных, акционерных предприятий и крестьянских (фермерских) хозяйств / П. Т. Саблук, А. А. Фесина, В. Я. Месель-Веселяк. – К., 1992. – 92 с.
50. Методичні рекомендації по організації акціонерних товариств на підприємствах АПК / Ю. О. Лупенко, Д. В. Полозенко, К. Є. Раєвський: Мінсільгосп України, УНДІЕАПВ ім. О. Г. Шліхтера. – К., 1991. – 40 с.
51. Методологічні і методичні принципи грошової оцінки сільськогосподарських угідь / В. Я. Месель-Веселяк, М. М. Федоров // *Економіка АПК.* – 1995. – № 2. – С. 11–16.
52. Положення про пайовий фонд колективного сільськогосподарського підприємства (для КСП «Дружба» Обухівського району Київської області) /Е. Г. Ляковець, М. Й. Малік, Л. П. Червінська [та ін.]; УААН. Ін-т аграрної економіки. – К., 1993. – 10 с.
53. Посібник по реформуванню сільськогосподарських та переробних підприємств / П. Т. Саблук, М. В. Зубець, В. Я. Месель-Веселяк, М. М. Федоров, М. Й. Малік, Ю. О. Лупенко, М. В. Гладій [та ін.]; Інститут аграрної економіки, 1997 – 648 с.
54. Постанова Верховної Ради України “Про земельну реформу” (18.12.1990 р. № 563-ХІІ). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/563-12>.
55. Пропозиції по удосконаленню механізму приватизації майна в АПК / П. Т. Саблук, В. Я. Месель-Веселяк, М. Й. Малік [та ін.] // Пропозиції по удосконаленню економічного механізму в АПК України / Ін-т аграр. економіки УААН. – К. : ІАЕ, 1994. – С. 20–21.
56. Развитие форм хозяйствования в процессе преобразования сельского хозяйства / В. Я. Месель-Веселяк // Преобразование сельского хозяйства в Украине : опыт, перспективы : Матер. Междунар. экон. конф., Киев, 19–20 апр. 1995 г. – К., 1995. – С. 58–63.
57. Рекомендації по реформуванню колгоспів і радгоспів / П. Т. Саблук, П. І. Гайдуцький, М. Й. Малік, Ю. О. Лупенко [та ін.]. – К.: Мінсільгосппрод України, ІАЕ ім.О.Г.Шліхтера, 1992. – 70 с.
58. Рекомендації по створенню акціонерних товариств в агропромисловому комплексі / П. Т. Саблук, Ю. О. Лупенко, М. Й. Малік, М. М. Федоров, В. Я. Месель-Веселяк, П. І. Гайдуцький – К., Ін-т аграрної економіки ім.О.Г.Шліхтера, УААН. 1993. – 34 с.
59. Реорганізація колгоспно-радгоспної системи сільськогосподарського виробництва при переході до ринку (методичні рекомендації) / П. Т. Саблук, В. Я. Месель-Веселяк, А. М. Стельмашук [та ін.]; ІАЕ ім. Шліхтера УААН, Тернопільський філіал інституту землеробства і тваринництва західного регіону. – Тернопіль, 1992. – 34 с.
60. Реформування земельних відносин, форм власності і господарювання : метод. положення / П. Т. Саблук, В. Я. Месель-Веселяк, М. М. Федоров / УААН, Ін-т аграр. економіки. – К. : ІАЕ УААН, 1995. – 43 с.
61. Розвиток форм господарювання і земельна реформа / В. Я. Месель-Веселяк // Проблемы земельной реформы в Украине : Матер. науч.-практ. конф., Киев, 27–28 окт. 1994 г. – К. : СОПС, 1994. – С. 13–15.
62. Розвиток форм господарювання на селі / В. Я. Месель-Веселяк, П. Т. Саблук, М.Й. Малік, М. М. Федоров, Ю. О. Лупенко [та ін.]; за ред. П. Т. Саблука, В. Я. Месель-Веселяка. - К.: Урожай, 1993. – 376 с.
63. Рослинництво України. Стат. зб. – К. : Державна служба статистики України, 2015. – 180 с.
64. *Саблук П. Т.* Складна дорога у фермерство / П. Т. Саблук, В. Я. Месель-Веселяк, О. О. Бугуцький // *Сільські вісті.* – 1992. – 20 жов.
65. *Саблук П. Т.* Передумови і фактори розвитку фермерства в Україні / П. Т. Саблук, В. Я. Месель-Веселяк // *Вісн. аграр. науки.* – 1993. – № 2. – С. 3-13.
66. *Саблук П. Т.* Шляхи виходу агропромислового комплексу України із кризового стану / П.Т.Саблук, В. Я. Месель-Веселяк // *Вісн. аграр. науки.* – 1992. – №1. – С. 10-14.
67. *Саблук П. Т.* Научное обеспечение перехода агропромышленного комплекса к рынку / П. Т. Саблук // Социально-экономические предпосылки повышения эффективности агропромышленного производства в многоукладной аграрной экономике. – К., 1991. – С. 3–9.
68. *Саблук П. Т.* Научное обеспечение перехода агропромышленного комплекса Украинской ССР к рынку / П. Т. Саблук // Экономика сельскохозяйственных и перерабатывающих предприятий. – 1991. – № 9. – С. 2-6.
69. *Саблук П.Т.* Ціновий фактор у розвитку сільськогосподарського виробництва / П.Т. Саблук, В. Я. Месель-Веселяк // *Економіка АПК.* – 2011. - № 9. – С. 3-9.
70. *Саблук П.Т.* Аграрна реформа в Україні (здобутки, проблеми і шляхи їх вирішення) / П.Т. Саблук, В.Я. Месель-Веселяк, М.М. Федоров // *Економіка АПК.* – 2009. – № 12. – С. 3-13.
71. *Саблук П.Т.* Національна доктрина реформування та розвитку агропродовольчого комплексу України : (проект) / П. Т. Саблук, В. Я. Месель-Веселяк, М. Й. Малік [та ін.] // *Економіка АПК.* – 2011. – № 4. – С. 3–6.
72. *Саблук П. Т.* Земля для фермера: Думка вченого / П. Т. Саблук, В. Я. Месель-Веселяк, М. М. Федоров // *Сільські вісті.* – 1992. – 6 берез.
73. Стратегічні напрями розвитку агропромислового комплексу України ; ред. П. Т. Саблук, В. Я. Месель-Веселяк; Ін-т аграр. економіки УААН. – К., 2002. – 60 с.
74. Тваринництво України. Стат. зб. – К. : Державна служба статистики України, 2015. – 210 с.

75. Указ Президента України “Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва” (10.11.1994 № 666/94). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/793-94>.

76. Указ Президента України “Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям” (08.08.1995 № 720/95) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/720/95>.

77. Указ Президента України „Про оренду землі” (06.10.98 N 161-XIV) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/367/97>.

78. Указ Президента України “Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки” (3.12.1999 р.). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1529/99>.

79. Федоров М. М. Земельні ресурси і земельні відносини / М. М. Федоров // Сільське господарство України у 1992 році (доповідь-аналіз). - К., 1992. – С. 48-54.

80. Федоров М. М. Земельні відносини в Україні / М. М. Федоров // Освоєння ринку і ринкових відносин в агропромисловому комплексі України: Матеріали Українсько-німецького семінару економістів-аграрників, Київ, 15-22 жовтня 1991 року. – К. 1992. – С.72-78.

Стаття надійшла до редакції 17.10.2016 р.

*

УДК 631.009.12:631.11

**О.О. НЕПОЧАТЕНКО, доктор економічних наук, професор, ректор
С.А. ПТАШНИК, аспірант***

**К.М. МЕЛЬНИК, кандидат економічних наук, доцент
Уманський національний університет садівництва**

Теоретичні аспекти конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств

Постановка проблеми. Сутність понять «конкурентоспроможність підприємства» та «конкурентоспроможність аграрних підприємств» багатогранна і важлива. Великий вплив їхнє значення має на побудову систем управління діяльністю підприємств, галузей та економіки держави в цілому, адже поєднує поведінку економічних агентів у конкурентному середовищі. У сучасних умовах господарювання проблематика конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств займає одне з вагомих місць в економічному аналізі діяльності різних суб'єктів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств присвятили праці зарубіжні й вітчизняні вчені: К.А. Андрющенко [2], І. Ансофф

[3], Г.Л. Азоев [1], В.Д. Базилевич [10], П.Т. Саблук [4], Р.П. Косодій [5], Н.Г. Міценко [6], В.Я. Месель-Веселяк [12], Ю.О. Лупенко [7], Л.В. Прокопець [8], Б.Й. Пасхавер [9], А.С. Філіпенко [11], В.С. Шебанін [13] та ін. Однак з огляду на важливість і багатогранність даної проблеми, у роботах учених немає єдиного погляду, спостерігається суперечливість у методологічних і методичних підходах до визначення сутності конкурентоспроможності підприємств, галузей, використовуваних ресурсів; напрямів її підвищення.

Мета статті – аналіз та обґрунтування різних поглядів учених стосовно сутності й значення понять «конкуренція», «конкурентоспроможність підприємств» і «конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств» та визначення системи факторів, що впливають на їх конкурентоспроможність.

Виклад основних результатів дослідження. У сучасній економічній літературі дедалі активніше використовуються такі тер-

* Науковий керівник – О.О. Непочатенко, доктор економічних наук, професор.

© О.О. Непочатенко, С.А. Пташник,
К.М. Мельник, 2016

75. Указ Президента України “Про невідкладні заходи щодо прискорення земельної реформи у сфері сільськогосподарського виробництва” (10.11.1994 № 666/94). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/793-94>.

76. Указ Президента України “Про порядок паювання земель, переданих у колективну власність сільськогосподарським підприємствам і організаціям” (08.08.1995 № 720/95) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/720/95>.

77. Указ Президента України „Про оренду землі” (06.10.98 N 161-XIV) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/367/97>.

78. Указ Президента України “Про невідкладні заходи щодо прискорення реформування аграрного сектора економіки” (3.12.1999 р.). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1529/99>.

79. Федоров М. М. Земельні ресурси і земельні відносини / М. М. Федоров // Сільське господарство України у 1992 році (доповідь-аналіз). - К., 1992. – С. 48-54.

80. Федоров М. М. Земельні відносини в Україні / М. М. Федоров // Освоєння ринку і ринкових відносин в агропромисловому комплексі України: Матеріали Українсько-німецького семінару економістів-аграрників, Київ, 15-22 жовтня 1991 року. – К. 1992. – С.72-78.

Стаття надійшла до редакції 17.10.2016 р.

*

УДК 631.009.12:631.11

**О.О. НЕПОЧАТЕНКО, доктор економічних наук, професор, ректор
С.А. ПТАШНИК, аспірант***

**К.М. МЕЛЬНИК, кандидат економічних наук, доцент
Уманський національний університет садівництва**

Теоретичні аспекти конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств

Постановка проблеми. Сутність понять «конкурентоспроможність підприємства» та «конкурентоспроможність аграрних підприємств» багатогранна і важлива. Великий вплив їхнє значення має на побудову систем управління діяльністю підприємств, галузей та економіки держави в цілому, адже поєднує поведінку економічних агентів у конкурентному середовищі. У сучасних умовах господарювання проблематика конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств займає одне з вагомих місць в економічному аналізі діяльності різних суб'єктів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств присвятили праці зарубіжні й вітчизняні вчені: К.А. Андрющенко [2], І. Ансофф

[3], Г.Л. Азоев [1], В.Д. Базилевич [10], П.Т. Саблук [4], Р.П. Косодій [5], Н.Г. Міценко [6], В.Я. Месель-Веселяк [12], Ю.О. Лупенко [7], Л.В. Прокопець [8], Б.Й. Пасхавер [9], А.С. Філіпенко [11], В.С. Шебанін [13] та ін. Однак з огляду на важливість і багатогранність даної проблеми, у роботах учених немає єдиного погляду, спостерігається суперечливість у методологічних і методичних підходах до визначення сутності конкурентоспроможності підприємств, галузей, використовуваних ресурсів; напрямів її підвищення.

Мета статті – аналіз та обґрунтування різних поглядів учених стосовно сутності й значення понять «конкуренція», «конкурентоспроможність підприємств» і «конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств» та визначення системи факторів, що впливають на їх конкурентоспроможність.

Виклад основних результатів дослідження. У сучасній економічній літературі дедалі активніше використовуються такі тер-

* Науковий керівник – О.О. Непочатенко, доктор економічних наук, професор.

© О.О. Непочатенко, С.А. Пташник,
К.М. Мельник, 2016

міни, як «конкуренція», «конкурентоспроможність», «конкурентоспроможність підприємства», «конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств» тощо. Розв'язання актуальних економічних проблем сьогодення неможливе без правильного визначення цих економічних категорій.

Практика економічного життя показує, що невід'ємною категорією ринкової економіки є конкуренція як необхідний елемент ринку, що регулює дії його учасників, сприяє рівновазі попиту й пропозиції та формує ринкові ціни.

Конкуренція є основним інструментом регулювання ринкової економіки і важливою частиною ринкового середовища діяльності промислового підприємства. І. Ансофф характеризує конкуренцію як ...«(від лат. *conspicere* – зіштовхуюсь) економічний процес взаємодії, взаємозв'язку й боротьби між підприємствами, що виступають на ринку з метою забезпечення кращих можливостей збуту своєї продукції, задоволення різноманітних потреб покупців та одержання найбільшого прибутку» [3].

У сучасній науці роль конкуренції в економіці розглядається з погляду функцій, які вона виконує, а саме: регулювання – для перемоги в конкурентній боротьбі підприємець повинен виготовляти товар, якому віддає перевагу споживач; мотивації – підприємець, що пропонує кращу за якістю продукцію, або виготовляє її з меншими витратами, одержує винагороду у вигляді прибутку; розподільну – конкуренція дає змогу розподілити прибуток серед підприємців і домашніх господарств відповідно до їх ефективного внеску; контролю – конкуренція обмежує й контролює економічну силу кожного підприємства [10, 8].

Автори статті пропонують власне тлумачення даного поняття: конкуренція – категорія, яка відображає відносини між суб'єктами господарювання, які виникають на ринку та проявляються в боротьбі за кращі результати діяльності.

Сільське господарство являє собою співіснування різних видів підприємницької діяльності, поєднання яких зумовлюється дією зовнішніх і внутрішніх факторів, зокрема задоволенням економічного інтересу товаро-

виробника, природними умовами, близьким розташуванням до ринків збуту, спеціалізацією, що склалася, наявністю необхідних ресурсів, національними особливостями. Це дає підставу виділити дві основні форми конкуренції – зовнішню й внутрішню [1].

Зовнішньою є конкуренція між виробниками, які пристосовуються до її проявів, коригуючи свою діяльність, виходячи з економічного інтересу. Внутрішня конкуренція між підприємствами АПК – це змагання видів діяльності відносно всіх факторів виробництва, що використовуються у сільському господарстві: землі, праці, капіталу, які оптимально комбінуються самим товаровиробником [1, 2].

Аналізуючи визначення конкурентоспроможності можна стверджувати, що основним змістом цього поняття є здатність об'єкта витримувати конкуренцію порівняно з аналогічними об'єктами в умовах конкурентного ринку. Іншими словами, конкурентоспроможність – це можливість успішної реалізації продукції на конкурентному ринку в певний момент часу.

Конкурентоспроможність підприємства характеризується певними показниками – прибуток, рентабельність, ліквідність, платоспроможність і т.д. Високий ступінь кореляції між ними має стабільна економічна ситуація в державі, податкове навантаження, фаховий склад управлінського персоналу.

Процес виробництва сільськогосподарської продукції триває місяці, а тому на етапі визначення виробничої програми аграрного підприємства дуже важко вчасно реагувати на зміни попиту споживачів та підвищувати конкурентоспроможність товару уже сформованих схем виробництва на ринках.

Проблема конкурентоспроможності має глобальний характер, тому, з одного боку, визначає багато аспектів економічної й соціальної політики країн, а з іншого – торкається інтересів усіх громадян, що виступають у ролі споживачів. Конкурентоспроможність – це концентрований вираз усієї сукупності можливостей країни регіону, галузі, будь-якого виробника створювати, виробляти і реалізовувати товари й послуги. Як правило, поняття конкурентоспроможності пов'язують із товаром.

У широкому розумінні А.С. Філіпенко трактує конкурентоспроможність як «здатність господарства забезпечити збалансованість своїх зовнішніх пропорцій та уникати тих обмежень, що зумовлюються зовнішньоекономічною сферою, і як здатність країни самовідтворювати поліпшення своїх сільськогосподарських зв'язків» [11].

Поняття конкурентоспроможності сільськогосподарських підприємств набагато складніше й трактується досить неоднозначно. У загальному вигляді конкурентоспроможність сільськогосподарського підприємства може бути визначена як його порівняльна перевага стосовно інших підприємств даної галузі всередині країни і за її межами.

На нинішній час, коли на аграрному ринку діє безліч господарюючих суб'єктів, цінова конкуренція, як правило, дуже складна або навіть неможлива. Для успіху в такій боротьбі особливого значення набувають інші фактори, зокрема, трудові ресурси: високоосвічені, що володіють усіма необхідними навичками й уміннями. Тому наявність у тому або іншому регіоні розвиненої системи аграрної освіти, центрів підготовки та перепідготовки кадрів сприяє розвитку агробізнесу, допомагає домогтися успіху в конкурентній боротьбі.

Конкурентоспроможність виробництва в АПК характеризується сукупністю показників функціонування галузей і діяльності виробничих структур, що визначають їхній стабільний розвиток та успіх у конкурентній боротьбі на внутрішньому ринку.

Отже, конкурентоспроможність сільських територій в умовах глобалізації є можливою за умови здійснення необхідних інвестицій в інфраструктуру та її елементи, а також розвиток людського капіталу, що має створити сприятливий діловий клімат [5].

Багато економістів вважають, що вміння використовувати основні фактори, якими є земля, праця і капітал, забезпечується четвертим фактором, відомим під назвою організація або мистецтво управління. Вміння поєднувати ці три засоби можна назвати організацією технологічного прогресу.

Узагальнюючи вищесказане, пропонуємо власне визначення трактування конкурентоспроможності сільськогосподарського під-

приємства: *«Конкурентоспроможність сільськогосподарських підприємств – це сукупність можливостей та ресурсів виробляти й реалізовувати якісну сільськогосподарську продукцію на ринку порівняно з конкурентами».*

Як показує досвід функціонування підприємницьких структур у всіх галузях АПК, здобуття конкурентної переваги ще не забезпечує конкурентоспроможності суб'єкта діяльності. Насамперед, її потрібно утримати. Також важливо пам'ятати, що будь-яка перевага над конкурентами досягається за рахунок інновацій. Відзначимо, що для забезпечення конкурентних переваг сучасних аграрних підприємств – лідерів треба дотримувати чотири правила їх формування:

сільськогосподарське підприємство повинно пропонувати найкращу на ринку продукцію, засновану на її перевазі у певних елементах цінності. Жодне підприємство не може бути кращим за всіма складовими цінності продовольчої продукції, тому воно повинне вибрати цільових споживачів та сконцентруватися на пропозиції їх найбільшої цінності за одним із напрямів. Покупці усвідомлюють, що повинні робити вибір, і розуміють, що якщо вони купують товар у постачальника із «найнижчими цінами», то не варто розраховувати на індивідуальне обслуговування [9];

підтримувати порогові стандарти за іншими складовими цінності. Споживачі не очікують якихось видатних досягнень за іншими компонентами цінності, проте вони розраховують на дотримання постачальником прийнятих на ринку стандартів. Сільськогосподарська сировина за найменшою на ринку ціною навряд чи знайде свого покупця, якщо її якості й витрати на перероблення або доробку не будуть прийнятними [6];

домінувати на ринку, постійно підвищуючи цінність. Конкуренція сприяє неухильному зростанню очікувань споживачів. Те, що нині є конкурентною перевагою, потім перестане нею бути. Тому сільськогосподарські підприємства повинні безперервно розвиватися, зростати швидше за конкурентів [4];

побудувати високоорганізовану операційну модель, що забезпечить надання най-

вищої цінності продукції, яку виробляють і реалізують на аграрному ринку [7].

Вихід на ринок із найкращою пропозицією передбачає, що підприємство організувало свою діяльність так, щоб сприяти максимізації цільової складової цінності. Якщо підприємство концентрується на інноваціях та лідерстві за продукцію, його операційна модель відрізнятиметься від тієї, що забезпечує цінове лідерство [12].

Висновки. Проблема конкурентоспроможності має в сучасному світі складний

багатоелементний характер. Від того, наскільки успішно її розв'язують, залежить рівень економічного й соціального життя в Україні. Конкурентоспроможність є динамічним показником, зміни якого залежать як від зовнішніх, так і внутрішніх чинників у певний момент часу. Об'єктивна оцінка сільськогосподарським підприємством своїх конкурентних позицій на ринку – необхідна (але не достатня) умова для їх посилення.

Список використаних джерел

1. *Азоєв Г.Л.* Конкуренція: аналіз, стратегія і практика / Г.Л. Азоєв. – М.: Центр економіки і маркетингу, 1996. – 208 с.
2. *Андрющенко К.А.* Формування організаційних факторів конкурентних переваг підприємства в ринковому середовищі / К. А. Андрющенко // Інноваційна економіка. Всеукраїнський науково-виробничий журнал. – 2011. – № 3. – С. 93-95.
3. *Ansoff I.* Planning of the future of corporation. – М.: Progress, 1985. – 560 p.
4. *Саблук П.Т.* Кластеризація як механізм підвищення конкурентоспроможності та соціальної спрямованості аграрної економіки / П.Т. Саблук, М.Ф. Кропивко // Економіка АПК. – 2010. – № 1. – С. 3-12.
5. *Kosodiy R.* Problems of rural development are in the conditions of globalization / R. Kosodiy // Ekonomika APK. – 2009. – № 4. – P. 134-138.
6. *Миценко Н.Г.* Конкурентоспроможність і конкурентні переваги підприємства в сучасних ринкових умовах / Н. Г. Миценко, О. С.Смик // Наук. вісн. НЛТУ України. – 2009. – Вип. 19.3. – С. 243-247.
7. *Лупенко Ю.О.* Підвищення конкурентоспроможності та соціальної спрямованості агропромислового виробництва на основі розвитку кластерних систем ; за ред. Ю.О. Лупенка, М.Ф. Кропивка, М.Й. Маліка та ін. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2013. – 40 с.
8. *Prokopets L.* Component increases of competitiveness of agricultural enterprises / of L Prokopets // are Collection of scientific works of Bukovyna University. – 2011. – № 7. – P. 37-47.
9. *Paskhaver B.* The Effective competition of agrarian sector / B. Paskhaver // Economy of Ukraine. – 2007. – № 1. – P. 78-87.
10. *Economic theory: political economy: Textbook* / [Bazilevich V., Popov V., Bazilevich K., Grazhevskaya N.]; After a release: В.Д. Базилевич. it is a 6 kind., it is done And complemented. – К.: Knowledge-press, 2007. – 719 p.s
11. *Filipenko A.* International economic relations: [textbook] / A. Filipenko, S. Borinets, V.Brushwood et al. – К.: Lybid. – 1992. are 172 p.s.
12. *Месель-Веселяк В.Я.* Підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва / В.Я. Месель-Веселяк // Економіка АПК. – 2005. – № 6. – С. 17-26.
13. *Шебанін В.С.* Основні напрями системного оновлення матеріально-ресурсного потенціалу в аграрному секторі економіки / В. С. Шебанін // Економіка АПК. – 2003. – № 2. – С. 44-47.

Стаття надійшла до редакції 10.10.2016 р.

*

*Г.В. СПАСЬКИЙ, доктор економічних наук, директор
Закарпатська державна сільськогосподарська дослідна станція*

Розвиток сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів у Закарпатті

Постановка проблеми. Економічні перетворення на початку ХХІ ст. суттєво вплинули на процеси трансформації в економіці країни та агровиробничого комплексу зокрема. Це позначилося на незавантаженості виробничих потужностей підприємств, суттєвому погіршенні їхнього фінансового стану, зниженні конкурентоспроможності, уповільненні процесу відтворення, відсутності механізму економічної реалізації прав власників землі й участі в управлінні виробництвом. Особливості територіального розподілу ресурсного забезпечення аграрного сектору економіки Закарпатської області ускладнює його розвиток у цілому [4].

Сучасні умови господарювання передбачають побудову якісно нової структури економіки, що полягає у розвитку аграрного підприємництва, в тому числі й на засадах кооперації, значних змін в організації виробничої діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Роль кооперації як інструменту розв'язання економічних проблем регіонального суспільства розглянута в працях В. Андрійчука [2], С. Бабенка [3], А. Баян [4], М. Дем'яненка [5], В. Заяця, В. Зіновчука [6], Іглесбі Джена, Гофф Джеймса [7], О. Клокар [8, 9], Ю. Лупенка [17], М. Маліка [10], О. Онищенко [11], А. Сміта [15], Й. Шумпетера [18], В. Юрчишина [11], П. Саблука [12,13].

Мета статті – узагальнення теоретичних положень щодо становлення та розвитку сільськогосподарських обслуговуючих кооперативів у Закарпатській області.

Виклад основних результатів дослідження. Розвиток сільськогосподарської кооперації є одним із шляхів поліпшення ситуації в агровиробничому комплексі області, оскільки дає змогу виробникам сільськогосподарської продукції об'єднати зусилля у підприємницькій діяльності.

Відомий англійський економіст Адам Сміт розглядав підприємця як власника, пов'язував підприємницьку діяльність, насамперед, із його власною заінтересованістю, у процесі реалізації якої він сприяє найефективнішому задоволенню потреб суспільства [15].

На думку Й. Шумпетера, зміст підприємництва розкривається в його функціях:

1) реформування і докорінна перебудова виробництва через впровадження нових видів техніки й технологій, створення нових товарів, освоєння нових ринків, джерел сировини;

2) застосування нових розробок, маркетингу тощо. Використання функцій підприємництва залежить від господарсько-політичного середовища, яке визначає його можливості, види, мотивацію [18].

Економічна сутність сучасної аграрної політики передбачає формування нової структури сільськогосподарського виробництва, адаптованої до ринкових відносин.

У нинішніх умовах розвиток сільськогосподарської кооперації є одним із шляхів поліпшення ситуації в агровиробничому комплексі (АВК) Закарпаття, оскільки дає змогу виробникам сільськогосподарської продукції об'єднати зусилля у підприємницькій діяльності.

Кооперація товаровиробників традиційно здійснювалася у більшості країн світу з розвиненою аграрною сферою. Підприємницька діяльність одного фермерського або особистого господарства, орієнтованого на вирощування обмеженого асортименту сільськогосподарських культур, не завжди може давати стійкий позитивний результат. Об'єднання кількох фермерських та особистих господарств із метою спільного здійснення підприємницької діяльності дає змогу мінімізувати комерційні ризики й оптимізувати використання матеріальних і грошових ресурсів [10].

Сільськогосподарська кооперація уможливає ефективніше використовувати всі переваги поєднання дрібного та великого сільськогосподарського виробництва. Великі сільськогосподарські підприємства повинні бути зацікавлені в співпраці з малими підприємцями на селі (фермерськими й особистими господарствами). Наприклад, найбільшого ефекту в початковій стадії можна досягти в галузі тваринництва, коли великі підприємства передають особистим господарствам на вирощування і відгодівлю молодняк сільськогосподарських тварин. Це забезпечуватиме гнучкість виробничого процесу [3].

Нині ефективність підприємницької діяльності великих аграрних підприємств потрібно підвищувати за рахунок кооперації їхніх зусиль. Необхідність активізації процесів сільськогосподарської кооперації пояснюється такими особливостями: зміною виробничих та земельних відносин на селі регіону, форм власності, інтеграційними процесами, зміною системи управління господарською діяльністю в аграрному секторі. Суперечки, що виникають усередині господарства, між товаровиробниками й агросервісними підприємствами, як показує досвід, легше вирішуються при їх об'єднанні на принципах сучасної кооперації [2].

Сільськогосподарська кооперація – це система сільськогосподарських кооперативів та їх об'єднань, створених сільськогосподарськими товаровиробниками з метою задоволення своїх потреб. Сільськогосподарський кооператив, у свою чергу, – організація, створена сільськогосподарськими виробниками на основі добровільного членства для спільної виробничої або іншої господарської діяльності, заснованої на об'єднанні їхніх майнових пайових внесків із метою задоволення матеріальних й інших потреб членів кооперативу [1].

Кооперація як організаційно-економічна та правова форма системи ведення сільськогосподарства й підприємництва здатна забезпечити захист інтересів селянства, створити умови для зміцнення сільськогосподарського виробництва, підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції на ринку [4] (рис. 1).

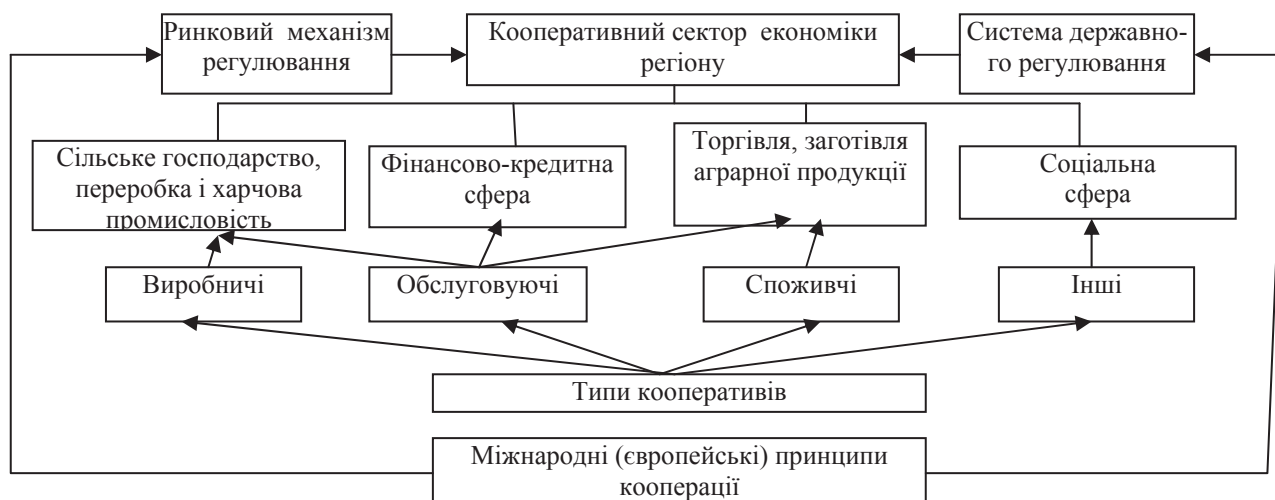

Рис. 1. Система аграрної кооперації на Закарпатті

Джерело: [10].

Розглядаючи сільськогосподарський кооператив фізичних осіб необхідно вирішити, як забезпечити ефективність функціонування підприємств сільськогосподарської кооперації. Умови розвитку агропромислового комплексу Закарпаття настільки різноманітні, що недоцільно безоглядно запозичувати не тільки зарубіжний, а також вітчизняний досвід кооперації в регіоні. Можливість створення й ефективність функціонування сільськогосподарських кооперативів багато в чому залежить від механізму реалізації їхніх принципів з урахуванням соціально-економічних умов, що склалися.

Відродження кооперації характеризується заміною усупільнених господарських формувань добровільною формою співпраці са-

мостійних власників землі, майна, робочої сили [10].

На думку англійських учених, виробничий кооператив – це організаційно-правова форма ведення виробничої діяльності не менш як трьома громадянами, які об'єднали свої трудові, майнові та фінансові ресурси, паї з одержання прибутку [7].

За даними Статистичного щорічника Закарпаття за останні 20 років енергоозброєність сільськогосподарських виробничих кооперативів знизилася на 55-65%, а зношеність сільськогосподарської техніки становить 80-90%. Це призвело до скорочення площ оброблюваних земель і, як наслідок, дефіциту сільськогосподарської продукції на Закарпатті (табл. 1).

1. Основні показники діяльності кооперативів в аграрному секторі Закарпаття (у постійних цінах 2010 р.)

Показник	1995 р.	2000 р.	2005 р.	2010 р.	2014 р.
Кількість діючих кооперативів, од.	45	30	4	7	6
Виробництво аграрної продукції, млн грн					
Державні сільськогосподарські підприємства	472,4	177,6	170,9	144,5	271,7
у т. ч. аграрні виробничі кооперативи	2,3	0,9	0,8	0,7	1,3
Площі сільськогосподарських угідь, тис. га					
Сільськогосподарські угіддя	15,5	10,1	3,6	0,4	0,1
з них: рілля	12,3	8,0	2,0	0,2	0,1
сіножаті та пасовища	2,1	1,0	0,3	-	-
багаторічні насадження	1,1	1,0	1,2	-	-
Показники діяльності					
Рівень рентабельності, %	11,5	15,5	3,5	0,5	11,1
Фінансовий результат, тис. грн	1034,5	876,8	456,6	67,4	320,5
Продуктивність праці, грн	16788	14567	20998	28766	36745
Чисельність найманих працівників, тис. осіб	85	56	33	9	18
Наявність основних видів сільськогосподарської техніки					
Державні сільськогосподарські підприємства:					
трактори	4470	2912	1750	682	476
зернозбиральні комбайни	498	432	344	176	104
зношеність, %	65	68	71	73	75
у т. ч. аграрні виробничі кооперативи:					
трактори	28	18	17	10	9
зернозбиральні комбайни	9	5	5	3	3
Зношеність, %	72	74	75	83	85

Джерело: Статистичний щорічник Закарпаття 2014 р. – Ужгород, 2015 [16].

Нарощування обсягів виробництва валової продукції сільського господарства в аграрних кооперативах розпочалося з 2010 року. Середньорічний темп приросту перевищив 30%. Слід відзначити, що до 2010 року спостерігалася тенденція до різкого скорочення техніки, ріллі, а також чисельності зайнятих працівників.

Поряд з цим необхідно підкреслити, що лише порівняно високу продуктивність

праці можна вважати позитивним аргументом, який вказує на вигідність виробництва тваринництва та рослинництва у виробничих кооперативах Закарпатської області.

Кооперація сільськогосподарського виробництва повинна поєднуватися з переробкою і реалізацією продукції. До подібних формувань можна віднести, насамперед, спеціалізовані кооперативи з виробництва,

переробки й реалізації продукції рослинництва та тваринництва.

Необхідність спільного використання техніки, надання послуг з транспорту, виробництва кормів сприяє розвитку кооперативів по обслуговуванню індивідуального сектору, тобто сфера обслуговування такого кооперативу включає: С-ГТОВ, фермерські господарства й особисті господарства в області.

На відміну від зарубіжного (європейського) досвіду розвитку кооперації, в Україні та частково на Закарпатті цей процес здійснювався на добровільно-примусових принципах, що позначалося на специфіці створення і функціонування аграрних кооперативів.

Ми поділяємо думку В.В. Зіновчука [6], що в удосконаленні переробної промисловості важливу роль відіграють різні форми кооперації та інтеграції з аграрними підприємствами. Доцільно розвивати обслуговуючі кооперативи, в яких поєднується аграрне виробництво, зберігання продукції та її переробка, а також реалізація.

Оскільки нині більшість аграрних товаровиробників не мають достатньої кількості ресурсів, потрібних для створення певних потужностей для обслуговуючих кооперативів, на нашу думку, доцільно виділити переробні потужності, що знаходяться у складі структурних підрозділів сільськогосподарських товаровиробників, і на їх базі створити обслуговуючі кооперативи.

Статистичні дані доводять про те, що, наприклад, в Аграрного ТОВ „Берег” (три фермерських господарства та 100 селянських господарств) є переробні підрозділи, а саме – олійні, пекарні, млини, які через недостатню кількість наявної в господарстві сировини не працюють, що призводить до зниження прибутку.

У разі приєднання до обслуговуючого кооперативу аграрних виробників та їхніх переробних підприємств, є реальні можливості їх використання як учасників даного обслуговуючого кооперативу. Це сприяло б досягненню сучасних економічних вигід.

Крім того, створення обслуговуючих кооперативів забезпечило б:

збереження статусу аграрним товаровиробникам і збільшення суми доходу;

постачання переробним підприємствам сировини та можливість збільшення її переробки за рахунок сировини підприємств-учасників;

зниження собівартості переробки за рахунок збільшення її обсягів;

створення додаткових робочих місць.

Рекомендовану схему організації обслуговуючого кооперативу на базі переробних підприємств й аграрних товаровиробників наведено на рисунку 2.

Дохід, одержаний в аграрному виробництві від реалізації продукції переробки (на державне замовлення), доцільно розподіляти між підприємствами та господарствами-засновниками пропорційно до обсягу вкладень, здійснених ними з метою створення обслуговуючих підприємств і наданої на переробку продукції [5].

Така початкова кооперація сприятиме нагромадженню необхідного капіталу, що дасть можливість у перспективі інтегруватися у єдиний кустовий (об'єднуючи аграрних виробників та переробні цехи кількох сусідніх сільських територій) обслуговуючий кооператив нового типу [8, 9].

З іншого боку, переробні підприємства змушені налагоджувати партнерські відносини із виробниками аграрної продукції з метою забезпечення безперебійного й повного завантаження наявних виробничих потужностей, а також для розширення обсягів виробництва.

Важливою складовою частиною доходу модельного сільськогосподарського виробничого кооперативу є прибуток, одержаний від реалізації продукції переробних підприємств кооперативу. При цьому використано аналіз роботи переробних підприємств за останні 10 років. Можливі обсяги виробництва та прибутковості переробних підприємств модельного господарства показано в таблиці 2.

Зведені перспективні показники модельного сільськогосподарського виробничого кооперативу наведено в таблиці 3.

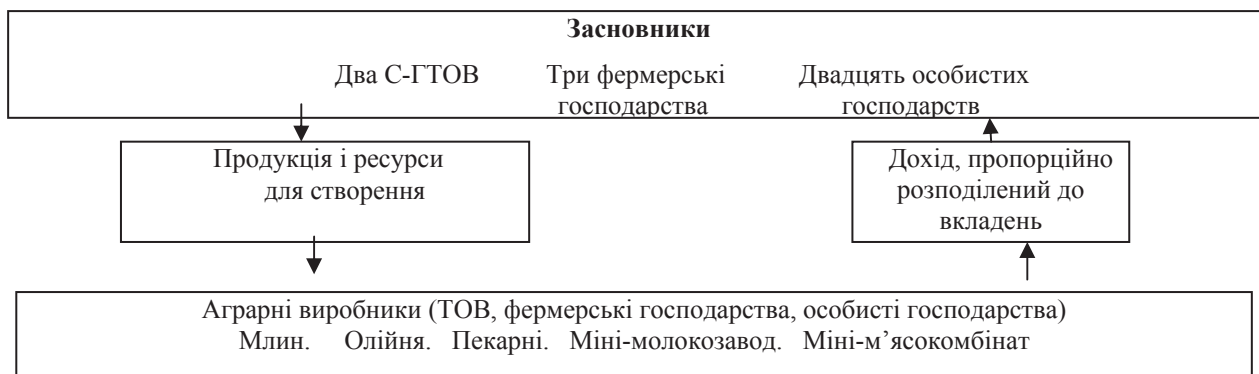

Рис. 2. Схема організації обслуговуючого кооперативу "Берег"

Джерело: Сформовано автором.

2. Визначення можливих обсягів прибутку переробних підприємств у модельному сільськогосподарському кооперативі

Вид переробних підприємств	Показник	Плановий рівень рентабельності, %	Прогноз обсягів реалізації продукції	Ціна одиниці продукції, грн	Собівартість продукції, тис. грн	Виручка від реалізації, тис. грн	Прибуток від реалізації, тис. грн
Млин	Перероблено зерна на борошно, ц	12	5760	550,0	2785,0	3168,0	383,0
Олійня	Вироблено олії, ц	60	2880	1100,0	2100,0	3168,0	1068,0
Пекарня	Випечено хліба, шт.	16	169360	4,0	566,4	677,4	111,0
Усього						7013,4	1562,0

Джерело: Власні розрахунки.

Як видно з даних таблиці 3, що при формуванні модельного сільськогосподарського виробничого кооперативу в перспективі зміниться спеціалізація його виробництва. У структурі товарної продукції очікується зменшення частки продукції рослинництва,

більше як в 1,5 раза зросте питома вага продукції підсобних підприємств і переробки продукції, а також значно збільшиться частка продукції тваринництва, насамперед вівчарства та скотарства.

3. Основні показники модельного сільськогосподарського виробничого кооперативу

Показник	2015 р.	2020 р.
Площа сільськогосподарських угідь, га	1500	1500
Прибуток за галузями й видами діяльності, тис. грн	450,0	4800,0
у т.ч.: рослинництва	175,5	550,0
тваринництва	125,6	1250,0
підсобних підприємств	75,5	750,0
переробних підприємств	73,4	2250,0
Чисельність працівників, осіб	50	70
Обсяг основного й оборотного капіталу на:		
1 господарство, млн грн	4,5	7,5
1 га с.-г. угідь, тис. грн	2,6	4,8
1 працівника, тис. грн	45,5	55,5
Співвідношення між основним і оборотним капіталом	1:0,35	2:1
Річний обсяг інвестицій в основний і оборотний капітал, тис. грн	250,0	550,0
Коефіцієнт оновлення капіталу	0,06	0,06

Джерело: Власні розрахунки.

У розрахунках прибутковості перспективної моделі господарства враховано, що в 2016 р. буде досягнуто оптимального обсягу його виробництва при раціональному використанні ресурсів. У наступному п'ятирічному періоді необхідно продовжувати вдосконалення структури посівних площ і поголів'я тварин, збільшити прибуток від усіх видів діяльності.

Висновки. Створення обслуговуючих кооперативів шляхом гармонізації інтересів у подальшій перспективі сприятиме об'єднанню в єдину систему аграрних виробників та переробних підприємств.

Використанню зарубіжного досвіду в створенні інтегрованих кооперативних об'єднань могла б сприяти держава, виступаючи спільно з обслуговуючими кооперативами учасником у створенні загальнодержавної кооперативної фінансово-кредитної установи, діяльність якої була б спрямована на задоволення як короткострокових, так і довгострокових потреб у фінансуванні, в тому числі інвестуванні членів-учасників даної установи на пільгових умовах [17].

Для поєднання інтересів аграрних виробників та переробних підприємств, а також підприємств, що виробляють технічні ресурси для аграрників і переробників, доцільно створювати обслуговуючі кооперативи.

Розроблення відповідних наукових основ вимагатиме копіткої роботи великих колек-

тивів. Лише за цих умов можна розраховувати на успіх [11].

Ефект економічної діяльності різного типу кооперативів залежить від оптимізації залучення суб'єктів господарювання переробної промисловості у сферу відтворення, підприємств з реалізації продукції, що в результаті дає змогу власникам інвестиційних ресурсів досягти його консолідації [12, 13].

Основою дієвої регіональної аграрної політики є аграрна реформа. Виважена регіональна аграрна політика має сприяти подоланню кризи не тільки у сільському господарстві, але й в економіці регіону в цілому. Отже, реалізація програми створення різних типів кооперативів у сільськогосподарському виробництві, розробка концепції такої політики і методологічних основ прийняття рішень є актуальним для державотворчих процесів щодо зміцнення політичної незалежності прикордонної області й держави в цілому.

У процесі реформування аграрного виробництва виникає необхідність активізації при створенні кооперативів у сферах виробництва, агросервісного обслуговування та кредитування. Ефективність діяльності аграрного кооперативу забезпечується захистом їхніх позицій представницькими організаціями на різних рівнях влади.

Список використаних джерел

1. Закон України "Про сільськогосподарську кооперацію" // Уряд. кур'єр. – 1997. – 14 серп. – С. 5.
2. Андрійчук В.Г. Агропромислові формування нового типу в контексті стратегії розвитку вітчизняного сільського господарства / В.Г. Андрійчук // Економіка АПК. – 2013. – №1. – С. 3-16.
3. Бабенко С.Г. Стратегія розвитку кооперативного сектора економіки України // Економіка і прогнозування. – 2003. – №4. – С.39.
4. Баян А.В. Розвиток сільського господарства Закарпатської області. / Г.В. Спаський, А.В. Баян та ін. // Проблеми агропромислового комплексу Карпат: міжвідомчий темат. наук. зб. Вип.23. – Ужгород, 2014. – С. 3-8.
5. Дем'яненко М.Я. Фінансові чинники формування доходів у сільському господарстві / М.Я. Дем'яненко // Економіка АПК. – 2008. – №5. – С.19.
6. Зіновчук В.В. Кооперативна ідея в сільському господарстві України і США. / В.В. Зіновчук. – К.: Логос, 1996. – 224 с.
7. Іглесбі Джен. Як створити підприємницький кооператив / Джен Іглесбі, Джеймс Гофф. – К., 1994.
8. Клокар О. Нормативно-правове забезпечення розвитку сільськогосподарської кооперації / О. Клокар [Електронний ресурс]. - Режим доступу: <http://www.vestnikdnu.com.ua/archive/201374/217-222.htm>.
9. Клокар О. Сільськогосподарська кооперація в Україні: ретроспективний та перспективний аналіз ефективного розвитку / О. Клокар. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://eaprk.org.ua/sites/default/files/eaprk_files/2011/2011_10/11_10_22.pdf.
10. Малік М.Й. До проблеми розвитку підприємництва і кооперації на селі / М.Й. Малік. Л.М. Малік // Зб. наук. праць Подільського держ. аграрно-технічного ун-ту, м. Кам'янець-Подільський. – Подільський держ. аграрно-технічний ун-т. – Вип. 17. – Т. 2, 2009.
11. Онищенко О.М. Концептуальні проблеми майбутнього українського села і селянства / О.М. Онищенко, В.В. Юрчишин // Економіка АПК. – 2005. – № 11. – С. 24-29.

12. *Саблук П.Т.* Підприємництво в аграрній сфері економіки / П.Т. Саблук, В.П. Ситник, М.Й. Малік. – К., 1997. – 514 с.
13. *Саблук П.Т.* Проблеми забезпечення дохідності агропромислового виробництва в Україні в постіндустріальний період / П.Т. Саблук // Економіка АПК. – 2008. – №4. – С. 19-37.
14. *Самуельсон П.* Економіка / Самуельсон П. – М.: Прогресс, 1964. – 844 с.
15. *Смит А.* Исследование о природе и причинах богатства народов / Адам Смит. – М.: Инфра-М, 2010. – 1028 с.
16. Статистичний щорічник Закарпаття 2014 р. – Ужгород, 2015.
17. Стратегічні напрями розвитку підприємництва та кооперації в сільському господарстві на період до 2020 р. / Лупенко Ю.О., Малік М.Й., Заяць В.М. та ін.; за ред. М.Й. Маліка. – К.: ННЦ ІАЕ, 2013. – 50 с.
18. *Шумпетер Й.* Теория экономического развития (Исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры); пер. с англ. / Й. Шумпетер. – М.: Прогресс, 1982. – 456 с.

Стаття надійшла до редакції 27.07.2016 р.

*

УДК 631.152:636:338.439 (477)

*В.В. ЛАВРУК, кандидат економічних наук, доцент
Подільський державний аграрно-технічний університет*

Модернізація галузі тваринництва як умова продовольчого забезпечення населення України

Постановка проблеми. В умовах поглиблення ринкових перетворень важливого значення набувають питання, пов'язані з пошуком нових підходів до активізації економічної модернізації та забезпечення ефективного розвитку основних галузей сільського господарства. Актуальність цієї проблеми визнається наукою і практикою, оскільки сільськогосподарські підприємства не повною мірою виявилися готовими до активного техніко-технологічного оновлення тваринництва через відсутність необхідної матеріально-технічної бази, зниження рівня інвестиційної привабливості, ефективного фінансового й правового механізмів регулювання виробничих процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у формування наукових теорій, в яких сформовані класичні поняття, пов'язані з історично-модернізаційними змінами якісно нового інноваційного типу та визначення пріоритетів економічного розвитку, внесли зарубіжні вчені: Д. Аакер, М. Вебер [21], З. Бауман [22], Х. Гумбрехт

[18], Ш. Ейзенштадт [16], А. Інкелес [17], Й. Шумпетер [15,20].

Теоретичні й методичні аспекти функціонування аграрної економіки, модернізації суспільства, національної економіки і виробництва, що підтримуються функціональними стратегіями, програмами й інноваційними заходами для структурних елементів об'єктів стратегічного планування, інтенсивного та динамічного розвитку всіх галузей сільського господарства та їхньої конкурентоспроможності з метою підвищення ефективності виробництва тваринницької продукції та забезпечення продовольчої безпеки держави, знайшли своє відображення у працях таких вітчизняних учених: В.О. Бабенко [1], П.С. Березівський [3], В.М. Геєць [4], А.А. Гриценко [5], В.Ф. Іванюта [6], Л.Ю. Кучер [8], О.М. Левковець [9], О.В. Мазуренко [10], О.О. Мамалуй [11], П. Т. Саблук [12] й інші.

Разом із цим залишається багато ще невирішених і дискусійних питань теоретичного, методологічного та практичного характеру, які потребують подальших комплексних досліджень. Насамперед це стосується практики активізації проведення економіч-

12. *Саблук П.Т.* Підприємництво в аграрній сфері економіки / П.Т. Саблук, В.П. Ситник, М.Й. Малік. – К., 1997. – 514 с.
13. *Саблук П.Т.* Проблеми забезпечення дохідності агропромислового виробництва в Україні в постіндустріальний період / П.Т. Саблук // Економіка АПК. – 2008. – №4. – С. 19-37.
14. *Самуельсон П.* Економіка / Самуельсон П. – М.: Прогресс, 1964. – 844 с.
15. *Смит А.* Исследование о природе и причинах богатства народов / Адам Смит. – М.: Инфра-М, 2010. – 1028 с.
16. Статистичний щорічник Закарпаття 2014 р. – Ужгород, 2015.
17. Стратегічні напрями розвитку підприємництва та кооперації в сільському господарстві на період до 2020 р. / Лупенко Ю.О., Малік М.Й., Заяць В.М. та ін.; за ред. М.Й. Маліка. – К.: ННЦ ІАЕ, 2013. – 50 с.
18. *Шумпетер Й.* Теория экономического развития (Исследование предпринимательской прибыли, капитала, кредита, процента и цикла конъюнктуры); пер. с англ. / Й. Шумпетер. – М.: Прогресс, 1982. – 456 с.

Стаття надійшла до редакції 27.07.2016 р.

*

УДК 631.152:636:338.439 (477)

*В.В. ЛАВРУК, кандидат економічних наук, доцент
Подільський державний аграрно-технічний університет*

Модернізація галузі тваринництва як умова продовольчого забезпечення населення України

Постановка проблеми. В умовах поглиблення ринкових перетворень важливого значення набувають питання, пов'язані з пошуком нових підходів до активізації економічної модернізації та забезпечення ефективного розвитку основних галузей сільського господарства. Актуальність цієї проблеми визнається наукою і практикою, оскільки сільськогосподарські підприємства не повною мірою виявилися готовими до активного техніко-технологічного оновлення тваринництва через відсутність необхідної матеріально-технічної бази, зниження рівня інвестиційної привабливості, ефективного фінансового й правового механізмів регулювання виробничих процесів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у формування наукових теорій, в яких сформовані класичні поняття, пов'язані з історично-модернізаційними змінами якісно нового інноваційного типу та визначення пріоритетів економічного розвитку, внесли зарубіжні вчені: Д. Аакер, М. Вебер [21], З. Бауман [22], Х. Гумбрехт

[18], Ш. Ейзенштадт [16], А. Інкелес [17], Й. Шумпетер [15,20].

Теоретичні й методичні аспекти функціонування аграрної економіки, модернізації суспільства, національної економіки і виробництва, що підтримуються функціональними стратегіями, програмами й інноваційними заходами для структурних елементів об'єктів стратегічного планування, інтенсивного та динамічного розвитку всіх галузей сільського господарства та їхньої конкурентоспроможності з метою підвищення ефективності виробництва тваринницької продукції та забезпечення продовольчої безпеки держави, знайшли своє відображення у працях таких вітчизняних учених: В.О. Бабенко [1], П.С. Березівський [3], В.М. Геєць [4], А.А. Гриценко [5], В.Ф. Іванюта [6], Л.Ю. Кучер [8], О.М. Левковець [9], О.В. Мазуренко [10], О.О. Мамалуй [11], П. Т. Саблук [12] й інші.

Разом із цим залишається багато ще невирішених і дискусійних питань теоретичного, методологічного та практичного характеру, які потребують подальших комплексних досліджень. Насамперед це стосується практики активізації проведення економіч-

© В.В. Лаврук, 2016

ної модернізації у господарствах тваринницького спрямування з метою збільшення обсягів інноваційних видів продукції тваринництва.

Мета статті – обґрунтування необхідності запровадження економічної модернізації в основних галузях тваринництва як передумови його ефективного розвитку в ринкових умовах господарювання й забезпечення населення України високопоживними продуктами харчування.

Виклад основних результатів дослідження. У сучасних умовах господарювання аграрних підприємств України процес модернізації виробничих потужностей підприємств, особливо галузі тваринництва, є досить складним і залежить від впливу різних організаційно-економічних чинників. У більшості випадків відбувається заміна модернізації (проводиться на принципах новітніх технологій) простим та поспішним технічним переоснащенням, яке потребує значних витрат коштів при низькій його віддачі.

Модернізація як унікальний процес і явище проявляється тоді, коли аграрне виробництво знаходиться у стані суттєвих трансформаційних перетворень, що відбуваються під впливом чинників внутрішнього й зовнішнього середовищ та покликані забезпечити якісні зміни у виробничих процесах його основних галузей. Натомість такі зрушення потребують внутрішніх резервів і можливостей підприємств та управлінського впливу (окреслює чіткі орієнтири і сприяє обґрунтуванню напрямів економічних перетворень згідно з визначеними параметрами) держави з метою консолідації значних бюджетних, трудових та інвестиційно-інноваційних ресурсів. Наразі виникає потреба у розробці механізму, який би цілеспрямовано й ефективно забезпечив управління на всіх рівнях (державна, підприємство, галузь) процесом здійснення економічної модернізації, не вилучаючи регуляторну дію ринкових механізмів.

Результати дослідження показують наявність існуючих ситуацій, що перешкоджають здійсненню в сільськогосподарських підприємствах модернізації основних галузей і виробничих процесів: недостатність державної фінансової підтримки запровад-

ження заходів модернізації; часткова або повна відсутність власних грошових надходжень для здійснення модернізації; нездатність аграрних підприємств до ведення модернізаційної діяльності; низький рівень орієнтації працівників на впровадження нововведень та інноваційних технологій; не стимулюється в підприємствах процес активного проведення модернізації; не практикується надання податкових пільг тим підприємствам, які займаються модернізацією; низький рівень адаптації нових модернізаційних засобів до виробничих умов підприємств; надання підприємствами переваги іноземним інноваційним розробкам і засобам модернізації.

Отже, метою запровадження економічної модернізації у тваринництві є забезпечення конкретного результату, пов'язаного з ефективністю функціонування підприємств та досягнення ними поставлених завдань (задоволення потреб споживачів у різних видах продукції тваринництва й одержання прибутку).

Наукові досягнення і практичний досвід проведення ряду модернізаційних перетворень показує, що процес модернізації має властивість, яка характеризує невідкладну потребу безперервного процесу виробничих змін. Усе це зумовлює необхідність проведення теоретичного обґрунтування й узагальнення існуючих наукових теорій і позицій вітчизняних та зарубіжних учених. Слід зазначити, що термін „модерний” є практично ключовим словом до модернізації, але саме поняття не має точного визначення.

Упродовж останніх десятиліть воно стало характерною рисою для сприйняття нового усвідомлення сучасності й майже повністю замінило поняття „модерності” [18]. У результаті „модерність” уже розуміється як „імператив змін”, спрямування сучасних досягнень у майбутнє [17], спонування до моделі модернізаційних та раціоналізаторських процесів і системи цінностей [21]. У більшості випадків учені запевняють, що „з історичного погляду, модернізація – це процес змін у бік соціальних, економічних і політичних систем...” [16, с. 8].

У цьому контексті Й. Шумпетер вважав, що економічний розвиток і економічне зростання „це процес переривчастих змін та ди-

намічної нерівноваги, викликаних інноваціями: „здійснення нових комбінацій” [15, с.159] або бізнес-циклів [19]. У дослідженнях ученого стверджується, що інновацією є не кожне нововведення, а лише те, що сприяє удосконаленню технології й переходу її на вищий ступінь свого розвитку [20].

Водночас розвиток модернізаційних процесів в основному залежить від узгодження очікуваних прогресивних змін із традиційними цінностями. А тому пропонується при дослідженні процесу модернізації об'єднувати всі переваги минулого і сучасності [5]. Окремі вчені вважають, що „модернізація означає структурні, технологічні, інституціональні зміни в національній економіці, спрямовані на підвищення її конкурентоспроможності та забезпечення розвитку в довгостроковій перспективі [9, с. 4; 11, с. 28].

Стверджується, що нині найважливішою є модернізація аграрного сектору [4,12] і його галузей [3], особливо техніко-технологічна модернізація матеріально-технологічної бази виробництва [1] у галузі тваринництва, де значна увага приділяється інноваційній селекції тварин [8], що спрямовується на створення й використання нових типів тварин із поліпшеними якісними показниками, високою продуктивністю [10].

Отже, поняття „модернізація” віддзеркалює організаційно-технічний та економічний процес, в основі якого знаходиться комплекс системних заходів, направлених на подолання економічного відставання, техніко-технологічне переоснащення виробництва, випуск високоякісної тваринницької продукції, її розподіл на внутрішньому ринку й задоволення потреб населення. Економічна модернізація в основному характеризує постійне удосконалення форм і методів управління економікою, виробничими системами (підсистемами), підприємством, виробничими процесами й технологіями та позитивно впливає на кінцевий результат діяльності підприємств.

Узагальнення результатів науково-теоретичного дослідження показало, що процес формування рішень щодо проведення економічної модернізації тваринництва має досить складний в організаційному, методологічному й прикладному аспектах ха-

рактер, який включає послідовність таких дій: формулювання стратегічних цілей розробки основних положень і реалізації стратегії модернізації тваринництва відповідно до особливостей кожного регіону країни; проведення стратегічного аналізу для виявлення чинників впливу зовнішнього й внутрішнього середовищ на здійснення процесу модернізації тваринництва; обговорення можливих варіантів стратегічних альтернатив розвитку тваринництва; обґрунтування передумов і перспектив модернізації та розвитку основних галузей тваринництва.

Процес економічної модернізації тваринництва є нині закономірністю трансформаційних перетворень, оскільки в умовах глобалізації вона спонукає до певних реформаційних змін при функціонуванні виробничих систем. *Виходячи з цих міркувань, тваринництво є стабілізуючим чинником, оскільки забезпечує населення високопоживними, калорійними й дієтичними продуктами харчування та сприяє впродовж року постійній зайнятості працівників.*

Особливе занепокоєння викликає стан тваринництва у країні та її окремих областях у частині постійного скорочення поголів'я великої рогатої худоби, свиней і птиці, що призводить до зниження обсягів виробництва м'яса й молока та поступового деформування вітчизняного продовольчого ринку. Зокрема, протягом 2000-2016 років кількість великої рогатої худоби зменшилася на 5585,2 тис. гол. (59,3%), корів – на 2784,2 (56,2%), свиней – на 609,6 (8%), овець і кіз – на 510,2 тис. гол. (27,1%) при рості поголів'я птиці на 72,8 млн гол., або на 57,7%. Якщо порівняти показники 2016 року по відношенню до 2010-го, то спостерігатимемо скорочення поголів'я вказаних видів тварин – відповідно на 14,6; 17,4; 11,5; 25%, тоді як поголів'я птиці зросло на 3,9%.

Не випадково на поставлене керівникам сільськогосподарських підприємств запитання „На якому рівні розвитку у Вашому господарстві знаходиться тваринництво?”, 12,4% респондентів вказали на високий рівень, 16,5 – достатній, 28,4 – середній, 20,6 – поганий і 22,1% – занедбаний. Більше того, 48,5% респондентів із усіх опитаних вважають, що поліпшити стан справ у тваринниц-

тві спроможна модернізація виробничих процесів, 24,3% – не зовсім упевнені у позитивних результатах та 27,2% із них вказали на неможливість добитися конкретних змін.

Разом зі змінами у поголів'ї худоби спостерігаються значні коливання й в обсягах виробництва тваринницької продукції (табл. 1).

1. Динаміка виробництва основних видів продукції тваринництва в усіх категоріях господарств

Рік	М'ясо (у забійній масі), тис. т	Молоко, тис. т	Яйця птиці, млн шт.	Вовна, т
2000	1662,8	12657,9	8808,6	3400
2005	1517,4	13444,2	9668,2	3266
2010	1723,2	13286,9	14234,6	3277
2011	2143,8	11086,0	18689,8	3877
2012	2209,6	11377,6	19110,5	3724
2013	2389,4	11488,2	19614,8	3520
2014	2359,6	11132,8	19587,3	2602
2015	2322,6	10615,4	16782,9	2270
2015 р. до 2000 р., %	139,7	83,9	190,5	66,8

Джерело: [14, с. 26, 30-32].

Так, виробництво м'яса усіх видів і яєць птиці мало тенденцію до зростання впродовж досить тривалого періоду, але у цей же час обсяги виробництва молока й вовни скоротилися – відповідно на 16,1 і 33,2%. Якщо порівняти ці показники із попереднім роком, то можна спостерігати їхнє зниження по м'ясу на 1,6%, молоку – на 4,6, яйцях – на 14,3, вовні – на 12,8%. Виробництво м'яса (у забійній масі) з розрахунку на одну умовну голову великої рогатої худоби у 2015 році становило 226 кг, а в 2000-му – 110 кг, яловичини і телятини на одну голову великої рогатої худоби – відповідно 99 та 71 кг, свинини з розрахунку на одну голову свиней – відповідно 103 і 67 кг, тобто останніми роками спостерігається зростання обсягів м'ясної продукції. При цьому в сільськогосподарських підприємствах найбільше виробляється м'ясної продукції у таких областях, як Черкаська (19,3%), Вінницька (18,8%), найменше – Миколаївська (0,3%) та Закарпатська (0,2%).

Вважаємо, що обсяг виробництва практично усіх видів продукції тваринництва залежить від наявного поголів'я й продуктивності тварин, їхнього породного складу і науково обґрунтованих форм утримання (забезпечують безперебійний процес виробництва продукції з мінімальними витратами), рівня забезпечення худоби виробничими приміщеннями, кормами та збалансованими раціонами годівлі.

На нинішньому етапі важливим завданням тваринництва є збільшення виробництва продукції, що відповідало б рівню забезпечення продовольчої безпеки й задовольняло потреби населення країни у споживанні продуктів харчування тваринного походження на рівні встановлених раціональних норм харчування. З'ясовано, що більша частина населення нашої країни для нормальної життєдіяльності потребує поживної та висококалорійної їжі. На жаль, нині в Україні спостерігається негативна тенденція стосовно споживання продуктів харчування тваринницького походження, оскільки споживається значно менше продуктів, ніж цього потребує мінімальна норма харчування.

Стверджується, що обсяг споживання основних продуктів харчування з розрахунку на одну особу значно менший від раціональних науково обґрунтованих норм: молока – на 42%, м'яса – на 34, рибної продукції – на 30, плодів – на 30, винограду у свіжому вигляді – на 75% [7]. Зростання цін все більше призводить до зменшення споживання усіх основних продуктів харчування населенням, у тому числі молока й молочної продукції, а тому дорожчі продукти замінюються дешевшими. У результаті раціон споживання продуктів тваринного походження не повною мірою відповідає фізіологічним нормам харчування, що встановлені Міністерством охорони здоров'я України.

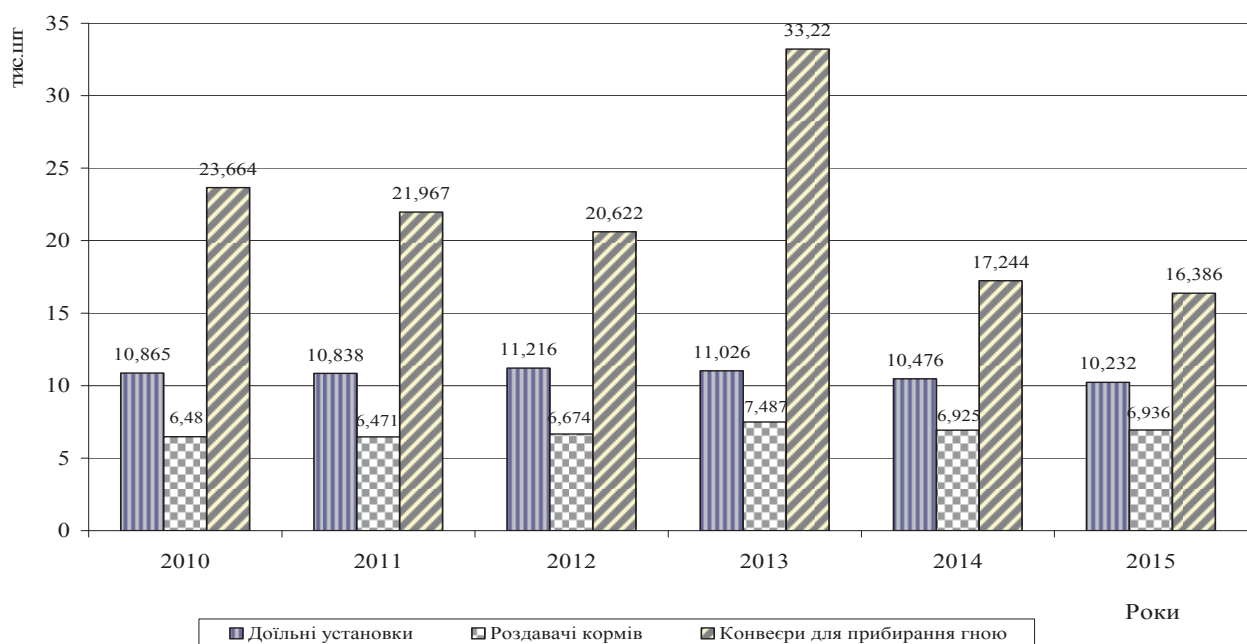
Зокрема, споживання молока та молочних продуктів із розрахунку на одну особу по Україні у 2015 році становило 209,9, м'яса – 50,9 кг за рік, тоді як у 2005 році зазначені показники були на рівні 225,6 і 39,1 кг [2, с. 9]. У 2005 році в розрахунку на одну особу було вироблено молока в середньому 291,1 кг, м'яса – 33,9 кг, тоді як у 2014-му ці показники становили відповідно 247,8 та 54,2 кг, а рекомендовані норми харчування цих продуктів були відповідно 380 і 85 кг. При цьому обсяг споживання по відношенню до виробництва м'яса становив 93,9%, молока – 84,7, яєць – 71,4%, а в 2000 році – відповідно – 97; 77,4 і 92,7%. У даному випадку існує велика потреба у збільшенні виробництва м'яса й м'ясопродуктів, оскільки нині населення споживає його лише 63,8% від рекомендованої норми [13, с. 324-325; 14, с. 32].

Отже, основною метою діяльності та розвитку сільськогосподарських підприємств є задоволення потреб населення у необхідній

кількості продовольчих товарів (становлять понад 60% витрат сімейного бюджету) [6, с. 266-268], зокрема, 53% продуктів харчування тваринного походження (за даними вибіркового опитування сільського населення регіонів України).

Дослідження показали, що зменшення поголів'я худоби й обсягів виробництва тваринницької продукції зумовило ряд негативних наслідків: скоротилися обсяги споживання населенням молока, м'яса і продуктів їхньої переробки; спостерігається значна недовантаженість проектної потужності переробних підприємств; значно знизилася родючість ґрунтів через зменшення обсягів внесення гноївки й органічних добрив; звузилася сфера прикладання праці сільського населення.

Крім того, останніми роками спостерігається скорочення кількості машин і механізмів, що використовуються у тваринництві сільськогосподарських підприємств України (рис.).

Динаміка використання механізмів і устаткування у тваринництві

Джерело: [13, с.187-190].

Зокрема, відбулося зменшення кількості доїльних механізмів на 5,8%, конвеєрів для прибирання гною – на 30,8% при рості кількості роздавачів кормів для великої рогатої худоби та свиней – на 7%. А тому при проведенні соціологічного дослідження на поставлене працівникам тваринництва запитан-

ня: „Як Ви вважаєте, що потрібно першочергово зробити у тваринництві: модернізувати техніку й технічне обладнання, чи технологічні процеси?“, 63,7% опитуваних працівників відповіли, що заінтересовані у тому, щоб у більшому обсязі механізувати свою працю на виконуваних ділянках робо-

ти за рахунок модернізації фермської техніки.

Для проведення модернізації тваринництва необхідно забезпечити: вибір пріоритетних підприємств, які володіють наукомістким виробничим потенціалом, що використовується у тваринництві; формування основних складових галузей тваринництва, де передбачається здійснення модернізації;

стимулювання нових модернізаційних перетворень, що сприяють виробництву інноваційних видів тваринницької продукції; зниження інноваційних ризиків за рахунок посиленої допомоги банківських і бізнесових структур. Усе це дасть можливість значно поліпшити економічні показники розвитку тваринництва в підприємствах (табл. 2).

2. Економічні показники модернізації й розвитку тваринництва у сільськогосподарських підприємствах України

Показник	2010 р.	2013 р.	2014 р.	2015 р.	2015 р. до 2010 р., %
Кількість корів, що обслуговуються однією доїльною установкою, гол.	54,2	50,8	50,5	49,4	91,1
Припадає на один кормороздавач, гол.:					
великої рогатої худоби	332,0	366,2	367,9	364,7	109,8
свиней	1925,2	1002,5	1109,6	1073,0	55,7
Кількість худоби, що обслуговується, гол.:					
конвеєром для прибирання гною	217,7	156,8	292,4	303,6	139,5
машиною для приготування кормів	32,0	51,0	51,1	78,7	245,9
Середній рівень оновлення усіх видів фермської техніки, %	8,4	10,9	6,5	5,9	-2,5 в.п.
Чисельність працівників, зайнятих у тваринництві, тис. осіб	198,7	163,4	149,6	136,0	68,4
Частка зайнятих працівників у процесах оновлення, реконструкції й модернізації фермської техніки, %*	2,2	1,5	1,3	1,1	-1,1 в.п.
Середньомісячна оплата праці одного працівника, зайнятого:	1422	2269	2476	3140	220,8
у сільському господарстві, грн					
у тваринництві, грн*	1563	2450	2675	3468	221,9
Вироблено на 100 га сільськогосподарських угідь, ц:					
молока	302,3	314,2	313,4	298,9	98,9
м'яса великої рогатої худоби і птиці	55,3	63,5	66,4	65,4	118,3
Обсяг валової продукції тваринництва на одного зайнятого у цій галузі працівника, тис. грн:	130,5	198,2	224,1	238,0	182,4
Отримано на 100 га сільськогосподарських угідь, тис. грн:					
валової продукції сільського господарства	440,5	653,9	688,0	648,6	147,2
у тому числі продукції тваринництва	125,8	158,4	165,9	159,3	126,6
прибутку від реалізації продукції тваринництва	6,7	13,8	18,3	22,1	362,2
Рівень рентабельності виробництва продукції тваринництва, %	7,8	11,3	13,4	15,3	7,5 в.п.

Джерело: [13, с. 30, 32, 44-48, 67, 103-107, 111-113, 185, 188].

* За даними вибіркового обстеження підприємств.

За проведеними розрахунками на окремі машини й обладнання, зокрема роздавачі кормів і конвеєри для прибирання гною, припадає значна кількість сільськогосподарських тварин, а отже, лише 55 – 65% тварин охоплені механізацією технологічних про-

цесів по роздаванню кормів та прибиранню гною. У цей же час рівень оновлення фермської техніки щорічно знижується, а тому значна частина робіт на тваринницьких фермах виконується працівниками вручну, хоча

продуктивність і оплата праці мають тенденцію до зростання.

Усе це спонукає підвищувати рівень інноваційної активності підприємств (за вибірковими дослідженнями він зменшився з 1,5% (2013 р.) до 0,8% (2015 р.), ефективного використання інноваційного потенціалу та проведення об'єктивно необхідної модернізації усіх видів фермської техніки з метою створення інноваційного конкурентоспроможного тваринництва.

Зазвичай необхідною умовою й основним джерелом інноваційної діяльності є інвестиції, які сприяють реалізації інноваційної моделі економічного зростання у тваринництві. Загальна сума інвестиційних витрат на придбання фермської техніки за 2013-2015 роки зменшилася на 73,2%. За даними опитування керівників підприємств із загальної суми витрат 68,3% є власні кошти сільськогосподарських підприємств. Вважаємо, що скорочення інвестицій у тваринництво призводить до суттєвого зменшення технічного парку галузі, зниження якісних характеристик машин і устаткування, уповільнення темпів впровадження сучасних енергозберігаючих технологій та впливає на конкурентоспроможність тваринницької продукції на продовольчих і сировинних ринках.

Слід також зазначити, що середні ціни реалізації сільськогосподарськими підприємствами продукції тваринництва за досліджуваний період (2010-2014 рр.) значно зросли: худоби та птиці (у живій масі) – на 45,7%, молока і молочних продуктів – на 22,1, яєць (за 1 тис. шт.) – на 66,3%. Усе це позитивно вплинуло на загальний розмір прибутку в сільськогосподарських підприємствах у цілому по тваринництву, який збільшився з 1374,6 до 3756,2 млн грн, або у 2,7 раза. Останніми роками загальна сума прибутку від реалізації продукції тваринництва з розрахунку на одиницю земельних ресурсів збільшилася в 1,8 раза, хоча спостерігається нестійкий процес його формування.

Безперечно, прибуток є інвестиційним ресурсом, оскільки забезпечує захист підприємств від банкрутства й розширене відтворення капіталу, який використовується для подальшого розвитку тваринництва. При цьому наявність прибутку для фінансо-

вої підтримки цих напрямів сприяє стабільній діяльності підприємств та їхньому стратегічному розвитку. За проведеними прогнозними розрахунками, у 2020 році він становитиме 6187,2 млн грн, або на 35% більше порівняно з 2015 роком. Передбачається формування прибутку здійснювати за рахунок збільшення виручки від реалізації інноваційних видів продукції, фінансового результату від операційної або звичайної діяльності, капітальних вкладень і ряду інших операцій у підприємствах, які спеціалізуються на виробництві тваринницької продукції. Одержаний прибуток розподілятимуть на удосконалення матеріально-технічної бази підприємств, модернізацію, оновлення й реконструкцію тваринницьких ферм і комплексів, будівництво сучасних об'єктів виробничої та соціальної інфраструктури, виплату заробітної плати, а також на поліпшення умов праці працівників тваринництва.

Єдиним засобом для прискорення проведення економічної модернізації тваринництва є спрямування науково-технічного потенціалу на заміну традиційних технологій, на принципово нові технологічні процеси й комплексні технологічні системи. Економічна модернізація передбачає здійснення процесу цілісного новітнього оновлення тваринництва відповідно до сучасних норм і вимог аграрного виробництва, де економічні чинники виступають основними індикаторами модернізації. Запровадження сучасних нововведень у тваринництві ґрунтується в основному на підвищенні ефективності виробництва якісної екологічно безпечної тваринницької продукції для сприяння здоровому харчуванню населення та стійкості продовольчої безпеки.

Висновки. Результати дослідження дають змогу зробити висновки, що регіони України у розвитку тваринництва мають потужний потенціал (сприятливі природно-кліматичні умови, високопродуктивні земельні ресурси, наявну чисельність трудових ресурсів і генетичного потенціалу), але досліджувана галузь має бути у кращому стані, оскільки спостерігається низка негативних тенденцій, що пов'язуються зі зменшенням поголів'я сільськогосподарських тварин,

зниженням їхньої продуктивності, скороченням обсягів виробництва більшості видів продукції та порушенням стандартів її якості. Все це безпосередньо впливає на національну продовольчу безпеку країни, знижується її експортний потенціал, погіршується демографічна і соціальна ситуація у сільській місцевості.

Вважаємо, що у перспективі поліпшити стан справ у тваринництві можливо за рахунок розробки й реалізації стратегічної програми стабілізації процесу його розвитку, проведення селекційно-плеємної роботи,

розробки ефективних рішень по своєчасному проведенню модернізації в підприємствах усіх форм господарювання. Інтенсивність проведення економічної модернізації дасть можливість стабілізувати нарощування обсягів виробництва екологічно чистої тваринницької продукції, поліпшити якісні характеристики, розширити її асортимент. Для налагодження такої складної роботи необхідно визначити основні пріоритетні напрями модернізації тваринництва відповідно до умов конкретного регіону і рекомендаційних пропозицій аграрної політики держави.

Список використаних джерел

1. *Бабенко В.О.* Стан, проблеми та перспективи розвитку в агропромисловому комплексі України / В.О. Бабенко // Наук. праці ПФ НУБіП України "КАТУ". – Вип. №140. – 2011. – С. 4-71.
2. Баланси та споживання основних продуктів харчування населенням України: Стат. збірник. – К.: Держслужба статистики України, 2016. – С. 9.
3. *Березівський П.С.* Стратегічні пріоритети розвитку м'ясного скотарства / П.С. Березівський // Сталий розвиток економіки. – 2011. – № 6. – С. 165-169.
4. *Гесць В.М.* Ліберально-демократичні засади: курс на модернізацію України / В.М. Гесць // Економіка України. – 2010. – №3. – С. 4-20.
5. *Гриценко А.* Методологічні основи модернізації України / А. Гриценко // Економіка України. – 2011. – № 2. – С. 4-12.
6. *Іванюта В.Ф.* Регіональна стратегія підприємництва в умовах євроінтеграції: моногр. / В.Ф. Іванюта. — К. : Центр учбової літератури, 2008. — 310 с.
7. Концепція Державної цільової програми розвитку аграрного сектору економіки на період до 2020 року. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://minagro.gov.ua/apk?nid=16822>.
8. *Кучер Л.Ю.* Шляхи підвищення ефективності виробництва молока на інноваційній основі / Л.Ю. Кучер, А.В. Кучер // Економіка АПК. – 2013. – №3. – С.70-75.
9. *Левковець О.М.* Модернізація економіки України: зміст, умови, ризики / О. М. Левковець // БізнесІнформ. – 2011. – № 10. – С.4-9.
10. *Мазуренко О.В.* Шляхи підвищення ефективності виробництва продукції тваринництва / О.В. Мазуренко, Г.В. Ковальова // Економіка АПК. – 2011. – № 5. – С.41-46.
11. *Мамалуй О.О.* Про зміст механізму модернізації української економіки / О. О. Мамалуй // Вісн. Нац. юрид. академії ім. Я. Мудрого. – 2010. – № 3. – С.27-35.
12. *Саблук П.Т.* Стан і перспективи розвитку агропромислового комплексу України/ П.Т. Саблук // Економіка АПК. – 2008. – №12. – С. 4-19.
13. Сільське господарство України, 2015: Стат. зб. – К.: Держслужба статистики України, 2016. – 360 с.
14. Тваринництво України, 2015: Стат. зб. – К.: Держслужба статистики України, 2016. – С. 26, 30 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.ukrstat.gov.ua/druk/publicat/kat_u/publ7_u.htm].
15. *Шумпетер Й.А.* Теория экономического развития / Й.А. Шумпетер. – М. : Прогресс, 1982. – 456 с.
16. *Eisenstadt S.N.* Modernization, protest and change. - Englewood Cliffs (N): Prentice-Hall, 1966. – P 1.
17. *Inkeles A., Smith D.* Becoming Modern. Cambridge (Mass.), 1974.
18. *Gumbrecht H.* Modern, Modernität, Moderne // Geschichtliche Grundbegriffe. Historisches Lexikon zur politisch-sozialen Sprache in Deutschland. Stuttgart, 1978. Bd.4. S.130.
19. *Schumpeter J.* Business Cycles: A Theoretical, Historical and Statistical Analysis of the Capitalist Process. – New York - London: McGraw-Hill, 1939.
20. *Schumpeter J.* History of Economic Analyses. London. Allen and Unwin, 2000, p. 39 -40.
21. *Weber M.* Wirtschaft und Gesellschaft. S.833. 5. Auflage. Tubingen, 1976.
22. *Zygmunt Bauman* (1992). Postmodernity and its discontents. New York: New York University Press. ISBN 0-7456-1791-3.

Стаття надійшла до редакції 28.09.2016 р.

*

*М.М. КРОПИВКО, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник, докторант
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»*

Основні напрями підвищення продуктивності господарювання селянських господарств

Постановка проблеми. Історія доводить, що, незважаючи на постійні спроби кардинальної зміни земельних відносин (від поміщицького до одноосібного землеволодіння та хутірської системи, від розкуркулення до усуспільнення земель, від суцільної колективізації до консолідації сільськогосподарських угідь у латифундіях), не вдалося знищити бажання селян і більшості міського населення до сімейного землеволодіння й землеробства шляхом ведення особистих селянських, присадибних, садівничих, дачних, городніх та інших форм селянських господарств.

Однак у суспільстві діяльність селянських господарств оцінюється неоднозначно, а органи державної влади, в основному, опікуються розвитком підприємницьких форм сільськогосподарської діяльності, не приділяючи належної уваги селянським господарствам.

Разом із тим післяреформаційний період ведення сільського господарства сягнув уже за 15 років. Накопичилося достатньо фактичних даних для наукового аналізу ефективності ведення селянських господарств, продуктивності використання у них сільськогосподарських угідь, інтенсивності сімейної праці на належних домогосподарствах земельних ділянок. Проте, незважаючи на важливість селянських господарств як вагомого джерела доходів домогосподарств населення й фактора забезпечення продовольчої безпеки держави, досліджень щодо підвищення продуктивності їхнього господарювання недостатньо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню основних проблем розвит-

ку селянських господарств присвячено чимало наукових праць провідних учених-економістів, зокрема В.К. Збарського [1], М.Й. Маліка [2], В.Я. Месель-Веселяка [3], І.В. Прокопи [8], П.Т. Саблука [3], І.В. Свиноуса [4], Ю.Я. Лузана [3], О.М. Шпичака [4, 5], О.М. Онищенко [6], В.В. Юрчишина [7] й багатьох інших.

Мета статті – визначення основних напрямів і механізмів підвищення продуктивності господарювання селянських господарств України.

Виклад основних результатів дослідження. Як відомо, основним показником, який характеризує продуктивність господарювання, є вартість виробленої сільськогосподарської продукції у перерахунку на 1 га сільгоспугідь. При цьому серед численних публікацій із методології визначення продуктивності слід виділити фундаментальні праці наукових колективів під керівництвом відомих учених П.Т. Саблука, В.Я. Месель-Веселяка та Ю.Я. Лузана з висвітленням результатів дослідження ефективності сільськогосподарського виробництва в особистих господарствах громадян [3], О.М. Шпичака [5], а також О.М. Онищенко [6].

Відповідно до розробленої цими вченими методології порівняльного аналізу продуктивності й ефективності діяльності селянських господарств продуктивність діяльності останніх у період аграрних трансформуваль (1991-1999 роки) була вищою, ніж у сільськогосподарських підприємствах. Це підтверджують розрахунки, наведені у таблиці 1.

Відповідно до розрахунків О.М. Онищенко у 1999 році співвідношення показників кінцевої продукції нетто на 1 га сільгоспугідь селянських господарств до сільськогосподарських підприємств становило 3,9 : 1 (за нашими розрахунками із застосуванням

цін 2010 року – у 3,61 раза). Проте у пореформеному періоді, починаючи з 2000 року, це співвідношення змінювалося та у 2014 році було вже 1,08 до 1, тобто, продуктив-

ність сільськогосподарських угідь у селянських господарствах і сільськогосподарських підприємствах практично зрівнялася (табл. 1).

1. Розрахунок показника вартості сільськогосподарської кінцевої продукції нетто на 1 га сільгоспугідь у селянських господарствах (СГ) і сільгосппідприємствах (СГП)

Показник	1999 р.		2014 р.**	
	СГ*	СГП**	СГ	СГП
1. Використана площа сільгоспугідь, тис.га	7422,0	35153,4	15284,1	20548,9
2. Вартість валової сільськогосподарської продукції, млн грн	<u>14155,0</u> 78450,2	<u>10622,3</u> 59092,8	112380,2	139058,4
3. Вартість нормативної потреби в кормах, млн грн	<u>7768,5</u> 43054,7	x	x	x
4. Вартість кормів, вирощених на використуваних СГ земельних ділянках, млн грн	<u>1760,7</u> 9758,2	x	x	x
5. Вартість кормів, що надійшли в СГ з СГП, млн грн (п.3-п.4)	<u>6007,4</u> 33294,3	x	x	x
6. Вартість сільськогосподарської кінцевої продукції нетто, млн грн (п.2-п.5)	<u>8147,6</u> 45155,9	<u>10622,3</u> 59092,8	112380,2	139058,4
7. Вартість кінцевої продукції нетто з розрахунку на 1 га сільгоспугідь, грн (п.6/п.1)	<u>1098,0</u> 6084,1	<u>281,0</u> 1681,0	7352,8	6767,2
8. Співвідношення показників кінцевої продукції нетто на 1 га сільгоспугідь по СГ і СГП	<u>3,9:1</u> 3,61:1		1,08:1	

Джерело: Сформовано автором.

*Розраховано автором за 1999 рік у цінах 1996 року на основі [6].

**Розраховано автором за 2014 рік та перераховано за 1999 рік (у знаменнику) у цінах 2010 року на основі даних Держстату України [9].

Щоб визначити причини таких змін, нами проведено порівняльний аналіз продуктивності галузі рослинництва у селянських господарствах та сільськогосподарських підприємствах. Як відзначено О.М. Онищенко, основоположною галуззю сільськогосподарського виробництва є рослинництво [6]. Тваринництво здійснює «переробку» певної рослинницької продукції в молоко, м'ясо й інші види тваринницької продукції. Успіхи тваринництва значною мірою зумовлюються досягненнями рослинництва, його продук-

тивністю та ефективністю. Тому у даній публікації нами аналізується в основному продуктивність й інтенсивність ведення галузі рослинництва селянських господарств України.

Результати порівняльного аналізу виробництва валової продукції рослинництва на 1 га сільськогосподарських угідь селянськими господарствами і сільськогосподарськими підприємствами протягом 1980-1999 років та у 2014 році наведені в таблиці 2.

2. Порівняльний аналіз виробництва валової продукції рослинництва на 1 га сільськогосподарських угідь, грн

Показник	1980 р.*	1990 р.*	1999 р.* *	2014 р.**	2014 р. до 1999 р., %
Селянські господарств (СГ)	2175,8	2259,5	4457,2	7352,8	165,0
Сільськогосподарські підприємства (СГП)	381,1	473,2	1235,5	6880,0	556,9
Відношення показників СГ до показників СГП, разів	5,7	4,8	3,6	1,07	x

Джерело: Сформовано автором.

*Розраховано автором у порівнянних цінах 1996 року на основі [6, с. 12].

**Розраховано автором у порівнянних цінах 2010 року на основі даних Держстату України [10].

Як впливає з таблиці, у дореформений період (до 1990 року) виробництво валової продукції рослинництва на 1 га сільськогосподарських угідь у селянських господарствах було понад у 4 рази вищим, ніж у сільськогосподарських підприємствах

У період аграрних трансформувань (до 1999 року) різниця в продуктивності рослинництва у селянських господарствах і сільгосппідприємствах була зменшена до 3,6 раза. У 2014 році (пореформений період) продуктивність рослинництва в сільськогосподарських підприємствах практично зрівнялася з такою у селянських господарствах. При цьому в цей період продуктивність сільськогосподарських угідь селянських господарств підвищилася на 65,0%, а в сільськогосподарських підприємствах – більше ніж у 5,5 раза.

Зазначені трансформації зумовлені комплексом причин, основними з яких є врожайність, ціна та продуктивність праці [15, 16]. Так, факторний аналіз зростання продуктивності рослинництва як базової галузі сільського господарства (табл. 3) показав, що випереджальний приріст валової продукції рослинництва в сільськогосподарських підприємствах у 1999-2014 роках (62098,1 млн грн., або на 143%) порівняно із селянськими гос-

подарствами (118,2%) забезпечений різким зростанням продуктивності (приріст 230,1%) за рахунок підвищення врожайності, а також поліпшення структури використання сільгоспугідь (+ 22,0%) за рахунок поглиблення спеціалізації з вирощування високоприбуткових культур і розвитку інтеграційних процесів, при одночасному скороченні площ сільгоспугідь (- 39,7%).

Протилежна картина спостерігається у селянських господарствах населення. Так, порівняно до 1999 року, в 2014 році приріст валової продукції рослинництва в них становив 39096,7 млн грн, або збільшився на 118,2%, в основному за рахунок повільного зростання продуктивності (на 157,6%) та розширення площ сільськогосподарських угідь (на 105,9%) при погіршенні структури їх використання (- 58,9%).

У цілому ж можна констатувати, що у післяреформений період селянські господарства розвивалися досить мляво, особливо порівняно з сільгосппідприємствами, які взяли курс на поглиблену спеціалізацію й розвиток інтеграції.

Отже, і в селянських господарствах доцільно знайти раціональні підходи до поглиблення спеціалізації та розвитку інтеграційних процесів.

3. Факторний аналіз впливу зміни продуктивності, площ і структури використання сільськогосподарських угідь на приріст валової продукції рослинництва селянських господарств і сільськогосподарських підприємств (у порівнянних цінах 2010 року)

Сільськогосподарські культури	Площа сільгоспугідь тис. га		Валова продукція рослинництва, млн грн			Середня продуктивність, грн/га		Приріст(+) або зниження (-), всього		Прирости (зниження) валової продукції у %, за рахунок зміни:		
	1999 р.* (So)	2014 р. (S1)	1999 р.* (UoSo)	2014 р. (U1S1)	Умовна (UoS1)	1999 р. (Uo)	2014 р. (U1)	млн грн (U1S1-UoSo)	% (U1S1/UoSo)-100	продуктивності (U1S1/UoS1)-100	площ (UoS1/UoSo)-100	структури (UoS1/UoSo)/(S1/So)-100
У селянських господарствах:												
Зернові і зернобобові	1637,5	5557,0	831,4 1943,1	14871,1	6594,1	1186,6 3	2676,10	12928,0	665,3	125,5	239,4	x
Технічні	261,2	1939,3	181,9 425,3	5206,7	3157,7	1628,2 5	2684,83	4784,1	1124,2	64,9	642,5	x
Картопля і овочеваштанні	2616,8	2041,3	6323,2 14779,0	42413,4	11528,7	5647,7 4	20777,6 4	27634,4	187,0	267,2	-22,0	x
Кормові	924,8	1803,2	349,9 817,8	3081,1	1594,6	884,30	1708,68	2263,3	276,8	93,2	95,0	x
Плодоягідні та виноград	460,2	580,8	1644,3 3843,9	6314,4	4851,2	8352,6 7	10871,9 0	2470,5	64,3	30,2	26,2	x
Інша продукція рослинництва	1521,5	3362,5	4823,3 11272,6	291,7	291,7	86,75	7408,39	-10980,9	-97,4	0	121,0	x
Усього	7422,0	15284,1	14155,0 33081,7	72178,4	28018,0	4457,2	4722,41	39096,7	118,2	157,6	105,9	-58,9

У сільськогосподарських підприємствах:												
Зернові і зерно-бобові	15262,6	10901,9	32336,5	52702,0	23097,6	2118,68	4834,20	20365,5	63,0	128,2	-28,4	x
Технічні	5008,5	7602,4	5028,7	45305,5	7633,0	1004,03	5959,37	40276,8	800,9	493,5	51,8	x
Картопля і овочеваштанні	281,5	77,2	2088,8	4083,9	572,8	7420,25	52900,26	1995,1	95,5	612,9	-72,6	x
Кормові	9084,4	906,9	827,1	1406,7	82,6	91,05	1551,11	579,6	70,1	1603,6	-90,0	x
Плодоягідні та виноград	3406,5	184,9	2710,5	1169,9	147,1	795,68	6327,20	-1540,6	-56,8	695,2	-94,6	x
Інша продукція рослинництва	1021,1	875,6	440,3	862,0	440,3	502,8	984,5	421,7	95,8	795,8	-14,2	x
Усього	34064,6	20548,9	43431,9	105530,0	31973,5	1275,0	5135,6	62098,1	143,0	230,1	-39,7	22,0

Джерело: Сформовано автором.

*Розраховано автором у порівнянних цінах 2010 року (за показниками у знаменнику). Показники за 1999 рік сформовані на основі даних Державної служби статистики України [11, 6].

Особливістю діяльності селянських господарств на ринках сільськогосподарської продукції є те, що їхня продукція в основному йде на самозабезпечення членів домогосподарств, а лишки реалізуються на ринках відносно невеликими партіями, в основному фізичним особам і на оптовороздрібних ринках (базарах). Частина селянських господарств, які ведуть особисте селянське господарство на належних домогосподарствах земельних паях, спеціалізуються на вирощуванні працезаощадних сільськогосподарських культур (пшениці, сої, соняшнику тощо) з метою наступної реалізації цієї продукції в основному через дрібнооптових посередників.

При цьому селяни однакові у тому, що витрати на виробництво, особливо в галузі тваринництва, не відшкодовуються виручкою від її реалізації й тому масово скорочують масштаби виробництва товарної продукції. Однак зазначене не збігається із результатами досліджень, проведених у 1999-2000 роках П.Т. Саблуком, В.Я. Месель-Веселяком, О.М. Шпичаком [3, 5]. За результатами їхніх досліджень у період аграрних реформувань ціни продажу сільськогосподарської продукції, у тому числі продукції тваринництва селянських господарств, були вищими ніж ціни реалізації відповідних видів сільськогосподарськими підприємствами (за винятком картоплі), що підтверджується дослідженнями О.М. Онищенко [6, с. 61].

Тому нами проведено порівняльний аналіз цін реалізації сільськогосподарської продукції сільськогосподарських підприємств і селянських господарств, які склалися у по-

реформеному періоді, зокрема в 2014 році (табл. 4).

Як показують результати аналізу, в 1999 році ціни реалізації продукції селянських господарств були вищими від цін реалізації продукції сільськогосподарськими підприємствами практично по всіх видах сільськогосподарської продукції. У 2014 році ціни на продукцію селянських господарств, яку реалізують переважно на організованому ринку (зокрема, на олійні, цукрові буряки, молоко й вовну), стали нижчими порівняно з аналогічною продукцією сільгосппідприємств на 15-34%. Особливо болюче вдаряють по бюджетах домогосподарств нижчі ціни на молоко, адже його реалізація – це постійне щоденне джерело поповнення сімейних бюджетів.

Ціни ж на їхню продукцію, яка реалізується в основному за прямими каналами кінцевим споживачам (через індивідуальну торгівлю, на стихійних ринках, оптовороздрібних ринках (базарах) тощо), залишаються вищими, ніж на продукцію сільськогосподарських підприємств, в основному на ті ж 15-34%, а на яйця, овочі, фрукти та ягоди – ще вищі.

Це прямо вказує на основну причину зниження закупівельних цін у селянських господарствах – недосконалий порядок справляння ПДВ, який у випадку закупівлі продукції селянських господарств переробним і торговельним організаціям не повертається, а тому вони вимушені купувати продукцію домогосподарств за нижчими цінами.

4. Порівняльний аналіз цін на сільськогосподарську продукцію селянських господарств і сільськогосподарських підприємств

Продукція	Ціни реалізації у 1999 році (грн/т)*			Індекс відношення цін ГН до цін СГП у 1999 році	Ціни реалізації у 2014 році (грн/т)**		Індекс відношення цін СГ до цін СГП у 2014 році
	СГ		СГП		СГ	СГП	
	За даними першої групи дослідників ІАЕ	За даними другої групи дослідників ІАЕ					
Зернові та зернобобові	71,6	50,0	48,5	$\frac{1,48}{1,03}$	1776,9	1801,4	98,6
Олійні культури	...	...	...		3455,3	4062,8	85,0
Зерно кукурудзи	103,4	65,0	36,5	$\frac{2,83}{1,78}$	...	...	...
Цукрові буряки	16,56	15,37	11,93	$\frac{1,39}{1,29}$	336,5	494,2	68,1
Картопля	55,9	46,97	50,9	$\frac{1,1}{0,92}$	2545,7	2173,6	117,1
Овочі	58,3	91,0	30,6	$\frac{1,9}{2,97}$	4190,7	2514,3	166,7
Плоди та ягоди	...	...	...	...	7569,5	2429,1	311,6
Худоба і птиця у живій масі	492,2	921,9	336,8	$\frac{1,46}{2,74}$	17883,9	15736,9	113,6
Молоко й молочні продукти	66,2	70,13	54,3	$\frac{1,22}{1,29}$	3189,9	3588,4	88,9
Яйця (1000 шт.)	320,0	208,0	188,27	$\frac{1,7}{1,1}$	1169,9	782,4	149,5
Вовна, за 1 ц	...	...	...	...	498,4	755,7	66,0

Джерело: Сформовано автором.

*Сформовано на основі [6, с. 61].

**Розраховано автором на основі даних Держстату України [9].

При цьому облік робочого часу, який члени домогосподарств затрачують на виробництво своєї сільськогосподарської продукції, вітчизняною статистикою не ведеться. Тому й аналіз продуктивності праці у селянських господарствах на основі існуючої статистичної бази неможливий.

Разом із тим члени домогосподарств, особливо у сільській місцевості, одностаїні у тому, що ведення селянських господарств – це «рабська праця», яка не дає належної віддачі, незважаючи на те, що продуктивність сільськогосподарських угідь у цих господарствах вища, ніж у сільськогосподарських підприємствах. З їхніх слів це є основною причиною надання належних їм земельних ділянок в оренду, а також відмови від ведення тваринництва, особливо утримання ВРХ. І хоча вони одночасно потерпають через низькі ціни реалізації молока й м'яса, проте фізична неможливість ведення сільськогосподарської діяльності переважає усі інші стримувальні чинники. Тому аналіз

продуктивності праці в селянських господарствах необхідно проводити з тим, щоб цілеспрямовано впливати на підвищення загальної продуктивності та зниження інтенсивності праці у цьому секторі сільського господарства.

Проте складність такого аналізу полягає у тому, що зайняті в суспільному виробництві працюючі члени домогосподарства затрачують на роботу в своєму господарстві понаднормові робочі години, а облік їх не ведеться. До того ж, сільськогосподарська праця як у працездатних членів сім'ї, так і пенсіонерів чи дітей різних вікових груп тісно переплетена з роботами по веденню домашнього господарства і їм немає особливої різниці, чи необхідно працювати по дому, або на земельній ділянці, чи доглядати за тваринами. Водночас значна частина домогосподарств ведуть особисте селянське господарство на одержаних земельних паях і вважаються повністю зайнятими на роботі у своєму господарстві.

Відповідно до проведених опитувань членів домогосподарств населення Черкаської, Кіровоградської, Київської, Одеської, Запорізької, Харківської та Тернопільської областей, а також жителів селища міського типу Новоархангельськ, міст Жашків і Київ та його околиць, які мають городні, садівничі (дачні) або присадибні ділянки, нами установлені, враховуючи різну інтенсивність робіт у

весняний (передпосівний обробіток ґрунту, посів і догляд за худобою), літній (догляд за посівами й догляд за худобою), осінній (збір урожаю та догляд за худобою) і зимовий (в основному догляд за худобою) періоди, усереднені затрати часу в день, залежно від складу членів домогосподарств за статеві-віковими групами (табл. 5).

5. Експертні оцінки затрат часу членів домогосподарств для роботи в селянських господарствах, люд.-год/день

Статеві-вікові групи членів домогосподарств	Селянські господарства населення		
	сільського	селищного	міського
Працездатні чоловіки, всього	3,0	1,0	0,4
у т.ч. на догляд за худобою	1,5	0,5	0,2
Працездатні жінки, всього	2,5	0,8	0,3
у т.ч. на догляд за худобою	1,5	0,3	0,1
Пенсіонери, всього	2,0	0,6	0,5
у т.ч. на догляд за худобою	1,0	0,2	0,1
Особи юнацького віку, всього	0,4	0,3	0,2
у т.ч. на догляд за худобою	0,2	-	-
Особи підліткового віку, всього	0,2	-	-
у т.ч. на догляд за худобою	0,1	-	-

Джерело: Розраховано автором.

Користуючись цими експертними даними, нами розраховано середню кількість людино-годин та умовних працівників, зайнятих на сільськогосподарських роботах у селянських господарствах у 2014 році. Згідно з цими розрахунками, членами домогосподарств України, які мають земельні ділянки, затрачалося на роботу в селянських господарствах близько 338650,3 тис. люд.-год/день, що у перерахунку на чисельність умовних (середньорічних) працівників, повністю зайнятих на сільськогосподарських роботах у селянських господарствах,

становить 4233,2 тис. осіб, у тому числі членами сільських домогосподарств, відповідно, близько 3539,7 тис. умовних працівників, членами домогосподарств у селищах і малих містах – 527,8, а членами домогосподарств у великих містах – 165,7 тис. умовних працівників.

Виконаний із використанням результатів цих розрахунків порівняльний аналіз продуктивності праці у селянських господарствах та сільськогосподарських підприємствах наведено в таблиці 6.

6. Порівняння продуктивності праці селянських господарств і сільськогосподарських підприємств у 2014 році в порівнянних цінах 2010 року

Показник	Виробництво сільськогосподарської продукції у:		У т.ч. продукції			
			рослинництва у:		тваринництва у:	
	СГ	СГП	СГ	СГП	СГ	СГП
Обсяг валової продукції у порівнянних цінах 2010 року, млн грн*	112380,2	139058,4	72178,4	105529,5	40201,8	33528,9
Використана площа сільгоспугідь, тис. га	15284,1*	18205,4*	15284,1	18205,4	х	х
Кількість утримуваних сільськогосподарських тварин, тис. ум. гол.	5179,3***	3542,6** *	х	х	5179,3	3542,6
Кількість умовних працівників, зайнятих на сільськогосподарських роботах, тис. осіб	4233,2	425,3**	2666,5	300,6**	1566,7	124,7**

Валова продукція сільського господарства з розрахунку на одного працівника, тис. грн	26,5	326,1	27,1	351,1	25,7	268,8
Площа сільськогосподарських угідь на одного умовного працівника, га	3,6	42,8	5,7	60,6	х	х
Припадає умовних голів на одного умовного працівника	1,2	8,3	х	х	3,3	13,2
Середня трудомісткість праці (при 251 робочому дні/рік)	72,3 людино-днів/га	6,9 людино-днів/га	43,9 людино-днів/га	4,1 людино-днів/га	75,2 людино-днів/ ум. гол.	8,8 людино-днів/ ум. гол.

Джерело: Сформовано автором.

* Розраховано автором на основі даних Держслужби статистики України [10].

** Розраховано автором на основі даних Держслужби статистики України [13].

*** Розраховано автором на основі даних Держслужби статистики України [14].

Як показують результати проведеного аналізу, продуктивність праці у селянських господарствах понад у 12 разів нижча ніж продуктивність праці у сільськогосподарських підприємствах. Так, у 2014 році, в перерахунку на одного умовного працівника, у селянських господарствах вироблено продукції на 26,5 тис. грн проти 326,1 тис. грн на одного працюючого в сільгосппідприємствах. У рослинницькій галузі селянських господарств один умовний працівник обробляв у середньому 5,7 га землі, а в сільгосппідприємствах один середньосписковий працівник – 60,6 га. У тваринницькій галузі селянських господарств один умовний працівник доглядав у середньому 3,3 ум. гол. худоби, а в сільгосппідприємствах один середньосписковий працівник – 13,2 гол.

Відповідно середня трудомісткість праці у селянських господарствах становить 72,3 люд.-днів/га, а в сільськогосподарських підприємствах – 6,9 люд.-днів/га, у тому числі у рослинництві – 43,9 та 4,1 люд.-днів/га,

а в тваринництві – 75,2 і 8,8 люд.-год/ум. голу.

Висновки. Проведені дослідження уможливають стверджувати, що в умовах ринку розв'язати проблему підвищення продуктивності господарювання селянських господарств можливо лише суттєвим підвищенням продуктивності праці (не менше ніж у 10 разів). Це потребує реалізації комплексу заходів, які необхідно здійснювати шляхом: їхнього перетворення на глибоко-спеціалізовані сімейні фермерські господарства, стимулювання спеціалізації праці як внутрішньогосподарської, так і особливо міжгосподарської, поліпшення культури ведення землеробства й тваринництва через удосконалення системи аграрної освіти та науки у напрямі орієнтування на науково-консультаційне й інформаційне обслуговування сімейних форм ведення сільськогосподарської діяльності, а також зміни акцентів у реалізації державної аграрної політики в напрямі вагомійшої прямої та непрямої підтримки розвитку селянських господарств.

Список використаних джерел

1. Збарський В.К. Тенденції розвитку особистих селянських господарств / В.К. Збарський, П.К. Канінський // АгроІнКом. Аграрний інформаційний науково-виробничий журнал. – 2008. - №5-6. – С. 56-62.
2. Малік М.Й. Формування та розвиток кооперативних відносин в аграрній сфері економіки України / М.Й. Малік // Економіка АПК – 2014. – № 7. – (237). – 188 с.
3. Ефективність сільськогосподарського виробництва в особистих господарствах громадян (за матеріалами обстеження) ; за ред. академіків УААН П.Т. Саблука, В.Я. Месель-Веселяка та к.е.н Ю.Я. Лузана – К. : Вид-во ІАЕ УААН, 2001. – 378 с.
4. Шпичак О.М. Реалізація продукції особистим селянським господарством – витрати, ціни, ефективність: моногр. / О.М. Шпичак, І.В. Свиноус – К.: ННЦ ІАЕ, 2008. – 300 с.
5. Особисті підсобні господарства України – аналіз витрат та ефективності виробництва видів сільськогосподарської продукції ; за ред. академіка УААН О.М. Шпичака. – К. : Вид-во ІАЕ УААН, 2001. – 236 с.
6. Онищенко О.М. Господарства населення: продуктивність, ефективність, перспективи / відп. ред. чл.-кор. УААН Б.Й. Пасхавер. – К.: Ін-т економіки НАНУ, 2003. – 100 с.

7. Юрчишин В.В. Сільські території як системоутворюючі фактори розвитку аграрного сектора економіки / В.В. Юрчишин // Економіка АПК – 2005. – № 3. – (125). – С. 3-10.
8. Прокопа І.В. Господарства населення в аграрному виробництві і сільському розвитку / І.В. Прокопа, Т.В. Беркута. – К.: Ін-т екон. та прогноз. НААН України, 2011. – 240 с.
9. Статистичний збірник «Сільське господарство України 2014 рік» / Державна служба статистики України ; за ред. О. Г. Осауленка – К. : ДП "Інформаційно-аналітичне агентство", 2015. – 386 с.
10. Статистичний бюлетень «Валова продукція та продуктивність праці в сільському господарстві України за 2014 рік (у постійних цінах 2010 р.)» / Державна служба статистики України ; за ред. О. Г. Осауленка – К. : ДП "Інформаційно-аналітичне агентство", 2015. – 26 с.
11. Статистичний збірник «Сільське господарство України 2002 рік» / Державна служба статистики України ; за ред. О. Г. Осауленка – К. : ДП "Інформаційно-аналітичне агентство", 2003. – 326 с.
12. Статистичний збірник «Рослинництво України в 2014 році» / Державна служба статистики України ; за ред. О. Г. Осауленка – К. : ДП "Інформаційно-аналітичне агентство", 2015. – 180 с.
13. Статистичний бюлетень «Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах в 2014 році» / Державна служба статистики України ; за ред. О. Г. Осауленка – К. : ДП "Інформаційно-аналітичне агентство", 2014 – 81 с.
14. Статистичний збірник «Тваринництво України в 2014 році» / Державна служба статистики України ; за ред. О. Г. Осауленка – К. : ДП "Інформаційно-аналітичне агентство", 2015. – 210 с.
15. Drucker P.F. Post-Capitalist Society / Peter Ferdinand Drucker. – New-York : Harper Busines, 1993. – 232 p.
16. Agricultural Innovation in Family Farming [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.fao.org/nr/research-extension-systems/ais-ff/en/>.

Стаття надійшла до редакції 31.10.2016 р.

*

УДК 631.153:631.11

В.П. ПАВЛИК, кандидат технічних наук,
старший науковий співробітник
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

Удосконалення методичного інструментарію складання та реалізації господарських планів сільськогосподарських підприємств

Постановка проблеми. Неврахування умов ринку в процесі управління підприємствами, зокрема під час здійснення планування їх господарської діяльності, призводить до невідповідності вкладених трудових ресурсів, зусиль, коштів на виробництво продукції кінцевим результатам, одержаному доходу, прибутку. Виникає проблема ефективного господарювання сільськогосподарських підприємств, яка полягає у забезпеченні належного управління при відповідному плануванні, наближеному до ринкових умов.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливість планування господарської діяльності підприємств у забезпеченні ефек-

тивного управління зазначається в наукових працях як вітчизняних [1–8], так й іноземних учених [9–15], що вказує на актуальність та необхідність проведення досліджень у напрямі наближення його до умов ринку. В наукових працях зазначених учених визначанню економічного ефекту при складанні планів господарювання підприємств приділяється недостатня увага, через це обчислені економічні показники, такі як ціна продукції, дохід, собівартість, прибуток, рівень рентабельності залишаються не обґрунтованими. Про це вказує те, що вчені не дійшли єдиної думки у визначенні рівня рентабельності [4, с. 198], використовуючи при цьому дві різні формули, які враховують вартість основних засобів (капіталовкладення) і собівартість продукції.

© В.П. Павлик, 2016

7. Юрчишин В.В. Сільські території як системоутворюючі фактори розвитку аграрного сектора економіки / В.В. Юрчишин // Економіка АПК – 2005. – № 3. – (125). – С. 3-10.
8. Прокопа І.В. Господарства населення в аграрному виробництві і сільському розвитку / І.В. Прокопа, Т.В. Беркута. – К.: Ін-т екон. та прогноз. НААН України, 2011. – 240 с.
9. Статистичний збірник «Сільське господарство України 2014 рік» / Державна служба статистики України ; за ред. О. Г. Осауленка – К. : ДП "Інформаційно-аналітичне агентство", 2015. – 386 с.
10. Статистичний бюлетень «Валова продукція та продуктивність праці в сільському господарстві України за 2014 рік (у постійних цінах 2010 р.)» / Державна служба статистики України ; за ред. О. Г. Осауленка – К. : ДП "Інформаційно-аналітичне агентство", 2015. – 26 с.
11. Статистичний збірник «Сільське господарство України 2002 рік» / Державна служба статистики України ; за ред. О. Г. Осауленка – К. : ДП "Інформаційно-аналітичне агентство", 2003. – 326 с.
12. Статистичний збірник «Рослинництво України в 2014 році» / Державна служба статистики України ; за ред. О. Г. Осауленка – К. : ДП "Інформаційно-аналітичне агентство", 2015. – 180 с.
13. Статистичний бюлетень «Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах в 2014 році» / Державна служба статистики України ; за ред. О. Г. Осауленка – К. : ДП "Інформаційно-аналітичне агентство", 2014 – 81 с.
14. Статистичний збірник «Тваринництво України в 2014 році» / Державна служба статистики України ; за ред. О. Г. Осауленка – К. : ДП "Інформаційно-аналітичне агентство", 2015. – 210 с.
15. Drucker P.F. Post-Capitalist Society / Peter Ferdinand Drucker. – New-York : Harper Busines, 1993. – 232 p.
16. Agricultural Innovation in Family Farming [Електронний ресурс] // Режим доступу: <http://www.fao.org/nr/research-extension-systems/ais-ff/en/>.

Стаття надійшла до редакції 31.10.2016 р.

*

УДК 631.153:631.11

В.П. ПАВЛИК, кандидат технічних наук,
старший науковий співробітник
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»

Удосконалення методичного інструментарію складання та реалізації господарських планів сільськогосподарських підприємств

Постановка проблеми. Неврахування умов ринку в процесі управління підприємствами, зокрема під час здійснення планування їх господарської діяльності, призводить до невідповідності вкладених трудових ресурсів, зусиль, коштів на виробництво продукції кінцевим результатам, одержаному доходу, прибутку. Виникає проблема ефективного господарювання сільськогосподарських підприємств, яка полягає у забезпеченні належного управління при відповідному плануванні, наближеному до ринкових умов.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливість планування господарської діяльності підприємств у забезпеченні ефек-

тивного управління зазначається в наукових працях як вітчизняних [1–8], так й іноземних учених [9–15], що вказує на актуальність та необхідність проведення досліджень у напрямі наближення його до умов ринку. В наукових працях зазначених учених визначанню економічного ефекту при складанні планів господарювання підприємств приділяється недостатня увага, через це обчислені економічні показники, такі як ціна продукції, дохід, собівартість, прибуток, рівень рентабельності залишаються не обґрунтованими. Про це вказує те, що вчені не дійшли єдиної думки у визначенні рівня рентабельності [4, с. 198], використовуючи при цьому дві різні формули, які враховують вартість основних засобів (капіталовкладення) і собівартість продукції.

© В.П. Павлик, 2016

Мета статті – удосконалення економічних показників господарювання сільськогосподарських підприємств в умовах ринку для забезпечення ефективного ринкового планування.

Виклад основних результатів дослідження. Запропоновані теоретико-методологічні положення щодо забезпечення ефективного планування та удосконалення управління сільськогосподарських підприємств ґрунтуються на основі твердження, що визначений економічний ефект двома способами як різниця приведених витрат і прибутків для нового й базового стану підприємства дорівнює одному і тому числовому значенню [8, с. 110-112]. Наведемо формули визначення економічного ефекту від господарювання підприємства [5, 6]:

за різницею у приведених витратах ($E_{ПВ}$)

$$E_{ПВ} = (K_{НВ} * E_H + C_{НВ}) - (K_{БВ} * E_H + C_{БВ}) = \\ = (K_{НВ} - K_{БВ}) * E_H + C_{НВ} - C_{БВ}; \quad (1)$$

за різницею в одержаних прибутках ($E_{ОП}$)

$$E_{ОП} = (D_{НВ} - C_{НВ}) - (D_{БВ} - C_{БВ}) = \\ = (D_{НВ} - D_{БВ}) + (C_{БВ} - C_{НВ}), \quad (2)$$

де $K_{НВ}$, $C_{НВ}$, $D_{НВ}$, $K_{БВ}$, $C_{БВ}$, $D_{БВ}$ – відповідно капіталовкладення, собівартість, дохід, що характерні для нового та базового варіантів господарювання підприємства. Враховуючи те, що у розв'язанні математичної задачі можуть використовуватися різні формули, проте результат її розв'язання повинен бути однаковим, зазначені формули (1, 2) наведемо у вигляді рівняння:

$$E_{ПВ} = E_{ОП} = (K_{НВ} - K_{БВ}) * E_H + C_{НВ} - C_{БВ} = \\ = (D_{НВ} - D_{БВ}) + (C_{БВ} - C_{НВ}), \quad (3)$$

$$(K_{НВ} - K_{БВ}) * E_H - (D_{НВ} - D_{БВ}) = (C_{БВ} - C_{НВ}) - \\ - (C_{НВ} - C_{БВ}). \quad (4)$$

Якщо зазначені показники у формулі (4) для базового й нового варіантів змінюються, коли виробництво продукції здійснюється кілька років, то визначимо чому дорівнює зміна капіталовкладень:

$$K_{НВ} - K_{БВ} = [D_{НВ} - D_{БВ} + 2 * (C_{БВ} - C_{НВ})] * \\ * 1 / E_H, \quad (5)$$

де $1 / E_H$ – строк окупності капіталовкладень, спрощуючи формулу за умови, що $C_{БВ} > C_{НВ}$, запишемо:

$$K = [D + 2 * C] * 1 / E_H. \quad (6)$$

З аналогічних міркувань для формули визначення рівня рентабельності (P) двома способами [4, С. 198]:

$$P = \Pi * 100\% / C, \quad (7)$$

$$P = \Pi * 100\% / K. \quad (8)$$

У формулу (8) підставимо замість K формулу (6):

$$P = (\Pi * E_H) * 100\% / (D + 2 * C). \quad (9)$$

Для визначення E_H прирівняємо формули (7) і (8):

$$[(D - C) * 100\%] / C = [(D - C) * E_H * 100\%] / \\ / (D + 2 * C),$$

$$E_H = (D + 2 * C) / C. \quad (10)$$

Таким чином, щоб формули (7) та (8) дорівнювали одному числовому значенню, необхідно враховувати коефіцієнт ефективності E_H , який визначається за формулою (10). Як видно, формула (8) до цього часу визначалася без урахування формули (6). Підставивши формулу (10) у формулу (6) знаходимо, що капіталовкладення дорівнюють повній собівартості, витратам на виробництво і реалізацію продукції. Визначимо чому дорівнює економічний ефект, якщо спрощено записати у формулі (4) замість зміни капіталовкладень – собівартість C , а замість коефіцієнта ефективності – формулу (10), різницю доходів позначити через D , то одержимо:

$$E_{ПВ} = E_{ОП} = 2 * C_{БВ}. \quad (11)$$

Як видно з формули (11), для вимірювання економічного ефекту так само й капіталовкладень використовується повна собівартість, яка дає змогу оцінювати за їх співвідношенням у скільки разів обходиться віддача грошових надходжень на вкладений капітал.

Пропонується розглянути господарську діяльність сільськогосподарських підприємств (товариств) у Харківській області – тип підприємства 1; Кіровоградській – 2, 3; Черкаській – 4; Чернігівській – 5 [7]. При цьому

вважатимемо, що «планирование включает в себя определение возможных путей достижения поставленных целей и оценку средств реализации имеющихся вариантов. Наличие стадии подготовительных работ дает возможность выбрать приемлемый вариант пла-

на» [9, с. 24]. Спочатку для планування господарської діяльності підприємств із досвіду господарювання за минулий рік слід визначитися, яка продукція рентабельна, а яка ні, що зазначається в таблиці 1.

1. Оцінка господарювання сільськогосподарських підприємств за рівнем рентабельності

Продукція	Рівень рентабельності залежно від типу підприємства, %				
	1	2	3	4	5
Пшениця озима	9,22	23,9	23,9	21,7	23,7
Кукурудза на зерно		21,9	21,9	29	
Гречка			38,8		17,3
Горох				21,1	
Овес	20,3		7,4		
Просо		-1,2	-1,2	-34,7	
Ячмінь: озимий	19,1			13,8	
ярий	19,7			27,1	25
Інша зернова продукція					10,5
Соняшник	53,8	65,3	65,3	55,3	52,9
Соя	12,5	40,2		27,6	12,4
Картопля			-0,65		
Цукрові буряки		37,1	37,1	59,7	
Овочі відкритого ґрунту		-31,2	-31,2	-18,7	
Плоди	0,31				
М'ясо: великої рогатої худоби			-19		
овець			-19,7		
свиней				6,8	-7,1
Мед			-15,5	-46,2	
Інша тваринницька продукція		-16,8			
Усього на підприємство	24,5	35,6	31,8	33,2	25,7

Джерело: Власні дослідження на основі використання форми 50-сг.

Визначимо з таблиць 2, 3 за рахунок чого можливо одержувати високий рівень рентабельності. Для цього оцінимо величини при-

бутку й собівартості між собою, з урахуванням типів підприємств, що розглядаються.

2. Оцінка господарювання сільськогосподарських підприємств за величиною прибутку

Продукція	Величина прибутку залежно від типу підприємства, тис. грн				
	1	2	3	4	5
Пшениця озима	309,8	526,02	526,02	591,9	633,8
Кукурудза на зерно		895,9	895,9	1985,2	
Гречка			60,5		88,9
Горох				80,7	
Овес	17		2,7		
Просо		-1,6	-1,6	-42,7	
Ячмінь: озимий	48,55			116,4	
ярий	160,5			153,5	197,6
Інша зернова продукція					40,3
Соняшник	2208,8	2213,8	2213,8	1365,05	1942,51
Соя	242,9	610,7		454,7	348,1
Картопля			-0,55		
Цукрові буряки		839,7	839,7	4697,9	
Овочі відкритого ґрунту		-82,7	-82,7	-310	
Плоди	5				
М'ясо великої рогатої худоби			-139		

овець			-20,3		
свиней				191,4	-99,7
Мед			-1,67	-12,6	
Інша тваринницька продукція		-22			
Всього на підприємство:	2992,55	4979,82	4292,8	9271,45	3151,51

Джерело: Власні дослідження на основі використання форми 50-сг.

За даними таблиць 2 і 3 встановлено, що частка величини прибутку від собівартості у підприємства типу 2 більша ($4979,82 \cdot 100 / 14004,3 = 35,56\%$), ніж у підприємства типу 4 ($9271,45 \cdot 100 / 27956,5 = 33,16\%$) на 2,4%,

про що вказує їхній рівень рентабельності. Отже, ефективніше здійснюється господарська діяльність у підприємстві типу 2, хоч у ньому прибуток менший.

3. Оцінка господарювання сільськогосподарських підприємств за величиною собівартості

Продукція	Величина собівартості продукції залежно від типу підприємства, тис. грн				
	1	2	3	4	5
Пшениця озима	3358,7	2198,4	21,98,4	2728,2	2670,6
Кукурудза на зерно		4098,7	4098,7	6839,7	
Гречка			155,8		513,13
Горох				382,7	
Овес	83,7		37,15		
Просо		140,5	140,5	122,8	
Ячмінь: озимий	254			840,9	
ярий	813,6			567,2	791,3
Інша зернова продукція					382,2
Соняшник	4102,6	3388	3388	2469,7	3675,14
Соя	1950	1519,7		1649	2801,2
Картопля			83,5		
Цукрові буряки		2263,1	2263,1	7868	
Овочі відкритого ґрунту		265,2	265,2	1658,7	
Плоди	1637,6				
М'ясо: великої рогатої худоби			731,3		
овець			103,03		
свиней				2802,3	1406,7
Мед			10,75	27,26	
Інша тваринницька продукція		130,7			
Усього на підприємство	12200	14004,3	13475,43	27956,5	12240,3

Джерело: Власні дослідження на основі використання форми 50-сг.

Встановимо у наведеній таблиці 4 як змінюється дохід залежно від типу підприємств. Як видно, дохід у підприємства типу 4 більший, ніж у підприємства типу 2 на 49%, що зумовлено різною структурою ви-

робництва продукції, відмінною ситуацією у її реалізації на ринку.

Після попередньої оцінки господарювання підприємств перейдемо безпосередньо до ринкового планування їх господарської діяльності.

4. Оцінка господарювання сільськогосподарських підприємств за величиною доходу

Продукція	Величина доходу залежно від типу підприємства, тис. грн				
	1	2	3	4	5
Пшениця озима	3668,5	2724,4	2724,4	3320,1	3304,4
Кукурудза на зерно		4994,57	4994,57	8824,89	
Гречка			216,3		602,02
Горох				463,4	
Овес	100,7		39,88		
Просо		138,88	138,88	80,2	

Ячмінь: озимий	302,5			957,3	
ярий	974			720,7	989
Інша зернова продукція					422,4
Соняшник	6311,4	5601,86	5601,86	3834,8	5617,7
Соя	2192,9	2130,4		2103,7	3149,3
Картопля			82,93		
Цукрові буряки		3102,8	3102,8	12565,8	
Овочі відкритого ґрунту		182,5	182,5	1348,68	
Плоди	1642,6				
М'ясо: великої рогатої худоби			592,3		
овець			82,74		
свиней				2993,7	1307
Мед			9,1	14,65	
Інша тваринницька продукція		108,76			
Всього на підприємство:	15193	18984,2	17768,3	37227,9	15391,8

Джерело: Власні дослідження на основі використання форми 50-сг.

Для цього визначимо економічний ефект, виробництва і реалізації сільськогосподарського продукції (табл. 5).

5. Запланований економічний ефект від господарювання сільськогосподарських підприємств

Продукція	Величина економічного ефекту залежно від типу підприємства, тис. грн				
	1	2	3	4	5
Пшениця озима	6717,4	4396,8	4396,8	5456,4	5341,2
Кукурудза на зерно		8197,4	8197,4	13679,4	
Гречка			311,6		1026,26
Горох				765,4	
Овес	167,4		74,3		
Просо		281	281	245,6	
Ячмінь: озимий	508			1681,8	
ярий	1627,2			1134,4	1582,6
Інша зернова продукція					764,4
Соняшник	8205,2	6776	6776	4939,4	7350,28
Соя	3900	3039,4		3298	5602,4
Картопля			167		
Цукрові буряки		4526,2	4526,2	15736	
Овочі відкритого ґрунту		530,4	530,4	3317,4	
Плоди	3275,2				
М'ясо: великої рогатої худоби			1462,6		
овець			206,06		
свиней				5604,6	2813,4
Мед			21,5	54,52	
Інша тваринницька продукція		261,4			
Всього на підприємство:	24400	28008,6	26950,86	55912,9	24480,5

Джерело: Власні дослідження на основі використання форми 50-с.г.

При визначенні запланованого економічного ефекту ЕОП та доходу ДНВ від господарювання вказаних типів підприємств (табл. 6) використовувалися формули (2) і (11), на основі яких одержана формула (12). У розрахунках було прийнято, що $C_{НВ} = C_{БВ}$.

$$Д_{НВ} = Д_{БВ} + C_{БВ} + C_{НВ}. \quad (12)$$

Виходячи з відомих цін реалізації зазначеної сільськогосподарської продукції за минулий рік та визначеного запланованого доходу, прийнявши, що ціна продукції зросте у майбутньому вдвічі, розраховуємо обсяги її виробництва й реалізації для вказаних підприємств (табл. 7).

6. Запланований дохід від реалізації продукції в сільськогосподарських підприємствах

Продукція	Величина запланованого доходу залежно від типу підприємства, тис. грн				
	1	2	3	4	5
Пшениця озима	10386	7121,2	7121,2	8776,5	8645,6
Кукурудза на зерно		13192	13192	22504,3	
Гречка			527,9		1628,28
Горох				1228,8	
Овес	268,1		114,18		
Просо		419,88	419,88	325,8	
Ячмінь: озимий	810,5			2639,1	
ярий	2601,2			1855,1	2571,6
Інша зернова продукція					1186,8
Соняшник	14517	12377,9	12377,9	8774,2	12967,9
Соя	6093	5169,8		5401,7	8751,7
Картопля			249,93		
Цукрові буряки		7629	7629	28301,8	
Овочі відкритого ґрунту		712,9	712,9	4666,08	
Плоди	4917,8				
М'ясо: великої рогатої худоби			2054,9		
овець			288,8		
свиней				8598,3	4120,4
Мед			30,6	69,17	
Інша тваринницька продукція		370,16			
Всього на підприємство:	39593	46993	44719	93141	39872

Джерело: Власні дослідження на основі використання форми 50-сг.

З урахуванням даних таблиць 6 і 3 визначимо прибуток, який можливо одержати при запланованих умовах виробництва та реалізації продукції на ринку (табл. 7). Для сільськогосподарських підприємств типу 2 і 4, прибуток становитиме – відповідно 32988,7

(46993 - 14004,3 = 32988,7) та 65184,5 (93141 - 27956,5 = 65184,5) тис. грн, а рівень рентабельності – 235,56 (32988,7*100 / 14004,3 = 235,56) та 233,16% (65184,5*100 / 27956,5 = 233,16).

7. План з виробництва та реалізації продукції в сільськогосподарських підприємствах

Продукція	Обсяг виробництва та реалізації продукції залежно від типу підприємства, тис. ц				
	1	2	3	4	5
Пшениця озима	33,6	22,15	22,15	28,12	26,8
Кукурудза на зерно		42,6	42,6	74,18	
Гречка			0,67		2,15
Горох				2,8	
Овес	1,03		0,46		
Просо		1,8	1,8	1,3	
Ячмінь: озимий	2,75			8,36	
ярий	8,48			5,66	7,26
Інша зернова продукція					3,35
Соняшник	20,35	16,93	16,93	11,2	18,42
Соя	9,1	7,4		7,92	12,77
Картопля			0,84		
Цукрові буряки		83,18	83,18	291,95	
Овочі відкритого ґрунту		3,81	3,81	18,84	
Плоди	12,6				
М'ясо: великої рогатої худоби			0,78		
овець			0,087		
свиней				2,71	1,43
Мед			0,013	0,014	

Джерело: Власні дослідження на основі використання форми 50-сг.

Висновки. Викладені теоретико-методологічні положення ринкового планування господарської діяльності сільськогосподарських підприємств дали змогу сформулювати загальні підходи до визначення запланованого економічного ефекту, доходу від реалізації продукції, обґрунтувати план її виробництва та реалізації.

На основі встановлених математичних рівнянь щодо визначення запланованого економічного ефекту, доходу, коефіцієнта ефективності капіталовкладень, рівня рентабе-

льності удосконалено методичний інструментарій складання й реалізації господарських планів сільськогосподарських підприємств, що забезпечить ринкове планування їхньої господарської діяльності.

У перспективі одержані результати дають змогу забезпечити відповідну ефективну організацію господарської діяльності сільськогосподарських підприємств, зосереджену на визначенні повної собівартості продукції, у склад якої входять матеріально-технічні, земельні, трудові та фінансові ресурси.

Список використаних джерел

1. Брусенко М.А. Стратегічне планування розвитку аграрного виробництва [Текст] : автореф. дис. ... канд. екон. наук : 08.00.03 / М.А. Брусенко ; ННЦ "Ін-т аграр. економіки" УААН. – К., 2010. – 20 с.
2. Губені Ю.Е. Бізнес-планування в аграрних підприємствах: форми і методи : монографія / Ю. Е. Губені, І. І. Костецька; Львів. нац. аграр. ун-т. – Львів, 2012. – 196 с.
3. Дацій О.І. Планування і контроль діяльності підприємства [Текст] : навч. посіб. / О. І. Дацій ; Гуманітарний ун-т "Запорізький ін-т держ. та муніципального управління". – Запоріжжя : ГУ "ЗІДМУ", 2005. – 206 с.
4. Економічна енциклопедія: у трьох томах. Т. 3 / Редкол. ... С.В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К.: Видавничий центр «Академія», 2001. – 952 с., С. 198.
5. Методика (основные положения) определения экономической эффективности использования в народном хозяйстве новой техники, изобретений и рационализаторских предложений [Электронный ресурс]. – Режим доступа: <http://www.knukim-edu.kiev.ua/download/ZakonySSSR/data03/text14194.htm>
6. Методические рекомендации по разработке и освоению научно обоснованных систем ведения сельского хозяйства в колхозах и совхозах Украинской ССР / Отв. за вып. В.И. Бойко, М.М. Сирота. – К.: Урожай. – 1989. – 120 с.
7. Основні економічні показники виробництва продукції сільського господарства в сільськогосподарських підприємствах за 2012 рік / Стат. бюл. Відповід. за вип. О.М. Прокопенко, Державна служба статистики України. – К., 2013. – 88 с.
8. Павлик В. Інновації в управлінні підприємством – реалізація потенціалу країни / В. Павлик // Роль інновацій у підвищенні наявного потенціалу країни : матер. міжнар. наук.-практ. Інтернет-конф. 14-15 груд. 2011 р. Ч. 2 – Тернопіль: Крок, 2011. – С. 110 – 112.
9. Риггс Дж. Производственные системы: планирование, анализ, контроль / Дж. Риггс // Сокращённый пер. с англ; общ. ред. и послесловие А.И. Анчишкина. – М : «Прогресс», 1972. — 344 с.
10. Dilworth J.B. Operations management: Design, planning, and control for manufacturing and services / J. B. Dilworth. – New York[etc.] : McGraw-Hill, 1992. – 723 p.
11. Grünig R. Planung und Kontrolle : Ein Ansatz zur integrierten Erfüllung der beiden Führungsaufgaben / R. Grünig. – 3. Aufl. – Bern[etc.] : Haupt, 2002. – 196 S.
12. Lehmann Donald R. Analysis for marketing planning / D. R. Lehmann, R. S. Winer. – 4. ed. – Boston[etc.] : Irwin: McGraw-Hill, 1997. – 211, I-8 p.
13. Modern Agriculture Management Donald D. Osburn, Kenneth C. Schneeberger. The University of Missouri. Reston Publishing Company, Inc. A Prentice-Hall Company Reston, Virginia 1978 – 370 p.
14. Notes and Problems in Microeconomic Theory / Samuel Bowles, David Kendrick in collaboration with Lance Taylor, Marc Roberts. Harvard University Cambridge, Massachusetts. MARKHAM PUBLISHING COMPANY, Chicago. 1971. – 200 p.
15. Sawyer G. Business policy and strategic management : planning, strategy, and action / G. Sawyer. – San Diego[etc.] : Harcourt Brace Jovanovich, 1990. – 528 p.

Стаття надійшла до редакції 21.09.2016 р.

*

Вплив основного обробітку ґрунту на економічні показники органічного виробництва сільськогосподарських культур

Постановка проблеми. У переліку завдань і заходів щодо виконання Державної цільової програми реалізації технічної політики в агропромисловому комплексі на період до 2015 року, затвердженої постановою Кабінету Міністрів України від 30 травня 2007 року за № 785, передбачено розроблення та впровадження ресурсозберігаючих технологій і технічних засобів для інноваційного розвитку агропромислового комплексу, що приведе до зниження ресурсоемності продукції і, як результат, зменшення техногенного навантаження на навколишнє природне середовище й поліпшення його стану.

Сучасні агротехнології в землеробстві повинні поєднувати найновіші досягнення науки і передового досвіду й одночасно забезпечувати високу окупність витрат. Для успішного розвитку сільськогосподарського виробництва України необхідно знати економічну доцільність технологій, які ґрунтуються на використанні різних систем основного обробітку ґрунту в одновидових і змішаних посівах вівса за органічного виробництва.

Тільки розрахунки економічної й енергетичної ефективності є підставою для впровадження даних технологій у сільськогосподарське виробництво. Економічна та енергетична оцінка в результаті наукових досліджень є завершальною формою відображення їх наслідків.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливим заходом зниження енергозатратності та підвищення економічної ефективності технологій вирощування сільськогосподарських культур, на переконання

А.М. Малієнка [2], є заміна полицевої оранки безполицевим обробітком ґрунту, що дає змогу зекономити паливе й підвищити продуктивність праці на 40-50 %.

В.В. Мойсієнко [3] вважає, що за змішаних посівів рослини неоднакових біологічних видів краще використовують поживні речовини з ґрунту, що в кінцевому результаті приводить до підвищення врожайності та зниження собівартості сільськогосподарської продукції.

Н. Pierpho [9], L. Geno [6] й інші дослідники [7-8, 10] виявили, що продуктивність змішаних посівів залежить не лише від підбору компонентів, а також від їх конкурентних властивостей. У змішаних посівах пшениці озимої, ячменю та кукурудзи вчені відзначали фітоценологічне пригнічення бур'янів і забезпеченість азотом злакового компоненту за рахунок симбіотичної азотфіксації бобовими культурами.

В умовах Лісостепу України питання впливу обробітку ґрунту в одновидових та змішаних посівах вівса на продуктивність і економічні показники за органічного виробництва актуальне й потребує термінового вирішення та запровадження у виробництво.

Мета статті – провести оцінку економічної ефективності вирощування вівса при різних системах обробітку ґрунту, виявити ефективність обробітку в одновидових і змішаних з пелюшкою посівах за органічного виробництва в правобережній частині Лісостепу України.

Виклад основних результатів дослідження. Економічну оцінку досліджуваних заходів проводили за методикою, розробленою в ННЦ «Інститут аграрної економіки» [4]. При економічній оцінці різних варіантів дослідів розрахунок грошово-матеріальних

витрат проведено з урахуванням повної механізації робіт. Норми виробітку й витрати на механізовані роботи розраховані за розробленими технологічними картами та згідно з методиками [1, 5, 6]. Вартість насіннєвого матеріалу і пального взято за оптовими цінами станом на 01.01.2015 року.

Для розрахунку таких показників, як собівартість 1 т основної продукції, умовно чистий прибуток при вирощуванні вівса та пелюшки використовували показники вартості врожаю й витрат на вирощування продукції: обробіток ґрунту, вартість насіння та пального, оплата праці й ін.

Результати досліджень, одержаних протягом 2013-2015 років, показують, що основний обробіток ґрунту впливав як на врожайність вівса, так і на економічні показники при вирощуванні як в одновидових, так і змішаних із пелюшкою посівах за органічного виробництва (табл. 1). Мінеральні добрива й хімічні засоби боротьби з бур'янами, шкідниками та хворобами в досліді не застосовували.

Аналіз даних економічних показників показав, що найбільша вартість середнього за три роки врожаю 9710 грн і прибуток 4640 грн/га забезпечувала оранка на 20-22 см із досходовим розпушуванням ґрунту на 6-8 см.

Заміна оранки на 20-22 см із досходовим розпушуванням ґрунту на 6-8 см дискуванням на 10 – 12 см із досходовим розпушуванням ґрунту на 6 – 8 см призводила до зниження цих показників на 1010 грн і 463 грн/га відповідно.

Найвищий рівень рентабельності – 96,0 та 92,4% – забезпечували варіанти, де проводили дискування на 10-12 см і дискування на 10-12 см із досходовим розпушуванням ґрунту на 6-8 см, а овес висівали в суміші з пелюшкою. На варіантах одновидового посіву вівса рівень рентабельності був значно нижчим та становив 54,2 і 55,6 % – за проведення оранки на 20-22 см й оранки на 20-22 см із розпушуванням ґрунту на 6-8 см і 51,6 і 56,0 % – за проведення дискування на 10-12 см та дискування на 10-12 см із розпушуванням ґрунту на 6-8 см.

1. Економічна ефективність обробітку ґрунту в одновидових і змішаних із пелюшкою посівах вівса за органічного виробництва, середнє за 2013-2015 рр.

Обробіток ґрунту	Культура	Урожайність, т/га	Ціна, грн/т	Вартість урожаю, грн	Повна собівартість урожаю, грн/га	Прибуток, грн/га	Рівень рентабельності, %
Оранка на 20–22см (контроль)	Овес	2,22	3500	7770	5039	2731	54,2
	Овес + пелюшка	1,74	3500	8410	4685	3725	79,5
		0,58	4000				
Оранка на 20–22 см + розпушення на 6–8 см	Овес	2,61	3500	9135	5869	3266	55,6
	Овес + пелюшка	2,10	3,500	9710	5070	4640	91,5
		0,59	4000				
Дискування на 10–12 см	Овес	2,20	3500	7700	5078	2622	51,6
	Овес + пелюшка	1,55	3500	8065	4115	3950	96,0
		0,66	4000				
Дискування на 10–12 см + розпушення на 6–8 см	Овес	2,25	3500	7875	5048	2827	56,0
	Овес + пелюшка	1,88	3500	8700	4523	4177	92,4
		0,53	4000				

Джерело: Авторські розрахунки на основі цін і нормативних витрат у сільському господарстві України.

Мінімальні витрати пального (8 л/га), коштів (136,0 грн/га) і затрати робочого часу (1,0 люд. – год/га) забезпечував варіант, де проводили дискування на 10-12 см. При дискуванні на 10-12 см із розпушуванням ґрунту на 6-8 см ці показники були дещо вищими: 13,5 л/га, 229,5 грн/га та 1,7 люд. – год/га відповідно (табл. 2).

Найбільші витрати пального 25,9 л/га, коштів 440,3 грн/га і затрати робочого часу 3,41 люд. – год/га були при оранці на 20-22 см із розпушуванням ґрунту на 6-8 см.

При змішаних посівах вівса з пелюшкою витрати коштів на придбання насіння були вищими, ніж за одновидового посіву вівса, на 110,1 грн/га (табл. 3).

2. Витрати пального та коштів на вирощування вівса за різних способів обробітку ґрунту (за цінами 2015 року)

Обробіток ґрунту	Трактор, агрегат	Норма виробітку	Витрати			
			пального		робочого часу	
			л/га	грн/ га	люд – год/га	грн/га
Оранка на 20- 22 см (контроль)	МТЗ-82 ПЛН –3-35	2,9	20,4	346,8	2,41	30,5
Оранка + розпушування на 6-8 см	МТЗ -82 ПЛН -3-35	2,9 10,0	20,4 5,5	346,8 93,5	2,41 1,00	30,5 7,82
Разом	КН-3,8	12,9	25,9	440,3	3,41	41,67
Дискування на 10-12 см	МТЗ-82 АДГ-2,3	7	8,0	136,0	1,00	11,17
Дискування + розпушування на 6-8 см	МТЗ – 82 ЛДГ-2,3	7 10	8,0 5,5	136,0 93,5	1,00 0,7	11,17 7,82
Разом	МТЗ-82,КН-3,8	17	13,5	229,5	1,70	18,99

Джерело [5].

3. Витрати на закупівлю насіння на вирощування вівса за одновидового та змішаного посівів на різних фонах основного й передпосівного обробітку ґрунту (за цінами 2015 року)

Спосіб висівання	Культура	Закупівельна ціна, грн/т	Норма висіву насіння, кг/га	Вартість насіння, грн/га
Одновидовий посів вівса	Овес (еліта)	4560	160	729,6
Змішаний посів	Овес (еліта)	4560	120	547,2
	Пелюшка (І репр.)	6500	45	292,5
	Разом		165	839,7

Джерело: Авторські розрахунки на основі цін і нормативних витрат у сільському господарстві України.

Отже, для зниження енергозатратності та строків проведення основного обробітку ґрунту при вирощуванні вівса в одновидових і змішаних із пелюшкою посівах вважаємо за доцільне оранку на 20-22 см та оранку на 20-22 см із досходовим розпушуванням ґрунту замінити дискуванням на 10-12 см, або дискуванням на 10-12 см із досходовим розпушуванням ґрунту на 6- 8 см.

При змішаних посівах вівса із пелюшкою витрати коштів на придбання насіння були вищими, ніж при одновидовому висіванні вівса на 110,1 грн/га.

Висновки. Виявлено, що найвищу врожайність зерна 2,69 т/га, вартість урожаю

9710 грн і прибуток у 4640 грн/га забезпечує оранка на 20-22 см із досходовим розпушуванням ґрунту на 6-8 см за змішаного висівання вівса з пелюшкою.

Разом із тим найвищий рівень рентабельності 96,0 і 92,4 % забезпечує дискування на 10-12 см та дискування на 10-12 см із досходовим розпушуванням ґрунту на 6-8 см за змішаного посіву (овес + пелюшка).

Мінімальні витрати пального 8 л/га, коштів 136,0 грн/га і робочого часу – 1,0 люд. – год/га забезпечує дискування на 10-12 см, додаткове розпушування ґрунту на 6-8 см збільшує ці показники відповідно до 13,5 л/га, 229,5 грн/га та 1,7 люд. – год/га.

Список використаних джерел

1. Лупенко Ю.О. Формування попиту та пропозиції на ринку органічної продукції / Ю.О. Лупенко // Органічне виробництво і продовольча безпека. – Житомир: Полісся, 2013. – С. 3-9.
2. Малієнко А.М. Механічний обробіток ґрунту як захід боротьби з бур'янами у сучасному землеробстві / А.М. Малієнко // Матер. IV Міжнар. конф. Київ-Іллінці. – К., 2013. – С. 62-75.
3. Мойсієнко В.В. Формування продуктивності пелюшко-вівсяної сумішки залежно від елементів технології вирощування в умовах Полісся / В.В. Мойсієнко, С.В. Стоцька // Органічне виробництво і продовольча безпека. – Житомир, 2014. – С. 174-179.
4. Саблук П.Т. Ціноутворення та нормативні витрати у сільському господарстві / П.Т. Саблук, Ю.Ф. Мельник, М.В. Зубець. – К.: ННЦ «Інститут аграрної економіки», 2008. – 698 с.

5. Саблук П.Т. Втілення агроекологічних вимог у практику сільськогосподарського виробництва: економічний аспект / П.Т. Саблук // Органічне виробництво і продовольча безпека. – Житомир, 2014. – С. 34-41.
6. Geno L. Polyculture Production. Principles, Benefits and Risks of Multiple Cropping Land Management Systems for Australia 2001 / L. Geno, B. Geno // A report for Rural Industries Research and Development Corporation. RIRDC Publication No 01/34/ RIRDC Project No AGC-3A.
7. Kalbasi – Ashufri A. Oat oil: Refrining and stability / A Kalbasi- Ashnfri, E. G. Hammjnd // J. Am. Oil Chem. Soc, 1997. – Vol. 54. – P. 380.
8. Moudry J. The quality of nated oat / J Moudry // Cereals for human health and preventive nutrition. Session I. – 1998. – P. 257.
9. Piepho H. Implications of a simple competition model for the stability of an intercropping system / H Piepho // Ecological modeling, 1994. – Vol.80. – P. 251-256.
10. The 6-th International Weed Science Congress, Hangzhou, China 17 – 22 June 2012, Proceedings.

Стаття надійшла до редакції 16.08.2016 р.

* * *

Новини АПК

Єдиний ресурс для збільшення внутрішнього виробництва – це розвиток експортних ринків збуту

Держпродспоживслужба працює над тим, щоб стати надійним партнером для бізнесу та інструментом для виходу української продукції на зовнішні ринки.

На цьому наголосив голова Державної служби України з питань безпечності харчових продуктів та захисту споживачів Володимир Лапа під час Конгресу експортерів продовольства Ukrainian Food 2016, організованого в Києві 1-2 грудня поточного року.

«Споживчий попит на внутрішньому ринку якщо і буде зростати, то досить повільно з огляду на економічну ситуацію. Тому єдиний ресурс, за рахунок якого можемо забезпечити збільшення внутрішнього виробництва – це розвиток експортних ринків збуту. І ми прагнемо бути зручним інструментом виходу української продукції на зовнішні ринки», – наголосив очільник відомства.

За його словами, ринок Євросоюзу є одним із пріоритетних для української продукції. «ЄС самодостатній і за більшістю видів продовольчої продукції є нетто-експортером, тому вийти на ринок Європи не так просто», – зазначив Володимир Лапа.

Голова Держпродспоживслужби наголосив, що спостерігається тенденція, коли українські підприємства харчової промисловості подають заявки на визнання відповідності європейським вимогам не стільки для експорту своєї продукції в країни-члени ЄС, скільки для отримання так званого єврономера. «Це свідчення певного рівня, статусу і є вагомим аргументом у переговорах із торговельними партнерами. Тобто отримання дозволу експортувати в ЄС – певне свідчення того, що виробничі процеси і продукція цього суб'єкта господарювання відповідає світовим стандартам. Це відкриває Україні ринки збуту інших країн», – підкреслив Володимир Лапа та додав, що не менш цікавими для України є ринки Азії, зокрема Китаю, Африки, Америки тощо.

Головне, зазначив він, що Держпродспоживслужба готова бути партнером для бізнесу й оперативно реагувати на ті сигнали щодо відкриття ринків, які надходитимуть від суб'єктів господарювання: «Якщо маєте намір постачати свою продукцію у якусь конкретну країну, звертайтеся до Держпродспоживслужби. Ми такі звернення опрацьовуємо, пріоретизуємо ринки і працюємо над відкриттям ринку для української продукції», – наголосив він.

Прес-служба Мінагрополітики України

УДК 330.322:331.522.4

*Т.В. МАЦИБОРА, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник, провідний науковий співробітник
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»*

Інвестиції в людський капітал як умова розвитку інноваційної економіки

Постановка проблеми. Світова економіка все більше набуває нових рис, що пов'язано з переходом до наступного етапу людського розвитку. На зміну індустріальному укладу приходить постіндустріальний, який має принципові відмінності. Якщо індустріальне суспільство засноване на машинній технології, то постіндустріальне формується під впливом технології інтелектуальної. Якщо капітал і праця – головні структурні елементи індустріального соціуму, то основа суспільства постіндустріального – інформація та знання [9]. Головні значення мають уже не м'язова сила та енергія, а інформація. Основною дійовою особою постіндустріальної економіки стає професіонал, освіта та досвід якого відповідають вимогам постіндустріального суспільства. Якщо ознакою індустріального суспільства є кількість товарів, що визначає рівень життя, то у постіндустріальному суспільстві – це якість життя, що вимірюється системою послуг – охороною здоров'я, освітою, відпочинком і культурою, які стають бажаними й доступними для кожної людини [9, с. 171]. Так характеризує постіндустріальну економіку Д. Белл, видатний американський соціолог, засновник концепції постіндустріального суспільства.

Інноваційний розвиток економіки об'єктивно передбачає якісні зміни людського потенціалу, що зумовлює необхідність збільшення інвестицій у людський капітал як на рівні країни, так і на рівні підприємств, приватних компаній та фірм. Інвестиції в людину, збільшення її людського ка-

піталу є важливою умовою не лише освоєння, але й продукування інновацій. Розвиток людського потенціалу, його якісні зміни прискорюють появу нових ідей, знань, технологій, матеріалів, інших інноваційних продуктів, які є джерелом зростання та суспільного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання формування та розвитку інноваційної економіки досліджувалися багатьма вченими, серед яких Д. Белл [9], З. Бжезинський [4], К. Кларк [5], Й. Масуда [6], Е. Тоффлер [16], Й. Шумпетер [17]. Людський капітал, його роль у формуванні й розвитку суспільства серед інших розглядали в своїй працях Г. Беккер [1], Ю. Корчагін [10], Дж. Коулман [11], Л. Курило [12], В. Марцинкевич [13], І. Соболева [13], Т. Шульц [7, 8].

Мета статті – дослідження інвестицій в людський капітал та їхній вплив на розвиток інноваційної економіки.

Виклад основних результатів дослідження. Перехід від індустріальної до постіндустріальної економіки супроводжується розширенням сфери послуг не лише матеріальних, але й нематеріальних – особистих, безпосередньо пов'язаних з людиною, які значною мірою впливають на рівень та якість життя й визначають подальший розвиток суспільства.

Формування та розвиток постіндустріальної економіки відбувається поступово, зазвичай еволюційним шляхом. Американський соціолог і футуролог Е. Тоффлер [16] називає її третьою хвилею розвитку людської цивілізації (перша хвиля – сільськогос-

подарська цивілізація, друга – індустріальна й третя – постіндустріальна). Нова стадія суспільного розвитку суперечить традиційній індустріальній цивілізації. Вона високотехнологічна і водночас антиіндустріальна. Ця нова цивілізація, що стрімко набуває реальності, зумовлює нові правила поведінки. Вона веде суспільство за межі стандартизації, синхронізації та централізації, за межі прагнень до накопичення енергії, грошей або влади. Усі послідовники теорії постіндустріальної, або інформаційної економіки, зокрема З. Бжезинський [4], Д. Белл [9], Е. Тоффлер [16], Й. Масуда [6], розглядають суспільний розвиток як зміну стадій, пов'язуючи його становлення з переважанням четвертого, інформаційного сектору економіки, який приходить на зміну сільсь-

кому господарству, промисловості й економіці послуг. Капітал і праця як основа індустріального суспільства поступаються місцем інформації та знанню в інформаційному суспільстві [16, с. 12, 33-34].

Постіндустріальний уклад передбачає суттєві зміни у структурі економіки й зайнятості, що зумовлено переходом країни на якісно новий технологічний рівень, розвитком високотехнологічних галузей та галузей, які ґрунтуються на наукових досягненнях. Тому закономірно постіндустріальна економіка формується передусім у розвинутих країнах із потужним інтелектуальним і науковим потенціалом, здатних його реалізувати. Нереалізований потенціал суспільства може залишитися лише можливостями та наявними силами, які могли б бути використані (рис. 1, 2).

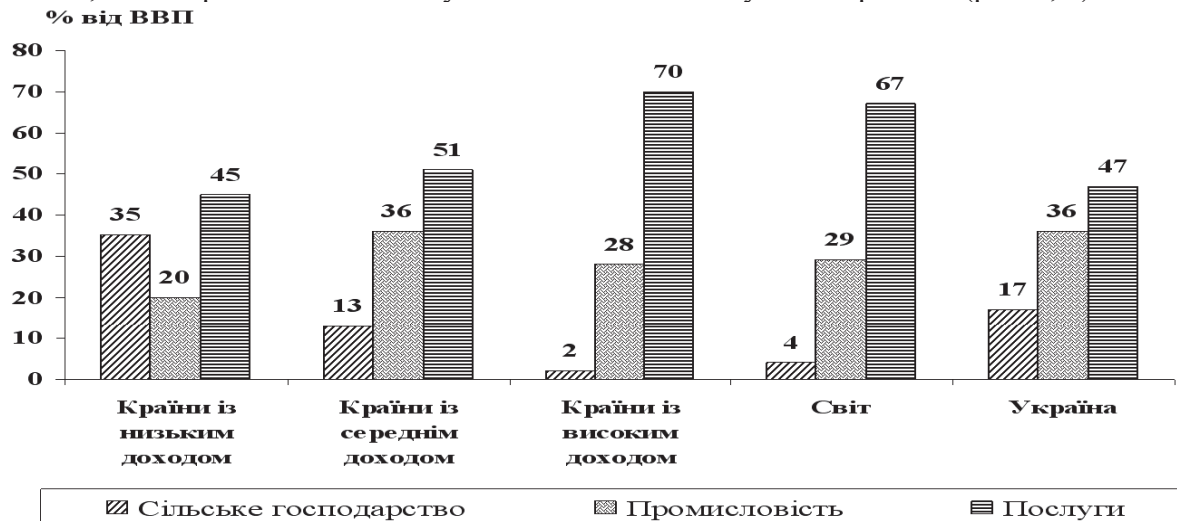

Рис. 1. Галузева структура економіки країн світу, 2000 р.

Джерело: World Development Indicators // <http://wdi.worldbank.org/table/4.2>.

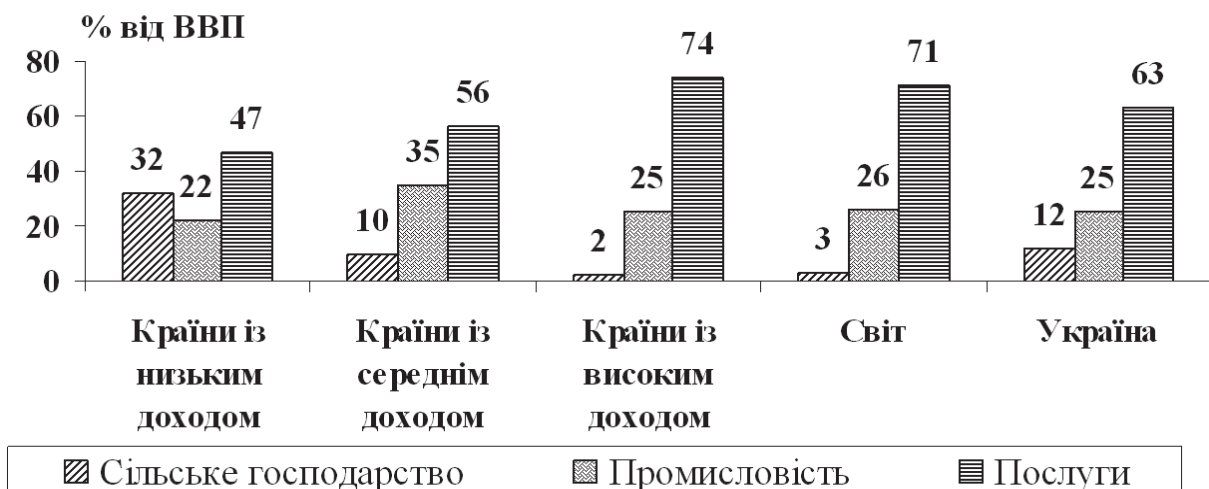

Рис. 2. Галузева структура економіки країн світу, 2014 р.

Джерело: World Development Indicators // <http://wdi.worldbank.org/table/4.2>.

Розширення сфери послуг є загальносвітовою тенденцією. І Україна не є виключенням. Якщо у 2000 році частки сільського господарства, промисловості та сфери послуг у структурі її валового внутрішнього продукту в нашій країні становили відповідно 17, 36 і 47 %, то у 2014 році – 12, 25 та 63 % (рис. 1, 2). Як результат – суттєві зміни у структурі зайнятості й перерозподіл працюю-

ючих у матеріальному виробництві та секторі послуг. Чисельність зайнятих у матеріальному виробництві України до 2014 року зменшилася приблизно на третину. Водночас зайнятих різними видами діяльності у сервісній сфері збільшилося майже на 10 %, а їхня частка відповідно зросла до 62,7 % (рис. 3).

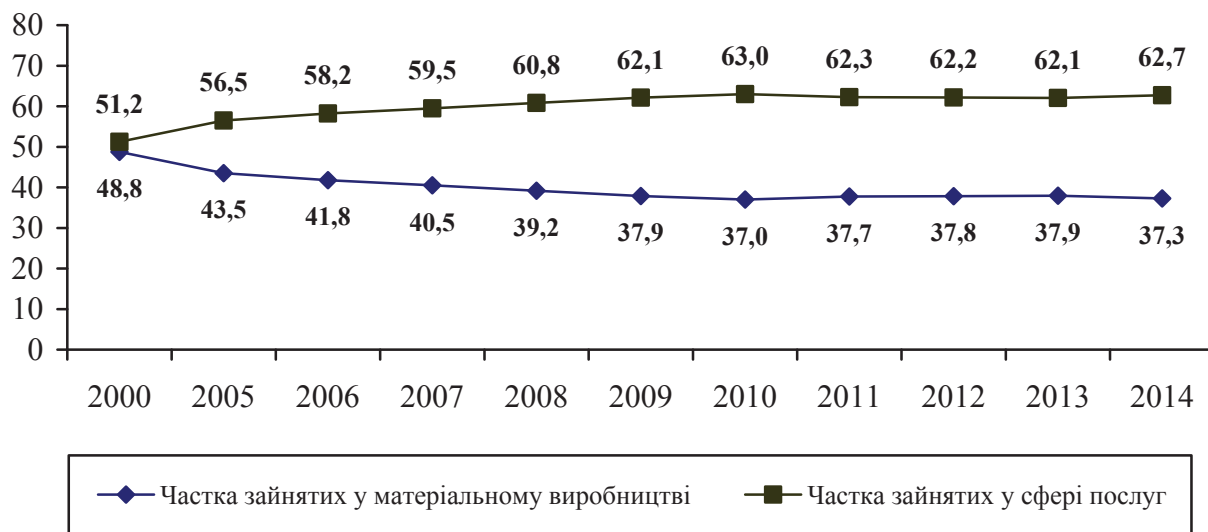

Рис. 3. Розподіл зайнятих у матеріальному виробництві та сфері послуг в Україні у 2000–2014 рр., %

Джерело: Держслужба статистики України.

Підвищення попиту на послуги й формування та стрімкий розвиток сервісної економіки ще у 30 – 40-х роках минулого століття передбачав англійський економіст К. Кларк. У своїй книзі „Умови економічного прогресу” [5], поділяючи економіку на три сектори: первинний (сільське господарство), вторинний (обробна промисловість, або індустрія) і третинний (послуги), він стверджує, що в процесі індустріалізації неминуче відбуваються зміни в структурі зайнятості – спочатку вплив робочої сили з аграрного сектору до обробної промисловості й далі відповідно із промисловості до сфери послуг.

У динаміці за теорією трьох секторів розподіл зайнятих у секторальному розрізі має виглядати приблизно так. На початковому етапі індустріалізації країни 80 % населення зайнято в сільському господарстві, 10 – в обробних виробничих галузях (промисловості та будівництві) і 10 % – у секторі послуг. У процесі індустріалізації зростає част-

ка зайнятих у вторинному секторі за рахунок зменшення частки первинного, але до певної межі (приблизно 50 % загальної чисельності зайнятого населення). У цей період також збільшується частка третинного сектора. На наступному етапі розвитку частка вторинного сектора зменшується, а третинного зростає. У секторі послуг на кінцевому етапі його розвитку має бути зайнято 80 % усього економічно активного населення, а в первинному та вторинному секторах – відповідно по 10 % [15].

Разом із тим кардинально змінюється структура сфери послуг. Якщо в аграрному суспільстві переважають особисті, здебільшого домашні послуги, то в індустріальному – це послуги, пов’язані, насамперед, з обслуговуванням виробництва. В постіндустріальній економіці крім особистих і виробничих та ділових послуг (банківська справа, фінанси, страхування, торгівля нерухомістю тощо), транспорту, комунального господарства і комунікацій стрімко розвиваються та-

кі види діяльності, як охорона здоров'я, освіта, наука, управління й індустрія розваг.

Розширенню сфери послуг значною мірою сприяє зростання національного доходу. Закономірності поведінки споживачів, пов'язані з розміром їхнього доходу, а також зміни споживчих уподобань та витрат зі зростанням доходів ще у ХІХ столітті досліджував німецький економіст і статистик Е. Енгель. Відповідно до закону Енгеля, зі збільшенням доходів питома вага витрат на харчування знижується, натомість зростає частка витрат на предмети тривалого користування, подорожі та заощадження. При цьому структура споживання продуктів харчування (товарів і послуг) зміниться на користь якісніших продуктів, а темпи зростання споживання предметів розкоші, витрат на

відпочинок, задоволення культурних та інших нематеріальних потреб випереджає темпи зростання доходів. Освіта, туризм, послуги, пов'язані з поліпшенням здоров'я, стають доступнішими й затребуванішими для багатьох людей у постіндустріальному суспільстві. Саме доступ до вищої освіти є необхідною умовою розвитку постіндустріальної економіки.

Незважаючи на те, що формування інноваційної економіки є закономірним у сучасному світі процесом, лідерами інноваційного розвитку є країни з дуже високим рейтингом людського розвитку. Україна в індексі інновацій агентства Bloomberg у 2015 році посіла 41 місце серед 50 країн світу і 81-ше – у рейтингу країн за рівнем людського розвитку (рис. 4).

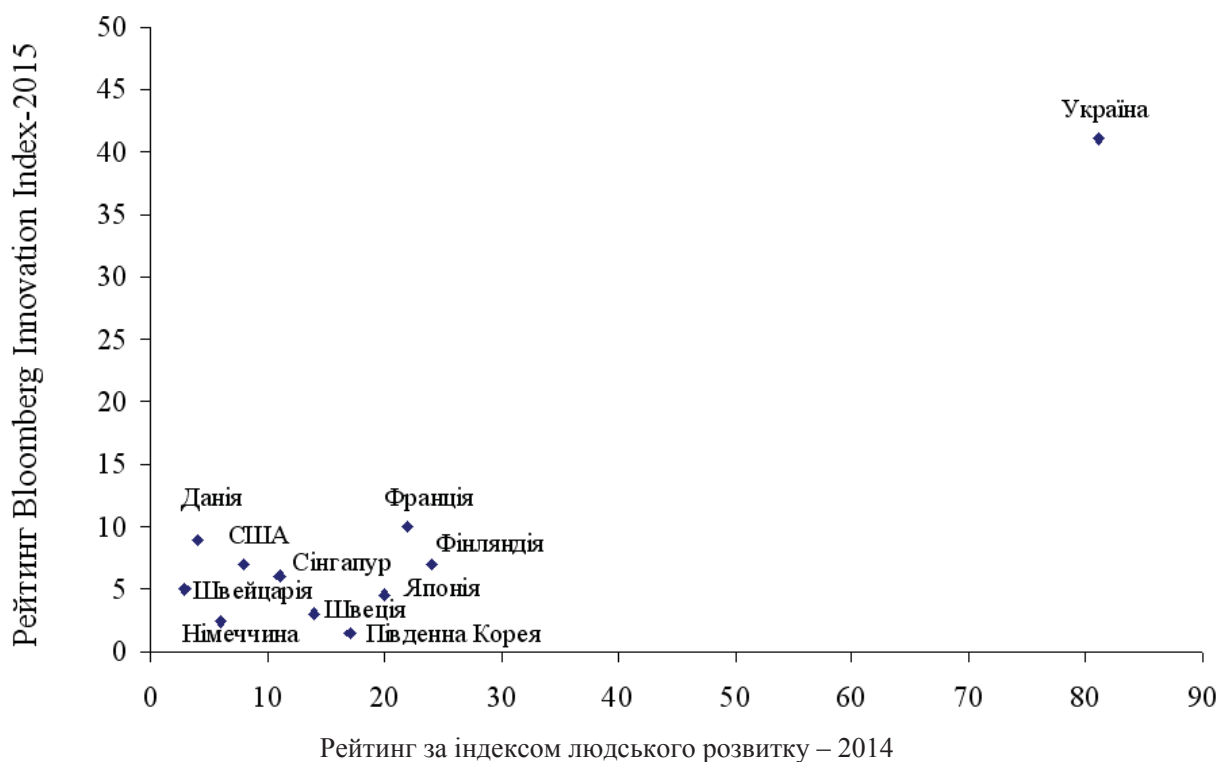

Рис. 4. ТОП-10 інноваційних країн за рейтингом Bloomberg Innovation Index-2015 і Україна за індексом людського розвитку

Джерело: // <http://www.bloomberg.com/graphics/2015-innovative-countries/>; Human Development Report 2015 // http://hdr.undp.org/sites/default/files/hdr_2015_statistical_annex.pdf

Інноваційний індекс інформаційного агентства Bloomberg – інтегральний показник, який розраховано на основі оцінки витрат на НДДКР, валової доданої вартості, продуктивності праці, кількості національних високотехнологічних компаній, ефекти-

вності вищої освіти, чисельності дослідників та кількості зареєстрованих патентів. Індекс людського розвитку враховує якість життя й рівень грамотності населення.

Інноваційний розвиток економіки є результатом інвестування в людину, її здо-

ров'я, освіту, якість життя і, звичайно ж, у наукові дослідження й розробки. Низький рівень інноваційності вітчизняної економіки є наслідком недостатнього фінансування в людський розвиток. Так, приміром, витрати на охорону здоров'я на одну особу населення в Україні на порядок менші, ніж у країнах з інноваційною економікою. Зокрема, в

Україні на охорону здоров'я однієї людини в 2014 році витрачалося 203 дол. США, тоді як у Швейцарії – 9674 дол., або майже в 50 разів більше. У Південній Кореї, де обсяги інвестицій в охорону здоров'я найменші серед ТОП-10 інноваційних країн, ці витрати становили 2060 дол., тобто були більші, ніж в Україні, у 10 разів (рис. 5).

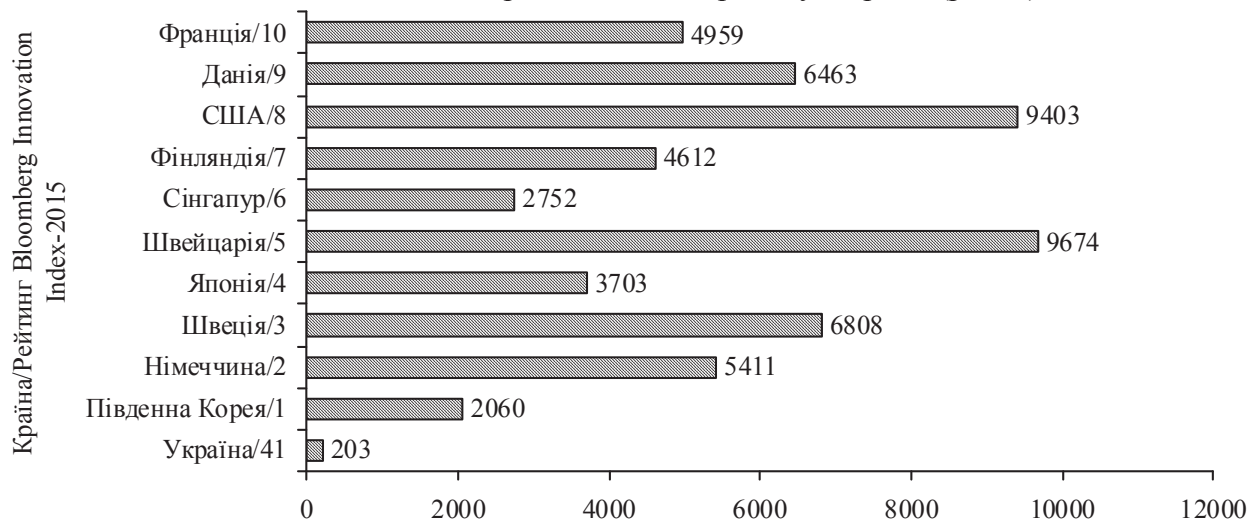

Рис. 5. Витрати на охорону здоров'я на одну особу населення в ТОП-10 інноваційних країн і Україні в 2014 р., дол. США

Джерело: World Bank database // <http://wdi.worldbank.org/>.

Важливе значення для розвитку не лише особистості, а також країни в цілому мають інвестиції в знання, освіту, культуру. Перехід до інноваційної економіки неможливий без відповідного фінансування освіти на всіх її рівнях. Однак обсяги фінансування освіти в Україні залишаються значно ниж-

чими, ніж у країнах з інноваційною економікою. Якщо порівняти державні витрати на освіту на одну особу населення в Україні з європейськими країнами, які увійшли до десятки країн з інноваційною економікою, то розрив у значеннях цього показника становитиме від 8 до майже 20 разів (рис. 6).

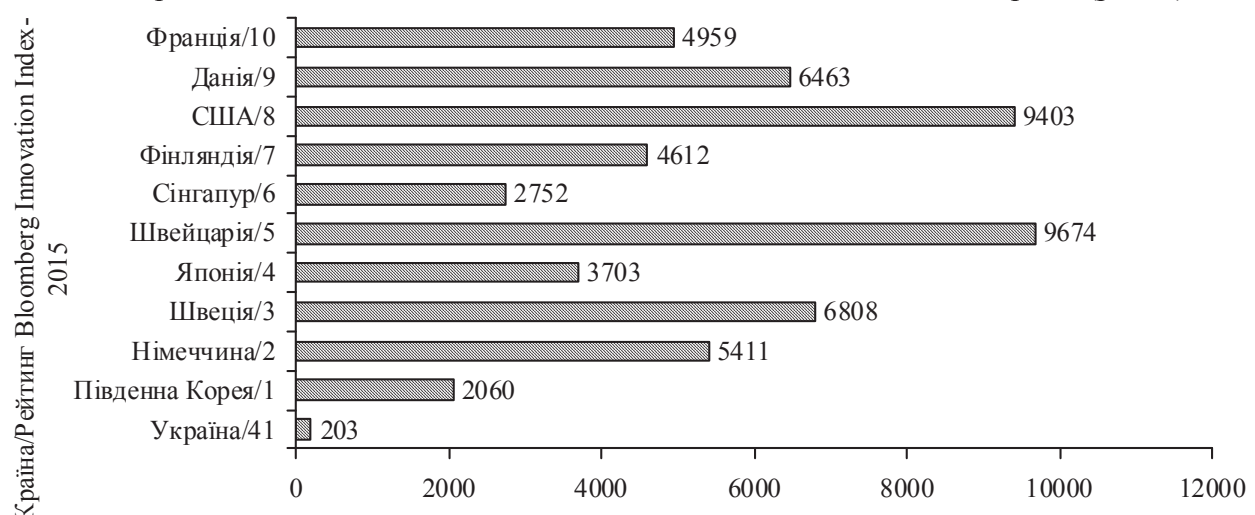

Рис. 6. Державні витрати на освіту на одну особу населення в ТОП-10 інноваційних країн і Україні в 2012 р., дол. США

Джерело: World Bank database // <http://wdi.worldbank.org/>.

Необхідною умовою формування інноваційної економіки є також розвиток науки, оскільки наука – це такий вид людської діяльності, який передбачає не лише накопичення і передачу знань, але й продукування нових. Сучасні інновації, винаходи кардинально змінюють життя людей. Вони також стимулюють зростання економіки та її якісно новий рівень розвитку. Наука більше, ніж будь-коли раніше є затребуваною, потрібною для добробуту, безпеки, здоров'я, збереження навколишнього середовища і якості

життя [14]. Тому країни з інноваційною економікою на наукові дослідження та розробки виділяють значні обсяги фінансування. Приміром, Південна Корея, яка у рейтингу агентства Bloomberg у 2015 році за інноваційністю економіки посіла перше місце, на наукові дослідження і розробки виділяє понад 4% від ВВП. В Україні вкрай низький рівень фінансування наукових досліджень (лише 0,76% від ВВП), що стримує зростання вітчизняної економіки та її інноваційний розвиток (рис. 7).

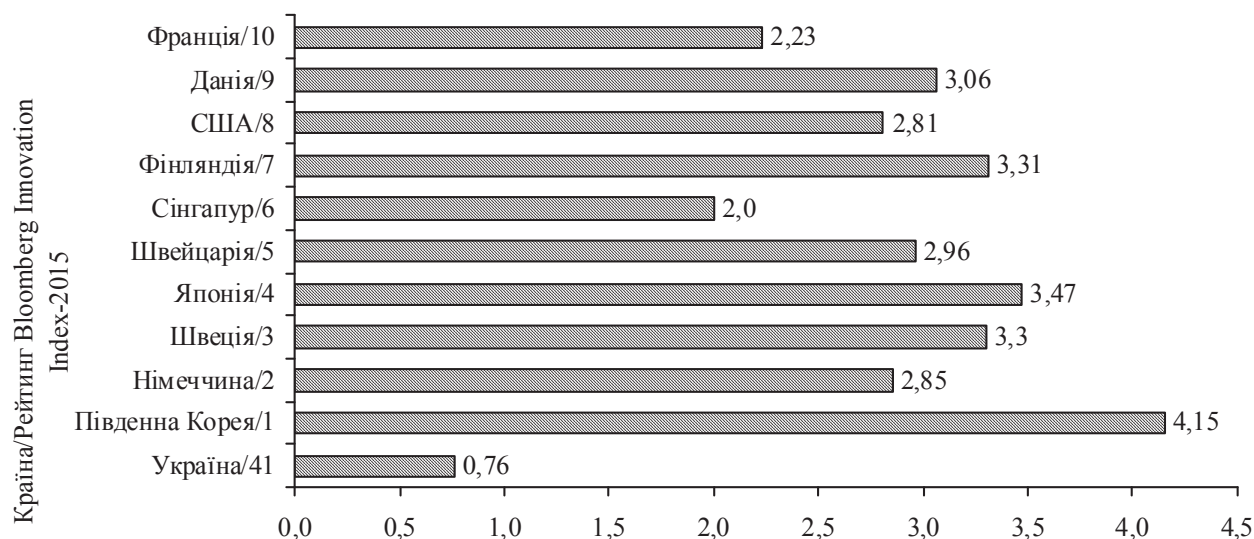

Рис. 7. Витрати на наукові дослідження і розробки в ТОП-10 інноваційних країн і Україні в 2014 р., % від ВВП

Джерело: World Bank database // <http://wdi.worldbank.org/>.

Наука повинна стати продуктивною силою, адже в суспільстві й економіці вже формується певний рівень попиту на наукові розробки, інновації. А інновації створюються та запроваджуються за рахунок науки, інтелектуального капіталу, яким володіє суспільство [12, с. 138].

У Законі України „Про наукову і науково-технічну діяльність” зазначено, що держава забезпечує бюджетне фінансування наукової й науково-технічної діяльності у розмірі не менше 1,7 % ВВП. А видатки на наукову і науково-технічну діяльність за рахунок державного бюджету є захищеними статтями видатків бюджету. Крім того, для створення економічно сприятливих умов для ефективного провадження наукової та науково-технічної діяльності планується забезпечення до 2025 року збільшення обсягу фінансування науки до 3 % ВВП – показни-

ка, визначеного Лісабонською стратегією Європейського Союзу.

Висновки. Основою доіндустріального укладу економіки є фізична праця ремісника й селянина. В індустріальній економіці з появою машин змінюється характер праці, з'являються нові професії, які потребують відповідних знань і навиків. Затребуваними стають інженери та напівкваліфіковані робітники. Перехід до постіндустріальної економіки передбачає кардинальні зміни у структурі зайнятості, що зумовлено передусім, технічним прогресом, широким запровадженням інновацій. Відповідно підвищуються вимоги до кваліфікації, майстерності й професіоналізму працюючих.

За теорією трьох секторів, розвиток економіки передбачає зміни у структурі зайнятості – вплив робочої сили з аграрного сектору економіки до промисловості та далі

відповідно з промисловості до сфери послуг. На найвищому етапі економічного розвитку передбачається, що у сфері послуг буде зайнято 80 % економічно активного населення, а в сільському господарстві й промисловості – відповідно по 10 %. Змінюється також структура сфери послуг. Інноваційний розвиток економіки передбачає збільшення послуг, пов'язаних із задоволенням людських потреб і розвитком людини – освіта, туризм, оздоровлення тощо.

Важливим фактором інноваційного розвитку економіки є людський розвиток. Чим розвинутіша країна, суспільство, тим потужніший їхній людський капітал (рівень здоров'я, культури, освіти, кваліфікації, знань, досвіду). Наріжним каменем економіки знань стає розумова праця, що зумовлює збільшення чисельності працівників освіти й

науки – викладачів, науковців, різного роду дослідників, винахідників тощо.

Як показує світова практика, інвестиції у людину, її розвиток створюють передумови для інноваційного розвитку економіки. З огляду на міжнародні тенденції важливою умовою реалізації інноваційної стратегії розвитку національної економіки є інвестування у розвиток людини – професійний, інтелектуальний, творчий, культурний тощо. Лідерами інноваційного розвитку є країни з дуже високим індексом людського розвитку.

Наукова діяльність забезпечує як продукування інновацій, так і їх запровадження. Інноваційний розвиток країни неможливий без науки. Тому одним із найважливіших завдань держави має бути належний рівень фінансування наукової та науково-технічної діяльності.

Список використаних джерел

1. *Becker Gary S.* Human Capital. / Gary S. N.Y.: Columbia University Press, 1964.
2. *Becker Gary S.* Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, 2d ed. / Gary S. Becker. – New York: National Bureau of Economic Research, 1975.
3. *Becker Gary S.* Investment in Human Capital: A Theoretical Analysis. / Gary S. Becker. // The Journal of Political Economy, Vol. 70, Issue 5, Part 2: Investment in Human Beings (Oct., 1962). – P. 9–49.
4. *Brzezinsky Z.* Between Two Ages: America's Role in the Technetronic Era. / Z. Brzezinsky. – New York: The Viking Press, 1970.
5. *Clark C.* Conditions of Economic Progress. / C. Clark. – London: Macmillan, 1940. – 504 p.
6. *Masuda Y.* The Information Society as Post-industrial Society / Y. Masuda. – Washington, 1981.
7. *Schultz T.W.* Investing in People. – University of California Press, 1981.
8. *Schultz T.W.* Investment in Human Capital: The Role of Education and of Research. / T.W. Schultz. – New York: Free Press, 1971.
9. *Белл Д.* Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования; пер. с англ. Изд. 2-е, испр. и доп. / Д. Белл. – М.: Academia, 2004.
10. *Корчагин Ю. А.* Широкое понятие человеческого капитала. / Ю. А. Корчагин. – Воронеж: ЦИРЭ, 2009.
11. *Коулман, Дж.* Капитал социальный и человеческий / Дж. Коулман // Общественные науки и современность. – 2001. – № 3. – С. 122–139.
12. *Курило Л.І.* Інтелектуальний капітал в аграрній сфері економіки: моногр. / Л.І. Курило. – К.: ННЦ ІАЕ, 2012. – 322 с.
13. *Марцинкевич В.И.* Экономика человека: учеб. пособие для высш. учеб. заведений. / В.И. Марцинкевич, И.В. Соболева. – М.: Аспект Пресс, 1995. – 286 с.
14. *Обама Б.*: Наука нужна как никогда раньше (Полный текст выступления Президента США Барака Обамы 27 апр. 2009 года на ежегодном собрании американской Национальной академии наук) – Режим доступа: <http://trv-science.ru/2009/05/26/obama-nauka-nuzhna-kak-nikogda-ranshe-2/>.
15. *Седлак М.* Тенденции развития секторальной структуры экономики / М. Седлак. // Экономическая политика: стратегия и тактика. –1998. – № 4. – Режим доступа: http://vasilievaa.narod.ru/ptpu/4_4_98.htm.
16. *Тоффлер Э.* Третья волна. / Э. Тоффлер. – М.: АСТ, 1999. – 784 с.
17. *Шумпетер Й.* Теория экономического развития. / Й. Шумпетер. – М.: Прогресс, 1982. – 456 с.

Стаття надійшла до редакції 05.10.2016 р.

*

Методичні підходи та система показників визначення інвестиційного клімату в аграрному секторі економіки

Постановка проблеми. Важливим напрямом зовнішньоекономічної діяльності є залучення інвестиційних ресурсів у національне господарство України. Втім багатовекторність міжнародних інвестиційних можливостей для окремих галузей економіки значно звужується через погіршення інвестиційного клімату в країні, адже впродовж останніх років українська економіка діє в умовах дисбалансу макроекономічних показників (інфляційні процеси, зростання цін, спад виробництва тощо). Водночас на тлі падіння обсягів промислового виробництва останніми роками й нарощування обсягів експорту продукції сільського господарства та продовольства переважного значення набуває залучення інвестиційних ресурсів в аграрний сектор країни. За умови запровадження реального комплексу заходів з урахуванням вимог потенційних інвесторів є можливість залучити інвесторів нової формації – як зарубіжних, так і внутрішніх. Щоб досягти реальних результатів у цьому напрямі, необхідно здійснювати постійний моніторинг рейтингових показників та моделювання можливих сценаріїв розвитку на основі сформованого динамічного ряду найвагоміших показників. Адже для оцінки інвестиційного клімату донині серед учених, а також практиків не визначено установленого переліку показників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методичні підходи до визначення інвестиційного клімату й обґрунтування системи показників, що входять до його характеристики, постійно вдосконалюються відповідно до триваючих трансформацій у зовнішньому середовищі, що спонукає вчених пос-

тійно опрацьовувати цю проблему. Досліджуючи дане питання в контексті перспективи формування сприятливого інвестиційного клімату територій, група науковців із Литви, Угорщини та України зазначають, що доцільно розподілити чинники впливу за такими категоріями: законодавчо-політичні, економічні, соціально-культурні, природні [1, с.11]. На думку А.А. Пересади, сприятливий інвестиційний клімат формується під дією політичних, правових, економічних і соціальних умов [2, с. 27]. В.Я. Швець вважає, що головною характеристикою інвестиційного клімату країни є ступінь ризику. Враховуючи те, що останній залежить від змін як зовнішніх, так і внутрішніх чинників, тобто є явищем динамічним, відповідно й оцінка інвестиційного клімату потребує постійного аналізу та моніторингу [3, с. 503].

М.П. Денисенко також характеризує інвестиційний клімат через ступінь ризику, що формується під впливом множини економічних, політичних, соціальних, юридичних й інших факторів. Крім того, він включає в поняття «інвестиційний клімат» також ефективність використання інвестиційних ресурсів [4]. І.Ю Матюшенко підтримує думку, що на інвестиційний клімат країни (регіону) впливає інвестиційний ризик, проте він доповнює досліджуване поняття другою рівноважною складовою – інвестиційним потенціалом (об'єктивними, як правило, кількісними умовами, за яких можливо здійснювати інвестування) [5, с.174; 6, с.99]. Цікавим є погляд фахівців Світового банку, які розглядають інвестиційний клімат як сукупність певних факторів, характерних для визначеної місцевості, під впливом яких відкриваються можливості компаній та формуються

стимули до впровадження продуктивних інвестицій, створення робочих місць і розширення масштабів діяльності [7, с.1-2].

У контексті досліджень інвестиційного клімату в Україні заслуговує на увагу твердження вітчизняних науковців О.Л. Пластуна та О.В. Дудкіна про наявність інформаційної асиметрії на макроекономічному рівні, що значно звужує можливості залучення інвестиційних ресурсів у національну економіку країни. Автори наголошують на беззаперечній необхідності постійного моніторингу рейтингів країни в міжнародному середовищі й створення умов для вільного доступу до цих даних потенційним інвесторам, з чим не можемо не погодитися [8, с. 191-192].

Мета статті – узагальнення існуючих методичних підходів щодо оцінки інвестиційного клімату країни та вибору системи оцінюваних показників для його характеристики; виявлення тенденцій в оцінюванні інвестиційного клімату України з використанням найбільш поширених експертно-аналітичних методик і обґрунтування його визначальних чинників для інвестиційної привабливості аграрного сектору.

Виклад основних результатів досліджень. Одним із основоположних міжнародних досліджень інвестиційного клімату є проведена в 1968 році представниками Гарвардської школи бізнесу експертна оцінка країн за такими характеристиками: правові умови для внутрішніх та зовнішніх інвесторів, умови вивезення капіталу, стабільність національної грошової одиниці, інфляційні процеси, перспектива залучення національного капіталу, політична ситуація [9, с.100-108]. Очевидним є той факт, що проведення оцінки інвестиційної привабливості для країн з перехідною економікою потребує розширення множини оціночних показників, котрі характеризують рівень розвиненості певної країни. Саме тому започатковане експертно-аналітичне дослідження згодом трансформувалось у значно складнішу структуру, пов'язану з виведенням інтегрального показника ризику і здійсненням ранжування країн за визначеним інвестиційним рейтингом за рахунок збільшення оціночних характеристик таких параметрів: інституційне середовище, природні ресурси, інфраструкту-

ра, економічна система, структура зовнішньої торгівлі, державне регулювання економіки, макроекономічні показники тощо. Крім того, розширення можливостей інформаційного чинника в контексті глобалізаційних процесів для збільшення достовірності оцінки спонукає до компонування або деталізації факторів, включення статистичних показників, методів якісної й кількісної оцінки.

Для формування позитивного інвестиційного іміджу української економіки необхідно визначити ключові позиції, за якими доцільно вести поглиблені дослідження. Методологічний інструментарій загальновідомих рейтингів, що використовуються інвесторами для оцінки потенційних об'єктів інвестування, характеризується значною кількістю та різноманітністю. Широкий ареал досліджень, які проводять науково-дослідні організації, рейтингові й інформаційні агентства та загальновідомі міжнародні організації: Світовий банк, Міжнародний валютний фонд, ООН, ЮНЕСКО тощо, представлено рейтингами, індексами, індикаторами як у розрізі країн, регіонів, галузей, так і в розрізі підприємств. Найбільш авторитетні комплексні та спеціальні індекси з розшифровуванням їх індикаторів представлено в таблиці 1.

Наведені індекси характеризують різні аспекти функціонування країн або певних регіонів, що в цілому формують уявлення про їхню інвестиційну привабливість та є передумовою інвестиційних рішень. Зрозуміло, що ці показники різняться не тільки індикаторами, а й методикою розрахунку, яку потрібно враховувати для ефективного вибору найадекватнішого показника в процесі прийняття управлінських рішень. Тому при дослідженні за вважали доцільне детальніше розглянути методичні підходи визначення індикаторів інвестиційного клімату та позицію України за дослідженими індексами. За результатами проведеного дослідження до найбільш авторитетних і цитованих індексів включено: Індекс глобальної конкурентоспроможності (The Global Competitiveness Index, *GCI*), Рейтинг конкурентоспроможності країн світу за версією IMD (The IMD World Competitiveness

Yearbook, *WCY*), Індекс легкості ведення бізнесу (Ease of Doing Business Index, EDBI),

Індекс економічної свободи (Index of Economic Freedom, *IEF*) [10].

1. Міжнародні методологічні підходи оцінки інвестиційного клімату

Назва індексу/Розробник	Набір оцінюваних компонентів
Індекс глобальної конкурентоспроможності/ Всесвітній економічний форум у Давосі (WEF)	1. «Інституції»; 2. «Інфраструктура»; 3. «Макроекономічна стабільність»; 4. «Охорона здоров'я та початкова освіта»; 5. «Вища освіта та професійна підготовка»; 6. «Ефективність ринку товарів»; 7. «Ефективність ринку праці»; 8. «Рівень розвитку фінансового ринку»; 9. «Технологічна готовність»; 10. «Розмір ринку»; 11. «Рівень розвитку бізнесу»; 12. «Інновації»
Рейтинг конкурентоспроможності країн світу/ Інститут розвитку менеджменту (IMD, Швейцарія)	1. «Макроекономічні показники» (78 показників, що характеризують національну економіку, стан міжнародної торгівлі, іноземні інвестиції, зайнятість та ціни); 2. «Ефективність уряду» (70 показників, що характеризують бюджетну політику, податкову політику, інституційну інфраструктуру, регулювання бізнесу, громадські інститути); 3. «Ефективність бізнесу» (67 показників, що характеризують продуктивність, ринок праці, фінансові ринки, менеджмент, корпоративні цінності); 4. «Інфраструктура» (114 показників, що характеризують базові показники інфраструктури та показники інфраструктури для розвитку технологій, науки, охорони здоров'я, екології, освіти)
Індекс легкості ведення бізнесу/ Світовий банк (The World Bank)	1. Показники, що характеризують ступінь міцності правових інститутів і належать до регулювання бізнесу (кредитування, захист інвесторів, забезпечення виконання договорів, вирішення неплатоспроможності підприємств); 2. Показники, що характеризують ступінь складності і вартість процедур регулювання (реєстрація підприємства, одержання дозволів на будівництво, підключення до мереж електропостачання, реєстрація власності, оподаткування, міжнародна торгівля); 3. Показник, що характеризує норми регулювання найму працівників
Індекс економічної свободи / Американський фонд «The Heritage Foundation» в партнерстві з «The Wall Street Journal»	1. Верховенство права (право власності, свобода від корупції); 2. Обмежений уряд (фіскальна свобода, державні витрати); 3. Регуляторна ефективність (свобода бізнесу, свобода ринку праці, монетарна свобода); 4. Відкритість ринків (свобода торгівлі, свобода інвестицій, фінансова свобода)
Індекс розвитку людського потенціалу / ООН	1. «Рівень життя» (показник, що оцінюється через внутрішній валовий продукт на душу населення); 2. «Індекс освіти (показник, що характеризує рівень грамотності населення)»; 3. «Середня тривалість життя»
Індекс інвестиційної привабливості / Європейська Бізнес-асоціація в партнерстві з компанією InMind	1. «Що Ви думаєте про інвестиційний клімат в Україні?» 2. «Як Ви наразі оцінюєте ІК для Вашої компанії порівняно з попередніми 3 місяцями?» 3. «Які Ваші прогнози стосовно ІК у найближчі 3 місяці?» 4. «Чи вигідно буде інвестувати в Україну в найближчі 3 місяці?» 5. «Які Ваші очікування щодо ведення бізнесу у Вашому секторі в найближчі 3 місяці?»
Індекс сприяння торгівлі / Всесвітній економічний форум	1. «Доступ на внутрішній і зовнішні ринки»; 2. «Ефективність митного управління»; 3. «Ефективність експортно-імпорتنих процедур»; 4. «Прозорість роботи прикордонних служб»; 5. «Доступність і якість транспортної інфраструктури»; 6. «Доступність і якість транспортних послуг»; 7. «Доступність і поширеність інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ)»; 8. «Регуляторне середовище»; 9) «Безпека»
Індекс конкурентоспроможності подорожей і туризму / Всесвітній економічний форум	1. «Регуляторне середовище в туристичному секторі» (показники, що характеризують рівень регулювання в сфері державної політики); 2. «Середовище та інфраструктура для бізнесу» (показники, що характеризують бізнес-сферу та розвиненість інфраструктури); 3. «Людські, природні й культурні ресурси в секторі подорожей і туризму» (показники, що характеризують стан людських, культурних та природних ресурсів)

Індекс мережевої готовності / Всесвітній економічний форум	1. «Внутрішнє середовище» (показники, що характеризують нормативно-правове, бізнесове, політичне й інноваційне середовище); 2. «Готовність» (показники, що характеризують інфраструктуру, цифровий контент, доступність інформаційно-комунікативних технологій; навички населення); 3. «Використання» (показники, що характеризують використання інформаційно-комунікативних технологій громадянами, бізнесом і державою); 4. «Вплив» (показники, що характеризують вплив інформаційно-комунікативних технологій на економіку та суспільство)
Індекс сприйняття корупції / Міжнародна організація Transparency International	1. «Рівень поширення пропонування хабара політикам, керівному апарату державної служби та суддям»; 2. «Ступінь перешкоди для ведення бізнесу, наявність витрат на хабарі»; 3. «Частота укладання контактів із діловими асоціаціями, друзями та родичами порівняно з контрактами, укладеними на засадах конкуренції»
Глобальний інноваційний індекс / Агентство Bloomberg	1. «Інститути»; 2. «Людський капітал і дослідження»; 3. «Інфраструктура»; 4. Ринковий досвід. 5. «Бізнесовий досвід»; 6. «Одержанні знання й технології (науково-практичні результати)»; 7. «Результати творчої діяльності»
Індекс SEDA (аналіз сталості економічного розвитку країни) / The Boston Consulting Group	1. «Доходи»; 2. «Економічна стабільність»; 3. «Зайнятість»; 4. «Рівність доходів»; 5. «Громадянське суспільство»; 6. «Управління»; 7. «Освіта»; 8. «Охорона здоров'я»; 9. «Довкілля»; 10. «Інфраструктура»

Джерело: Згруповано автором за даними «Україна у світі. Огляд міжнародних індексів 2013» [10]; Methodology and computation of the Global Competitiveness Index » [11]; IMD World Competitiveness Center. Methodology » [12]; The World Bank. Doing Business. Methodology [13]; 2016 Index of Economic Freedom. About the index [14]; About Human Development [15]; Transparency International. Our accountability. Overview [16]; About the global innovation index [17]; BCG's Sustainable Economic Development Assessment (SEDA) is a proprietary diagnostic tool that gives countries insight into their overall social and economic conditions » [18].

Зазначимо, що саме визначення цих показників було здійснено нами в процесі дослідження. Проте зауважимо, що окремі з них спрямовані на оцінку визначених компонентів та відповідно характеризують інвестиційний клімат країни. Викладемо короткі характеристики одержаних розрахунків. Так, Індекс глобальної конкурентоспроможності (*GCI*) використовується для визначення перспектив економічного зростання країн у середньо- і довгостроковій перспективі, виходячи з поточного рівня розвитку. Заявлена Президентом України «Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020» визначає одним із стратегічних індикаторів вхід країни до 40 кращих країн світу за Індексом глобальної конкурентоспроможності [19]. За даними 2015/2016 року Україна одержала результат 4,03, який забезпечив їй 79 місце із 140 оцінюваних країн. Виходячи з динаміки зміни значень індексу та місця країни в рейтингу протягом останніх десяти років, така перспектива є досить амбітною, проте малоімовірною. Реальніша перспектива входження країни в 60 кращих країн, проте для досягнення такого результату треба запроваджувати комплекс системних заходів,

що забезпечать позитивну динаміку за всіма досліджуваними групами показників.

Оцінка України за рейтингом конкурентоспроможності країн світу за версією IMD (*WCY*) дає змогу проводити детальне дослідження не тільки країн, але і їхніх окремих регіонів, розраховуючи для них «профілі конкурентоспроможності». Зазначимо, що на даному етапі розвитку значними досягненнями Україна похвалитися не може, адже за дев'ятирічний період навіть не було досягнуто показника 2007 року. Поліпшення результату в 2013–2014 роках не мало послідовної тенденції до зростання та звелось нанівець протягом 2015–2016 років. Хоча Україна й показувала поліпшення в певні періоди як за *GCI*, так і за *WCY*, проте сталої тенденції навіть у середньостроковій перспективі не було досягнуто.

На ефективне формування конкурентоспроможного бізнесу безпосередньо здійснює вплив інвестиційна активність країни, саме тому міжнародні інвестори, обираючи об'єкт вкладення капіталу, користуються Індексом легкості ведення бізнесу (*EDBI*). На відміну від попередніх, цей індекс є індикатором стану бізнес-клімату країни з век-

тора простоти проходження найважливіших адміністративних процедур для малого й середнього бізнесу. Дослідження показують, що позиція країни за *EDBI* цілком залежить від стану запровадження реформ. Найбільш сталою позитивну динаміку протягом останніх п'яти років має індекс легкості ведення бізнесу, позиція України в рейтингу піднялась із 152 місця у 2012-му до 83 місця в 2016 році. Така тенденція сформувалася за рахунок проведення низки реформ, що запроваджувалися впродовж останніх років. Найпроблемнішими сферами для України залишаються підключення до електричних мереж, сфера міжнародної торгівлі та питання неплатоспроможності.

Провідними світовими організаціями доведено, що потужного економічного потенціалу можливо досягти за умови високого рівня конкурентоспроможності й економічної свободи. Враховуючи розпорошеність

значень індексів *GCI*, *WCY*, *EDBI* за роками, важливою є динаміка країни за індексом економічної свободи (*IEF*), що характеризує взаємозв'язок між економічною свободою та соціально-економічними благами, до складу яких включено дохід на душу населення, темпи економічного зростання, розвиток людського капіталу, демократію, боротьбу з бідністю і захист довкілля.

Одним із основних індикаторів оцінки інвестиційного та бізнес-клімату країни, як потенційного об'єкта інвестування, є значення індексу економічної свободи. Розглянемо позицію України в рейтингу *IEF* (табл. 2). Зауважимо, що одержаний результат, крім кількісного значення й позиції в рейтингу, характеризує економіку країни як «вільну» (80-100 балів), «переважно вільну» (70-79,9 бала), «помірно вільну» (60-69,9 бала), «переважно не вільну» (50-59,9 бала), «репресивну» (0-49,9 бала) [14].

2. Значення та складові індексу економічної свободи України, 2006-2016 рр.

Складові показника <i>IEF</i>		Значення показника <i>IEF</i> по роках										
Компоненти	Піднапрями	2006	2007	2008	2009	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016
Верховенство права	Захист права власності	30	30	30	30	30	30	30	30	30	20	25
	Свобода від корупції	22	26	28	27	25	22	24	23	21,9	25	26
Ціна держави	Податкове навантаження	90,2	83,6	79	77	77,9	77,3	78,2	78,2	79,1	78,7	78,6
	Державні видатки	75,8	53,2	43	39	41,1	32,9	29,4	29,4	37,5	28	30,6
Регуляторна ефективність	Бізнес - регулювання	43,1	43,6	44,4	40,5	38,7	47,1	46,2	47,6	59,8	59,3	56,8
	Свобода трудових відносин	53,2	52,8	53,1	52,4	57,7	50	51,2	49,9	49,8	48,2	47,9
	Цінова свобода	72,9	68,4	69,9	68,1	61,2	63,2	67,7	71,0	78,7	78,6	66,9
Відкритість ринку	Торговельна свобода	77,2	77,2	82,2	84,0	82,6	85,2	84,4	84,4	86,2	85,8	85,8
	Інвестиційна свобода	30	30	30	30	20	20	20	20	20	15	20
	Фінансова свобода	50	50	50	40	30	30	30	30	30	30	30
Індекс економічної свободи		54,4	51,5	51	48,8	46,4	45,8	46,1	46,3	49,3	46,9	46,8
Місце України в рейтингу		99	125	133	152	162	164	163	161	155	162	162
Кількість країн, що оцінювались		161	157	183	183	182	183	185	186	186	186	186

Джерело: Побудовано автором відповідно до [20].

Цілком очевидно, що починаючи з 2009 року сформувалася стійка негативна тенденція за *IEF*. Позитивна динаміка спостерігалась у 2014 році, що дало змогу Україні під-

нятися до 155 позиції в рейтингу, проте в 2015-2016 роках знову ж таки відбулося падіння на сім позицій. У контексті тісної співпраці з країнами Європейського Союзу

негативний відбиток на міжнародні стосунки накладає також останнє місце України за IEF у складі європейських країн.

Дослідивши методичний інструментарій рейтингів глобальної конкурентоспроможності (GCI), конкурентоспроможності країн світу за версією IMD (WCY), легкості ведення бізнесу (EDBI), економічної свободи (IEF) та місце України як за узагальненими показниками рейтингів, так і в розрізі складових, виявлено перелік найпроблемніших питань, які потребують вирішення:

- за *GCI*: низька якість інституційного середовища, обмеженість та недосконалість фінансового ринку, неефективність товарних ринків, слабка технологічна готовність;
- за *WCY* за такими групами: державні фінанси, податкова політика, бізнес-законодавство, наукова інфраструктура;
- за *EDBI*: доступ до електричних мереж, питання неплатоспроможності, сфера міжнародної торгівлі;
- за *IEF*: захист прав власності, свобода від корупції, державні видатки, інвестиційна свобода, фінансова свобода.

Цілком очевидно, що позиція України в досліджених міжнародних рейтингах суттєво впливає на стан інвестиційного клімату країни. Це підтверджують й визначені пріоритетні показники, закладені в «Стратегії сталого розвитку «Україна – 2020» та «Плані пріоритетних дій уряду на 2016 рік» [21]. Відсутність сталої позитивної тенденції за *GCI*, *WCY*, *EDBI* протягом 2006-2016 років навіть у середньостроковій перспективі негативно впливає на всі галузі національної економіки, в тому числі також на аграрний сектор. Окремо слід відзначити, що на відміну від попередніх трьох індексів, за якими в певні періоди, хоча і короткострокові, спостерігалось поліпшення, стабільно низькими залишаються показники складових індексу економічної свободи.

Пріоритетність аграрного сектору для економічного зростання національної економіки України підтверджують також думки спікерів та учасників 10-го Українського інвестиційного саміту, організованого Adam Smith Conferences, що відбувся в грудні 2015 року в Лондоні. Вони зазначають, що аграрний сектор країни має величезний по-

тенціал як для самої країни, так і для інвесторів. Цілком слушно голова регіонального представництва Міжнародної фінансової корпорації (IFC) в Україні зауважив, що 4-5 років тому найбільш експорторієнтованою й інвестиційно привабливою була металургійна галузь [22], проте наразі агробізнес є найперспективнішим напрямом, що забезпечить українській економіці зростання. Підтвердженням цього є те, що частка аграрного сектору України в дохідній частині бюджету 2014 року становила 17% та принесла 30% валютних надходжень [23]. Проте обмежувати розвиток аграрного сектору лише експортними операціями означає поступово трансформуватися в європейський сировинний придаток. У цьому контексті важливим є те, що саме на нинішній час необхідно думати «над інвестиціями у додану вартість як самої продукції, так і всього логістичного ланцюжка від лану до кінцевих споживачів в інших країнах» [22]. Перепонами на цьому шляху є відсутність реформ, адже певні зрушення поки що відмічаються лише в логістиці й експортних операціях.

Висновки. Підсумовуючи наведене, цілком обґрунтовано можна зазначити, що нині проблематика оцінки інвестиційного клімату аграрного сектору країни набуває нових аспектів. Зокрема, крім доведеної прямої залежності між місцем країни за міжнародними рейтингами та інвестиційною привабливістю галузей національного господарства, потребує визначення динаміки інтенсивності й характеру зв'язку між індикаторами рейтингів та обсягом залучених іноземних інвестицій як в національну економіку країни, так і окремо в аграрний сектор. Адже саме іноземні інвестиції є ключовою детермінантою в характеристиці іміджу країни.

Дослідження показують, що для характеристики інвестиційного клімату в аграрному секторі економіки слід застосовувати систему коригуючих коефіцієнтів, що допоможуть адаптувати показники інвестиційного клімату в державі у цілому до особливостей аграрного сектору. Це забезпечить узгодження мікрокліматичних та секторальних аспектів оцінок інвестиційного клімату. Беззаперечним є й те, що інвестиційний клімат є неоднорідним в галузях економіки. Зокрема,

показники конкурентоспроможності виробників на світових аграрних ринках, людського потенціалу, інвестиційної привабливості та інших тут вищі, ніж у середньому в державі. Тому для наближення окремих індексів до секторів економіки доцільно застосовувати коригуючі коефіцієнти, що характеризують співвідношення конкретного індексу та конкретного по сектору і по державі. Коригуючі коефіцієнти можуть характеризуватися співвідношенням конкретного індексу та конкретного по сектору і по державі.

Враховуючи виявлені негативні тенденції за більшістю складових індексу економічної свободи в Україні вбачаємо перспективи подальших поглиблених досліджень у визначенні їх впливу на обсяг прямих іноземних інвестицій в аграрний сектор країни. Саме обґрунтування найвагоміших зв'язків становить науковий та практичний інтерес, адже важливою площиною, на яку впливає позиція України в даному рейтингу, є інвестиційний клімат аграрного сектору країни.

Список використаних джерел

1. Слава С. Інституційне забезпечення інвестиційно-інноваційного розвитку територій: зарубіжний та український досвід // С. Слава, П. Сегварі, Р. Моркунайте. – К.: «К.І.С.», 2008. – 112 с.
2. Пересада А.А. Управління інвестиційним процесом : моногр. / А. А. Пересада. – К.: Лібра, 2002. – 472 с.
3. Швець В.Я. Аналіз інвестиційного клімату в економіці України та шляхи його покращення / В.Я. Швець // Економічний нобелівський вісник. – Дніпропетровськ: Вид-во ТОВ «Роял Принт». – 2014. – № 1(7). – С. 502-509.
4. Інвестиційно-інноваційна діяльність: теорія, практика, досвід: моногр. / [Денисенко М.П., Михайлова Л.І., Грищенко І.М., Гречан А.П. та ін.]; за ред. д.е.н., проф., акад. М.П. Денисенка, д-р екон. наук, проф. Л.І. Михайлової. – Суми: ВТД «Університетська книга», 2008. – 1050 с.
5. Матюшенко І. Ю. Врахування технологічних пріоритетів при розробці стратегій інвестування на прикладі країн MIST і України [Текст] / І. Ю. Матюшенко // Организационно-экономические проблемы регионального развития в современных условиях. Матер. Всеукр. научно-практич. конф. 19–20.04.13. – Симферополь : ТНУ ім. В. І. Вернадського, 2013. – С. 173–176.
6. Матюшенко І.Ю. Направления развития высокотехнологических укладов и создания экономики знаний в Украине [Текст] / І. Ю. Матюшенко // Научный журнал «Культура народов Причерноморья». – Симферополь. – 2006. – № 80. – С. 98–103.
7. World Development Report 2005: A Better Investment Climate for Everyone (World Development Report) // The International Bank for Reconstruction and Development / The World Bank. – 2004. – 272 p.
8. Пластун О.Л. Міжнародні інвестиційні рейтинги як засіб усунення інформаційної асиметрії на макроекономічному рівні / О.Л. Пластун, О.В. Дудкін // Маркетинг і менеджмент інновацій. – 2012. – №3. – С. 191-198.
9. Stobaugh, Robert B. Jr., "How to Analyze Foreign Investment Climates", Harvard Business Review, September-October 1969, p. 100-108.
10. Україна у світі. Огляд міжнародних індексів 2013 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://competitiveukraine.org.ua/uploadfiles/ckfinder/files/in_world/2013/ukraine_inthe_world_2013_ukr_web.pdf Назва з екрана. Дата звернення 04.10.2016 р.
11. Methodology and computation of the Global Competitiveness Index [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://reports.weforum.org/global-competitiveness-index/#topic=methodology>. Назва з екрана. Дата звернення 04.10.2016 р.
12. IMD WORLD COMPETITIVENESS CENTER. Methodology [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.imd.org/wcc/research-methodology>. Назва з екрана. Дата звернення 04.10.2016 р.
13. The World Bank. Doing Business. Methodology [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.doingbusiness.org/methodology>. Назва з екрана. Дата звернення 04.10.2016 р.
14. 2016 Index of Economic Freedom. About the index [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.heritage.org/index/about>. Назва з екрана. Дата звернення 04.10.2016 р.
15. About Human Development [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://hdr.undp.org/en/humandev>. Назва з екрана. Дата звернення 04.10.2016 р.
16. Transparency International. Our accountability. Overview. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.transparency.org/whoweare/accountability>. Назва з екрана. Дата звернення 04.10.2016 р.
17. About the global innovation index [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.globalinnovationindex.org/about-gii#history>. Назва з екрана. Дата звернення 04.10.2016 р.
18. BCG's Sustainable Economic Development Assessment (SEDA) is a proprietary diagnostic tool that gives countries insight into their overall social and economic conditions. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.bcg.com/expertise/industries/public-sector/sustainable-economic-development-assessment.aspx>. Назва з екрана. Дата звернення 04.10.2016 р.
19. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020»: Указ Президента України від 12 січ. 2015 року № 5/2015 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>. Назва з екрана. Дата звернення 04.10.2016 р.
20. 2016 Index of Economic Freedom. Explore the Data [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.heritage.org/index/explore> Назва з екрана. Дата звернення 04.10.2016 р.

21. Про затвердження плану пріоритетних дій Уряду на 2016 рік: Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27 трав. 2016 р. № 418-р [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.kmu.gov.ua/control/ru/cardnpd?docid=249104044> Назва з екрана. Дата звернення 04.10.2016 р.
22. Саміт у Лондоні: чи варто інвестувати в Україну? [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bbc.com/ukrainian/business/2015/12/151208_smith_forum_london Назва з екрана. Дата звернення 04.10.2016 р.
23. Добре і буде краще: західні експерти про українську економіку [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.bbc.com/ukrainian/business/2015/12/151209_london_sammit_review_ms Назва з екрана. Дата звернення 04.10.2016 р.

Стаття надійшла до редакції 09.11.2016 р.

* * *

Новини АПК

В Україні виробництво зернових та зернобобових культур очікується у межах 64,2 млн т

За даними регіонів у 2016 році виробництво зернових та зернобобових культур у заліковій вазі очікується в межах 64,2 млн т, що на 4,0 млн т більше ніж у 2015 році, при урожайності 44,8 ц/га (більше на 3,7 ц/га ніж у 2015 р.) в тому числі:

пшениці – 26,1 млн т (менше на 435 тис. т) при урожайності 42,0 ц/га (більше на 3,2 ц/га); кукурудзи на зерно – 26,1 млн т (на 2,8 млн т більше) при урожайності 61,5 ц/га (більше на 4,4 ц/га);

ячменю – 9,5 млн т (більше на 1,2 млн т) при урожайності 33,1 ц/га (більше на 3,5 ц/га);

жита – 395,0 тис. т (більше на 4 тис. т) при урожайності 27,7 ц/га (більше на 1,8 ц/га);

вівса – 510,1 тис. т (більше на 21,6 тис. т) при урожайності 24,6 ц/га (більше на 1,4 ц/га);

гречки – 183,3 тис. т (більше на 55,2 тис. т) при урожайності 12,3 ц/га (більше на 2,2 ц/га);

проса – 189,1 тис. т (менше на 24,2 тис. т) при урожайності 18,0 ц/га (менше на 0,9 ц/га);

риса – 68,9 тис. т (більше на 6,4 тис. т) при урожайності 56,5 ц/га (більше на 3,1 ц/га);

Технічних культур:

цукрових буряків – 13,2 млн т (більше на 2,8 млн т) при урожайності 455,4 ц/га (більше на 19,6 ц/га);

соняшнику – 12,9 млн т (більше на 1,7 млн т) при урожайності 21,9 ц/га (більше на 0,3 ц/га);

сої – 4,1 млн т (більше на 219 тис. т) при урожайності 22,6 ц/га (більше на 4,2 ц/га);

ріпаку – 1,2 млн т (менше на 581 тис. т порівняно з 2015 р.) при урожайності 25,5 ц/га (менше на 0,4 ц/га).

картоплі – 20,9 млн т (більше на 50,8 тис. т порівняно з 2015 р.) при урожайності 160,7 ц/га (менше на 0,7 ц/га).

овочів – 9,0 млн т (менше на 176 тис. т порівняно з 2015 р.) при урожайності 208,2 ц/га (більше на 2,1 ц/га).

плодів та ягід – 2 050 тис. т (на 102,8 тис. т менше порівняно з 2015 р.) при урожайності 99,5 ц/га (менше на 5,0 ц/га).

винограду – 400 тис. т (на 13,7 тис. т більше порівняно з 2015 р.) при урожайності 95,7 ц/га (більше на 3,4 ц/га).

Прес-служба Мінагрополітики України

*Т.О. ЗІНЧУК, доктор економічних наук, професор,
завідувач кафедри менеджменту зовнішньоекономічної діяльності
В.Є. ДАНКЕВИЧ, кандидат економічних наук, доцент, докторант
Житомирський національний агроекологічний університет*

Європейський досвід формування ринку сільськогосподарських земель

Постановка проблеми. Неефективне та нерациональне використання земельних ресурсів в аграрному секторі, споживацьке ставлення до землі впродовж останнього століття ускладнило процес прозорого формування ринку землі за аналогією розвинутих країн світу. Незважаючи на найвищий у світі рівень залучення земельних ресурсів у господарський обіг, високу родючість ґрунтів, різноманітність земельно-ресурсного потенціалу, не вдається реалізувати основне завдання земельної реформи – передачу земель у володіння ефективним землевласникам на умовах дбайливого ставлення й перетворення її у ключовий фактор економічного зростання. Актуальність та необхідність формування ринку землі посилюється також невирішеністю соціально-економічних і екологічних проблем у сфері землекористування. Можливості вирощування сільськогосподарських культур залежать від комплексного підходу до характеру та родючості ґрунтів, антропогенного навантаження, агробіологічних вимог рослин, екологічних особливостей землі у поєднанні з природно-кліматичними умовами. Водночас запровадження екологобезпечних систем землекористування, які є базовими індикаторами соціально-економічного розвитку країни, залишається лише гострою потребою, оскільки процеси виснаження, забруднення й деградації природного середовища є носіями непоправної шкоди прогресивному розвитку людства.

Виходячи із зазначених позицій, стратегічний вектор у сфері формування ринку землі в оглядовій перспективі повинен визначатися у поєднанні вимог як ринкового, так і навколишнього природного середовища, підтримці їх динамічної рівноваги та врахуванні безупинних змін зовнішніх і внутрішніх умов на національному й міжнародному рівнях. Як позитивний приклад слід досліджувати тривалий досвід формування і функціонування земельного ринку в країнах-членах ЄС, оскільки територіальна належність України до європейського континенту та визначені на державному рівні євроінтеграційні перспективи аграрної економіки уможливають виділити як загальне, так і особливо в контексті розгортання наукових дискусій та практичних дій у вирішенні земельних питань. При цьому, як доводить практика земельного реформування європейських країн, створення ринку землі не може вважатися самоціллю. Механізм функціонування такого ринку має відображати інтереси всіх учасників земельних відносин і, як результат, приводити до створення заінтересованого, ефективного землевласника.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми теорії, методології та практики розвитку земельних відносин знайшли множинне відображення у наукових працях вітчизняних і зарубіжних учених. Комплексу питань щодо теоретичного обґрунтування запровадження ринку сільськогосподарських земель присвячені праці В.С. Дієсперова [1], Г.М. Дудича [2], З.П. Паньків [8], D. Ahner [12], S. Gliessmann [14]; методичні

засади грошової оцінки землі з використанням світового досвіду розробляють В. Я. Месель-Веселяк [7], М. М. Федоров [10]; європейський досвід формування інфраструктури земельного ринку є предметом вивчення М. В. Зось-Кіора [4], О. В. Кірейцевої [5], А. Г. Мартина [6]; проблематика державного регулювання земельних відносин у країнах-членах ЄС досліджується у працях: О. В. Проніної [9], А. І. Крисака, Г. І. Шарого [11], J. Swinnen, P. Ciaian, A. Kancs, K. Van Herck, L. Vranken [17] й інших. Наукові розробки вчених мають важливе теоретичне та практичне значення в умовах процесу трансформації земельних відносин. Проте систематизованого дослідження досвіду країн-членів ЄС із проблематики формування ринку сільськогосподарських земель у вітчизняній економічній літературі достатньо не представлено, що створює широке поле для поглиблення наукових пошуків у цьому напрямі.

Мета статті – на основі аналітичного огляду й результатів дослідження еволюційних особливостей процесу формування ринку землі у країнах-членах ЄС та з урахуванням сучасних вимог щодо проведення земельної реформи виявити основні проблеми й обґрунтувати перспективи розвитку земельних відносин в Україні. Даною метою зумовлено проведення систематизації досвіду країн-членів ЄС у формуванні ринку земель сільськогосподарського призначення; обґрунтування доцільності використання європейського досвіду щодо економічних методів регулювання земельних відносин і земельного ринку та застосування адміністративно-правових важелів впливу на землекористувачів; визначення основних складових чинників ефективного формування й стабільного функціонування ринку сільськогосподарських земель у країнах-членах ЄС.

Виклад основних результатів дослідження. Побудова ринкових відносин в аграрному секторі України передбачає функціонування всіх чинників виробництва, зокрема і землі, в єдиному ринковому середовищі. Формування повноцінного земельного ринку та створення прошарку ефективних землевласників є одним із найактуальніших питань економічної реформи нашої держави.

Земля – специфічний фактор виробництва, що суттєво відрізняється від усіх інших економічних ресурсів. Пріоритетним завданням земельної реформи в Україні є перерозподіл сільськогосподарських земель у власність і користування фізичним та юридичним особам для забезпечення рівноправного розвитку різних форм господарювання у сільському господарстві, раціонального використання й охорони земель. Процес становлення вітчизняного ринку земель сільськогосподарського призначення вже пройшов свою первинну стадію, яка завершилася видачею власникам паїв державних актів на земельну ділянку. Наступним кроком повинна стати фактична реалізація землевласниками права вільно розпоряджатися своїми земельними ділянками, включаючи операції купівлі-продажу. Ефективність ринкових операцій залежатиме від наявності правового та економічного середовища й відповідного їх інфраструктурного забезпечення, економічної мотивації виходу на ринок продавців і платоспроможних покупців земельних ділянок.

Аналіз результатів проведеного соціологічного дослідження керівників підприємств та власників земельних паїв Північно-Західного регіону України (Житомирська, Рівненська й Волинська області) показує негативне ставлення респондентів до запровадження ринку сільськогосподарських земель у зв'язку з невідповідністю нормативно-правового та інфраструктурного забезпечення, відсутністю платоспроможних вітчизняних покупців, нестабільністю економічного становища в країні (рис. 1). Власники земельних паїв переконані, що потенційними покупцями сільськогосподарських земель можуть стати підприємства, не пов'язані з аграрним виробництвом, і закордонні інвестори, метою яких є диверсифікація фінансового портфеля.

Передумовою формування вітчизняного ринку сільськогосподарських земель є використання наявного досвіду розвинутих країн. Європейські країни мали подібні завдання у питанні реформування земельних відносин в умовах переходу до нових форм господарювання, а саме: перерозподіл земель з одночасною передачею їх у приватну та колективну власність, а також у користування

підприємствам, установам і організаціям із метою створення умов для рівноправного розвитку різних форм господарювання на землі, формування багатокладної економіки, раціонального використання та охорони

земель. Показники землекористування у країнах-членах ЄС доводять про ефективність трансформації земельних відносин і високу продуктивність використання наявних ресурсів (табл. 1).

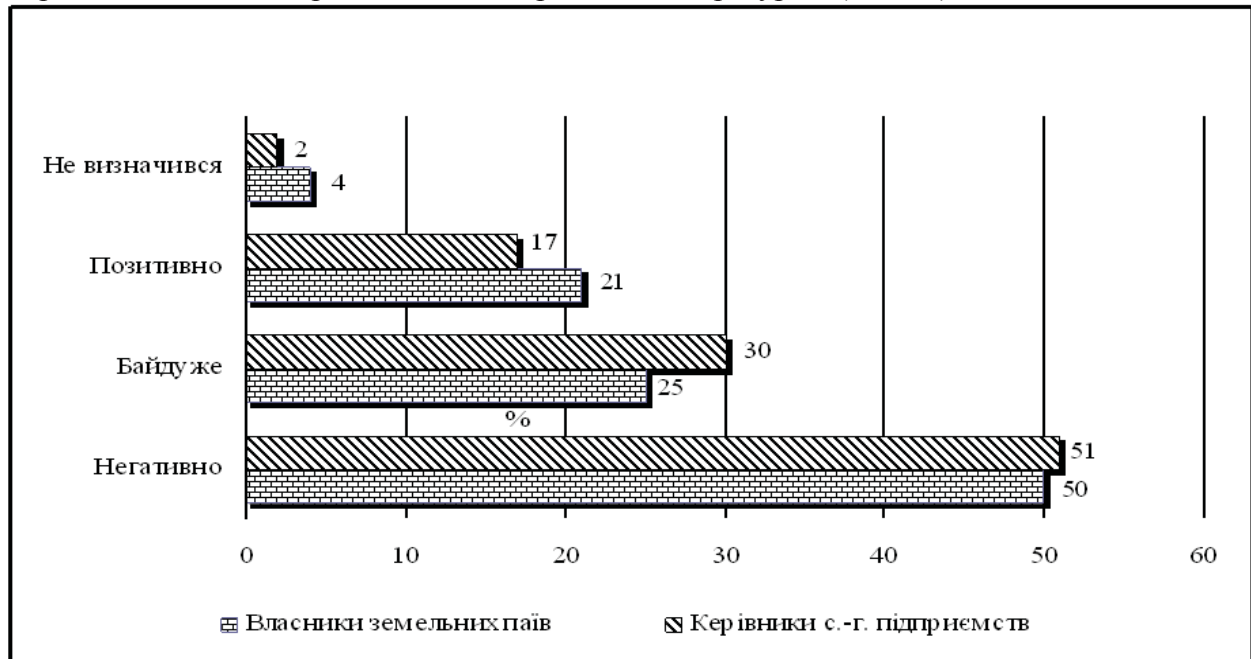

Рис. 1. Результати ставлення власників паїв і керівників підприємств щодо скасування мораторію на продаж земель сільськогосподарського призначення

Джерело: Власні дослідження.

Позитивних результатів землекористування у країнах-членах ЄС, як правило, досягають завдяки системному підходу до розв'язання проблем трансформації земельних відносин з урахуванням економічних, соціальних та екологічних чинників, а саме: наявності довготермінової стратегії розвитку аграрного сектора; прозорій нормативно-правової бази з регулювання земельних відносин, що є передумовою сталого землекористування [2, с. 102]; дієвого контролю за дотриманням земельного законодавства у частині раціонального використання й екологізації землекористування, що знижує масштаби екологічно необґрунтованої практики

використання орендованих земель [5, с. 289]; державного фінансування заходів щодо поліпшення угідь і здійснення еколого-агрохімічного ґрунтового обстеження [8, с. 77]; інтенсифікації виробництва за рахунок оптимізації забезпеченості аграрної сфери трудовими ресурсами (рис. 2). У рейтингу ефективності використання сільськогосподарських земель за показником землемісткості робочого місця Україна займає провідні позиції в Європі, однак за обсягом виробництва валової продукції на одного зайнятого у сільському господарстві поступається усім країнам-членам ЄС.

1. Порівняльна характеристика стану землекористування в європейських країнах та Україні, 2015 р.

Показник	Україна	Європа	ЄС 28	Україна, %, до	
				Європи	ЄС-28
Площа земельної території, млн га	60,4	1015,6	437,4	5,9	13,8
Запаси чорноземів, млн га	28,0	84,0	18,0	33,3	155,6
Площа с.-г. земель, млн га	42,7	474,8	177,7	9,0	24,0
Площа орних земель, млн га	32,5	277,8	115,7	11,7	28,1

Частка орендованих с.-г. угідь, %	97,0	62,0	53,0	156,5	183,0
Площа с.-г. земель, сертифікованих як органічні, млн га	0,3	11,6	5,3	2,6	5,7
Площа зрошуваних земель, млн га	0,5	20,8	11,1	2,4	4,5
Ціна інвестицій, тис. дол. США/ га	1,0	4,0	5,5	25,0	18,2
Експорт зернових, млн т	34,8	130,0	38,5	26,8	90,4
Припадає с.-г. землі на 1 жителя, га/особу	0,7	0,6	0,4	116,7	175,0
Ціна за 1 га земель с.-г. призначення, тис. дол. США	-	3,7	7,2	-	-

Джерело: Розраховано на основі [3, 16, 17].

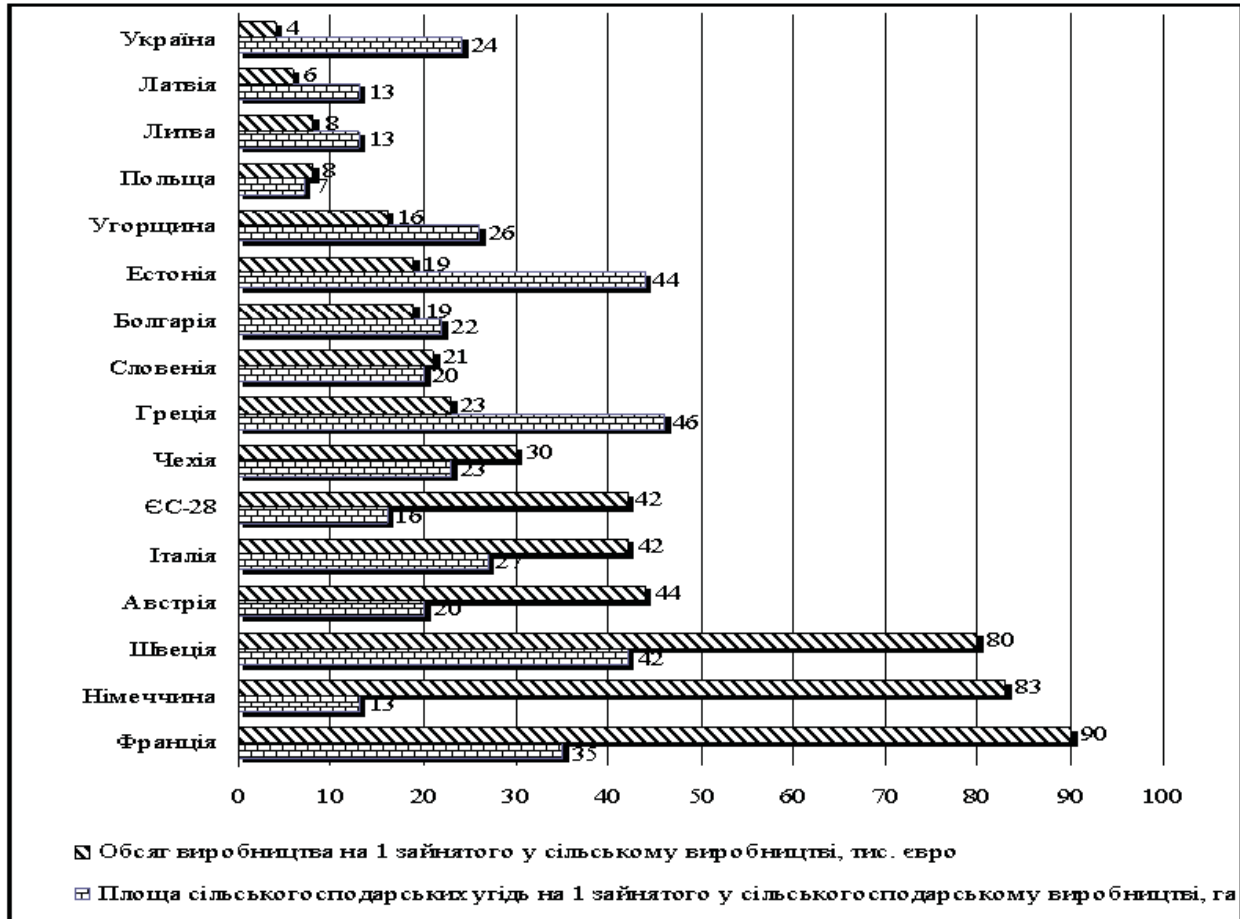

Рис. 2. Землемісткість робочого місця та продуктивність праці персоналу в сільському господарстві європейських країн і України, 2015 р.

Джерело: Розраховано на основі [3, 4, 16].

Маючи значний земельний потенціал, Україна не використовує його повністю для виробництва конкурентоспроможної сільськогосподарської продукції та розвитку сільських територій. Характерним для багатьох товаровиробників є екстенсивний метод господарської діяльності, відсутність доступу до кредитних коштів, запровадження монокультури й порушення науково обґрунтованих норм виробництва. Площа еродованих земель в Україні становить близько 17 млн га (41 % від загальної кількості сільськогоспо-

дарських угідь). Економічні збитки, зумовлені процесами ерозії, становлять 9,1 млрд грн, а втрати грошової вартості земель у 1,5–2 рази більші, ніж сумарна виручка від експорту сільськогосподарської продукції. Сумарні втрати гумусу через мінералізацію та ерозію щорічно становлять 32–33 млн т, що еквівалентно 320–330 млн т органічних добрив [8, с. 252]. Однією з причин незадовільного стану використання земельних ресурсів є незавершення трансформації земельних відносин, відсутність інституційного забез-

печення раціонального землекористування, володіння й розпорядження.

Основою земельної реформи у країнах-членах ЄС стало формування приватної власності на сільськогосподарські землі. Ринки купівлі-продажу та оренди земель створювалися через приватизацію державних земель і повернення (реституцію) земель, що були конфісковані, попереднім власникам або їх спадкоємцям [9, с. 77]. Європейська практика історичного розвитку обороту земель підтверджує, що ринкові механізми не є самодостатніми й потребують організованого втручання держави. Функціонування ринку земель забезпечується формальними та матеріальними гарантіями власності й обігу, стабільністю державної і місцевої політики відносно землеволодіння, розпорядження та користування. Виокремленими у процесі дослідження складовими ефективного формування й стабільного функціонування ринку сільськогосподарських земель у країнах-членах ЄС є: державне регулювання, земельний кадастр, спеціалізовані земельні установи, ринковий механізм оцінки землі та орендні відносини. Логічно охарактеризувати й осмислити окремі з них.

Державне регулювання. Історія економічного розвитку європейських країн переконливо доводить про посилення регульовального впливу держави на аграрне виробництво і земельний ринок, яке здійснюється за рахунок створення належного нормативно-правового поля, застосування економічних важелів впливу держави на суб'єктів підприємництва, обмеження прав приватної власності на землі сільськогосподарського призначення. У країнах-членах ЄС держава регулює максимальну величину земельної власності на сім'ю (Чехія), контролює дотримання цільового призначення земельної ділянки та підтримання рівня її родючості (Литва), встановлює правила щодо одержання дозволу на купівлю сільськогосподарських земель (Франція), регулює трансформацію земель з однієї категорії в іншу (Болгарія) [5, с. 289]. Існуючі обмеження до способів землекористування закріплені відповідними нормативно-правовими документами, а за їх порушення передбачено адміні-

стративну відповідальність власників або орендарів земельних ділянок.

Земельний кадастр. У країнах-членах ЄС створено систему управління земельними ресурсами (СУЗР), головною метою якої є підтримка дієздатного й ефективного ринку землі. СУЗР включає кадастрові зйомки, базу реєстрації прав та земельно-інформаційну систему для забезпечення доступу до необхідної інформації, зокрема через мережу Інтернет і засоби електронного урядування [17, с. 25]. Для більшості країн-членів ЄС земельний кадастр є основою СУЗР, тому що саме він забезпечує просторову цілісність та унікальну ідентифікацію земельних ділянок, створює гарантії сталого і безпечного землеволодіння та ефективного державного управління земельними відносинами. Ключовою функцією кадастру є надання суспільству повноцінного доступу до просторових даних про земельні ділянки з метою уникнення корупції під час операцій купівлі-продажу сільськогосподарських земель.

Створення спеціалізованих установ. Передумовою функціонування ринку сільськогосподарських земель у країн-членів ЄС було створення спеціалізованих установ для управління землями державної власності: Словацький земельний фонд (Словаччина), Агентство сільськогосподарської нерухомості (Польща), Національна земельна служба (Литва), Державна земельна служба (Латвія), Департамент консолідації земель (Данія), Служба управління землями і водами (Нідерланди), Національна компанія "Земля" (Болгарія) [15, с. 21]. Завдання зазначених установ полягають у наданні кредитів товаровиробникам, здійсненні управління державними землями, консолідації подрібнених земельних ділянок, забезпеченні розвитку сільських територій. Створення даних державних організацій дало можливість уникнути проблемних ситуацій при знятті мораторію на продаж земель, встановити фіксовані ціни на сільськогосподарську землю, запобігти розпорошенню земельних паїв, захистити права фермерів, сформувати єдину національну базу сільськогосподарських земель.

Оцінка землі. В європейських країнах вартість земельної ділянки оцінюють із розра-

хунку продуктивності або у результаті визначення її справедливої ринкової вартості на основі відповідних цін купівлі-продажу землі. Періодично відбувається переоцінка землі у зв'язку з можливою зміною її ринкової вартості. Середньорічний чистий дохід від земельної ділянки обчислюють за останні 15 років, за винятком двох найбільш урожайних і двох найменш урожайних [2, с. 103]. Характерним є те, що потенціал землі оцінюється відповідно до ефективності її використання, а не лише з урахуванням ринкової вартості, яка утворюється за співвідношенням попиту та пропозиції.

Оренда землі. Основним інструментом збільшення розмірів землекористувань у країн-членів ЄС є оренда. Частка орендованих земель становить від 60 % (Угорщина, Естонія) до 90 % (Болгарія) у розмірі земельного масиву. В цілому орендовані угіддя у загальній площі землекористування в європейських країнах становлять 53 % і мають тенденцію до збільшення за рахунок ринкових операцій із сільськогосподарськими землями [13, с. 165]. Розмір орендної плати у країнах-членах ЄС становить від 20 євро за 1 га (Литва) до 400 євро (Італія), залежно від якості та цільового призначення земель [11, с. 166]. У договорах оренди обов'язковим пунктом є умова про адміністративну відповідальність за погіршення стану земель. Завдяки ефективному функціонуванню механізму оренди земель у країнах-членах ЄС відбувається активний розвиток підприємницької діяльності в аграрному секторі. У сформованих підприємствах ринкового типу активізувалися процеси кооперації товаровиробників, що у сукупності сприяє забезпеченню продовольчої безпеки й нарощуванню експортного потенціалу аграрної продукції.

Ринкова інфраструктура. Основними компонентами типової інфраструктури європейського земельного ринку є: банки, біржі, аукціонні фірми, тендерні, конкурсні комісії, брокерські контори та ріелторські підприємства, уповноважені органи із землеустрою, наглядові ради, консультаційні фірми, маркетингові організації, установи нотаріату, страхові компанії, інформаційні центри, засоби масової інформації та рекламні

агентства, спеціалізовані навчальні заклади з підготовки спеціалістів для системи інфраструктури земельного ринку [6, 17–18]. Діяльність цих структур у країнах-членах ЄС спрямована на захист конституційних прав власників земельних ділянок, підвищення інвестиційної привабливості сільського господарства і встановлення об'єктивної вартості земельних ділянок у процесі їх ринкового обороту. Злагожене функціонування інфраструктури сприяє запобіганню спекуляції земельними ділянками сільськогосподарського призначення та поліпшенню координаційних механізмів при землекористуванні.

Охорона земель. У країн-членів ЄС під екологічним захистом держави знаходяться понад 5 % сільськогосподарських земель, які потребують відновлення [15, с. 11]. Державні органи управління й місцеві владні структури вимагають від власників землі здійснювати землеохоронні заходи відповідно до їх планів і під їхнім контролем (Бельгія, Іспанія, Німеччина, Франція). Землеміліоративні роботи проводяться за рахунок коштів державного бюджету та фінансової підтримки у рамках Спільної аграрної політики (Common Agricultural Policy) ЄС.

Відповідно до історичних особливостей формування приватної власності на сільськогосподарські землі найбільш близькі умови до вітчизняних щодо розвитку ринку земель сформувалися у ряді європейських країн: Болгарії, Естонії, Латвії, Литві, Польщі, Румунії й Угорщині (табл. 2). Основною спільною рисою для відібраних країн та України є те, що формування приватної власності на землю здійснювалося через послідовну реструктуризацію колишніх кооперативів і державних господарств у підприємства ринкового типу. Процеси трансформації земельних відносин проходили у декілька періодів, залежно від історичних особливостей формування приватної власності у країнах та рівня їх соціально-економічного розвитку.

Країни-члени ЄС (Болгарія, Естонія, Латвія, Литва, Польща, Румунія), які мали подібну до української модель розвитку аграрного сектора економіки, що ґрунтувалася на колективізації або радгоспному виробництві, провели земельну реформу на початку

1990-х років минулого століття. В її основу покладено реституцію – повернення землі колишнім власникам й аукціонний розподіл земель із подальшою поетапною лібералізацією доступу до них іноземного капіталу. В кожній із країн-членів ЄС приватна власність і ринок сільськогосподарських земель

формувалися з визначеними цілями: забезпечення високого рівня ефективності аграрного виробництва (Латвія, Литва, Болгарія); розробка механізму соціального захисту населення, що проживає у сільській місцевості (Польща, Угорщина).

2. Передумови формування ринку сільськогосподарських земель у країнах-членах ЄС та Україні

Країна	Початок земельної реформи	Частка с.г. у ВВП, %	Сільське населення, %	Землі с.-г. призначення, %	Можливість продажу с.-г. земель іноземцям	Ціна за 1 га с.-г. земель, тис. дол. США
Болгарія	1990 р.	6,7	27,5	60,4	Обмежено	4,6
Естонія	1990 р.	4,3	30,4	22,3	Дозволено	5,2
Латвія	1991 р.	4,1	32,1	29,2	Обмежено	1,2
Литва	1991 р.	4,0	33,0	44,8	Дозволено	1,4
Польща	1990 р.	4,2	39,0	48,6	Обмежено	10,3
Румунія	1990 р.	6,4	44,1	32,1	Дозволено	6,1
Угорщина	1989 р.	4,1	31,4	59,0	Заборонено	4,2
Україна	1991 р.	10,2	31,0	71,3	-	-

Джерело: Розраховано на основі [12; 13].

Основними проблемами при трансформації земельних відносин у країнах-членах ЄС стали: створення збалансованого постіндустріального ринку, залучення прямих інвестицій в аграрний сектор та мотивація фермерів до виробництва продукції з максимально високою доданою вартістю. Здійснюючи реформи, країни-члени ЄС не переймали чийсь досвід, копіюючи його, вони дотримувалися високих соціальних стандартів і ефективних методів виробництва за рахунок лібералізації та вивільнення ринку з-під лєвової частки регуляторних обмежень щодо умов купівлі-продажу сільськогосподарських земель, механізму проведення аукціонів і концентрації земель.

Позитивними результатами трансформації земельних відносин та формування ринку сільськогосподарських земель у країнах-членах ЄС стало підвищення ефективності використання земель, одержання максимальної віддачі з кожної одиниці площі за мінімальних витрат, нарощування виробництва й експорту продукції, формування ставлення до землі як до особливої цінності [3]. Ефективного землекористування вдалося досягти за активної ролі держави, яка забезпечує охорону земель як найважливішого природного ресурсу, створює правові, економічні та організаційно-технологічні умови

для відтворення й підвищення родючості ґрунтів.

Обґрунтовуючи перспективи розвитку земельних відносин в Україні, слід враховувати й негативні наслідки земельних реформ у країнах-членах ЄС, які вплинули на ефективність використання земель, залучених у ринковий обіг. Насамперед, це фрагментація та подрібнення земельних масивів, зумовлені процесами приватизації (Естонія), відсутність ефективного механізму застави земель за іпотечними кредитами (Латвія, Литва), диспропорції, зумовлені обмеженістю фінансових ресурсів у сільськогосподарських товаровиробників для купівлі землі (Болгарія) [15, с. 25]. Значною перешкодою розвитку земельного ринку стали високі операційні витрати, пов'язані з купівлею-продажем землі, до яких входять нотаріальні, податкові й інші адміністративні збори (Литва, Естонія), які становлять 10–30 % вартості трансакції на ринку земель.

В Україні неможливо скопіювати досвід окремої країни з формування ринку сільськогосподарських земель і досягти аналогічних економічних, екологічних та соціальних результатів. Завершення земельної реформи й запровадження ринку сільськогосподарських земель не розв'яже усі наявні проблеми вітчизняного аграрного сектора, адже вони

мають комплексний характер. Досвід розвитку європейського сільського господарства переконує, що неможливо абсолютизувати приватну чи державну форми землеволодіння і землекористування, кожна з них має свої переваги й недоліки залежно від інституційного поля, в якому працюють товаровиробники.

Висновки. Практика країн-членів ЄС довела, що розвинений і добре інституціоналізований земельний ринок забезпечує розподіл прав власності на землю таким чином, що досягається раціональне використання земельних ресурсів та пов'язаних із ними господарських активів. Аналітичний огляд і результати дослідження еволюційних особливостей процесу трансформації земельних відносин у Болгарії, Естонії, Латвії, Литві, Польщі та Румунії дали змогу виділити основні елементи формування повноцінного ринку сільськогосподарських земель, а саме: кадастр, спеціалізовані земельні установи, ринковий механізм оцінки землі, орендні відносини й державне регулювання. Наявність ринкової інфраструктури та належного інституційного забезпечення операцій купівлі-продажу сільськогосподарських земель дало можливість досліджуваним країнам проводити лібералізацію й вивільнення ринку від регуляторних обмежень.

Ефективність функціонування ринку сільськогосподарських земель можна визначати тільки у контексті того, чи досягає держава цілей, які вона ставила при трансформації земельних відносин. Якщо це соціальний механізм для захисту населення, як теоретично передбачалося в Угорщині, то успіхом є розвиток сільських територій. Якщо ж головний пріоритет у державі – розвиток сільського господарства та підвищення його ефективності, то дана стратегія не потребує участі значної кількості трудових ресурсів і орієнтується на великі земельні ділянки, ефективні виробничі потужності й

економію на масштабах – як, наприклад, у Латвії.

У країнах-членах ЄС не існує абсолютно вільного земельного ринку та необмеженого права приватної власності на землю, безконтрольних операцій з її купівлею-продажем. У Болгарії, Естонії, Польщі й Румунії окрім економічних методів регулювання земельних відносин і земельного ринку дедалі ширше застосовуються адміністративно-правові важелі. Державні органи управління, місцеві владні структури зобов'язують власників землі здійснювати меліоративні та охоронні заходи за відповідно розробленими і контрольованими планами, вилучають земельні ділянки, які використовуються неефективно, й перепродають їх на аукціоні. Досвід трансформації земельних відносин у країнах-членах ЄС доводить, що лише дієздатна держава, з високим рівнем співпраці усіх гілок влади та розвиненими ринковими інститутами, спроможна гарантувати права власності, набуті у процесі укладення ринкових угод.

Виходячи з історичного досвіду країн-членів ЄС у запровадженні ринку сільськогосподарських земель, пріоритетними цілями державної політики України у процесі формування земельного ринку є: удосконалення методики оцінки сільськогосподарських земель, яка враховувала б як природні, так і ринкові чинники; створення нормативно-правової бази та системи автоматизованого ведення державного земельного кадастру; включення земельних активів до статутних фондів сільськогосподарських підприємств, що дасть можливість зберегти цілісні земельно-майнові комплекси в аграрному виробництві й забезпечити доступ власників таких підприємств до кредитних ресурсів; запобігання надмірного розпорошення сільськогосподарських угідь і раціоналізація землекористування.

Список використаних джерел

1. Дієсперов В.С. Використання земельних ресурсів сільських територій / В.С. Дієсперов // Економіка АПК. – 2014. – № 11. – С. 48–56.
2. Дудич Г.М. Застосування у сільському господарстві України зарубіжного досвіду удосконалення земельних відносин / Г.М. Дудич // Аграрна економіка. – 2014. – Т. 7. – № 1–2. – С. 101–107.
3. Зарубіжний досвід: ринок земель сільськогосподарського призначення і перспективи його застосування в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.zsu.org.ua/index.php>.

4. Зось-Кіор М.В. Використання моделей при прогнозуванні ефективності управління національними земельними ресурсами / М.В. Зось-Кіор // Вісн. Сумського нац. аграр. ун-ту: зб. наук. пр. Серія "Економіка і менеджмент". – 2015. – № 8 (65). – С. 224–229.
5. Кірейцева О.В. Регулювання земельного ринку Франції / О.В. Кірейцева // Наук. вісн. Нац. ун-ту біоресурсів та природокористування України – К.: ВЦ НУБІП України, 2011. – № 163/3. – С. 288–295.
6. Мартин А.Г. Регулювання ринку земель в Україні: автореф. дис. ... д-ра екон. наук: спец. 08.00.06 "Економіка природокористування" / А.Г. Мартин. – К., 2013. – 42 с.
7. Месель-Веселяк В.Я. Нові методичні підходи щодо удосконалення нормативної грошової оцінки земель сільськогосподарського призначення / В.Я. Месель-Веселяк, М.М. Федоров // Економіка АПК. – 2016. – № 2 – С. 22.
8. Паньків З.П. Земельні ресурси: навч. посіб. / З.П. Паньків. – Л.: Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2008. – 272 с.
9. Проніна О.В. Регулювання земельних відносин на прикладі зарубіжного досвіду / О.В. Проніна // Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування. – 2014. – № 1. – С. 76–82.
10. Федоров М.М. Земельна реформа і розвиток земельних відносин / М.М. Федоров // Економіка АПК. – 2011. – № 7. – С. 55–60.
11. Шарий Г.І. Закордонний досвід управління та реформування земельних відносин / Г.І. Шарий // Інноваційна економіка. – 2013. – № 6. – С. 165–166.
12. Ahner D. Rural Development policy in an enlarged European Union. Proposals of the European Commission for the period 2007-2013 / D. Ahner // – Halle, Germany. – November, 5, 2004. – 15 p.
13. Detailed food and agricultural trade data [Electronic resource] // Food and Agriculture Organization of the United Nations: [website] / United Nations. – Electronic data. – Mode of Access: <http://faostat.fao.org/site/535/default>.
14. Gliessmann S. Agroecosystem sustainability: Developing Practical Strategies / S. Gliessmann. – Bose Raton, Florida. – 2001. – 130 p.
15. Ciaian P. Institutional Factors Affecting Agricultural Land Markets / P. Ciaian, d'Artis Kancs, J. Swinnen, K. Herck, L. Vranken. – Brussels: Centre for European Policy Studies 2012. – 22 p.
16. European statistics [Electronic resource] // Eurostat: [database] / European Commission. – Electronic data. – Brussels, 2015. – Mode of Access : <http://ec.europa.eu/eurostat/data/database>.
17. Possible effects on eu land markets of new cap direct payments. Study / Johan Swinnen, Pavel Ciaian, d'Artis Kancs, Kristine Van Herck, Liesbet Vranken. – Brussels, 2013. – 96 p.

Стаття надійшла до редакції 02.10.2016 р.

* * *

Новини АПК

Бюджетний комітет схвалив норму в 1% від ВВП сільгосппродукції для підтримки аграріїв

Бюджетний комітет Верховної Ради України схвалив направлення 1% від вартості валової продукції сільського господарства на підтримку аграрного сектору.

«Бюджетний комітет підтримав нашу пропозицію про щорічне фінансування галузі у розмірі 1% вартості валової продукції сільського господарства. Вперше ця норма встановлюється на 5 років. І цього року вона складає 5,5 млрд гривень». Про це сказав Міністр аграрної політики та продовольства України, коментуючи рішення Бюджетного комітету Верховної Ради України.

«Принцип послідовності вперше закладений в бюджетному процесі. Для галузі це означає, що хто б не був наступним міністром, у Законі України, в Бюджетному кодексі, буде записано, що 1% треба віддати і передбачити в бюджеті на АПК. З нетерпінням чекаю позитивного рішення Парламенту».

Довідково.

Проект Закону «Про Державний бюджет України на 2017 рік» прийнято Верховною Радою України у першому читанні 20 жовтня 2016 року. Після доопрацювання Кабінетом Міністрів України 15 листопада 2016 року проект був направлений до парламенту. Бюджетний комітет Верховної Ради України 6 грудня цього року розглянув зазначений законопроект.

Прес-служба Мінагрополітики України

UDS 664.1:336:061.1ЄС(475)

*Piotr SZAJNER, PhD, head of market research department
Institute of Agricultural and Food Economics –
National Research Institute*

Economic-financial situation of the sugar industry in Poland before the removal of sugar production quotas in the EU

The EU sugar market regulation reform of 2017

In 2017, the EU will implement the subsequent reform of the sugar market regulation system. The sugar market has been one of the most regulated food markets in the EU. The regulation system is based upon the production quotas, administrative prices, foreign trade regime and intervention system¹. The market regulations create strong distortions to market mechanism and have got an extensive influence on the pace of competition within the sector. The 2017 reform concerns the abolishment of production quotas for sugar and isoglucose, minimum buying prices for sugar beet and super-levies. The remaining instruments will not change much, in particular when it comes to the trade policy. If the negotiations of WTO under the Doha Round and the TTIP Agreement are not finished, the EU will still import sugar within preferential tariff-rate quotas from LDC and ACP countries. The abolishment of production quotas will not result in the limitation of export of out-of-quota sugar. The reform will cause a crucial change in market conditions, with effects visible in the production of sugar beet, as well as in the manufacturing and distribution of sugar. It will also have a large impact on sugar balance sheet.

© Piotr Szajner, 2016

¹ Regulation (EU) No 1308/2013 of the European Parliament and of the Council of 17 December 2013 establishing a common organisation of the markets in agricultural products and repealing Council Regulations (EEC) No 922/72, (EEC) No 234/79, (EC) No 1037/2001 and (EC) No 1234/2007 (L 347/672 20.12.2013).

The sugar market in Poland, like in most EU countries, has a classic oligopoly structure. A small group of manufacturers producing a homogeneous product is confronted with a large group of consumers, i.e. numerous food industry plants and households. A market competition is a product of five forces which can be identified in the sugar sector as: competition between sugar producers, bargaining power of raw material suppliers (sugar beet producers), bargaining power of consumers, threat arising by substitute products (e.g. isoglucose) and hazard connected with entrance of new manufacturers [8]. The market regulations reduced the impact of some market forces. Production quotas imposed on manufacturers reduced the competition between sugar industry companies and created serious entry barriers entering for the newcomers. To some extent competition between sugar producers could be based on the production volume, as each manufacturer knew how many sugar its competitors are able to produce. The sugar oligopoly in the EU, including in Poland, could not operate according to the Stackelberg and Cournot model. Having a system of minimum buying price for sugar beet and the reference price for sugar the scope of price competition was very limited (Bertrand model) [15, 11]. As a result of that the competition strategy of sugar producers was based first of all on the leading position in respect of total production costs. On the market of homogenous product, strategies of product diversification and distinction, as well as the concentration on a specified segment of the market, may be implemented to a very limited extent. The elimi-

nation of isoglucose production quotas creates the possibility for a rise in output of substitute products and thus for a growing competition from this side. Despite inter-branch agreement and contracted production the position of the sugar oligopoly versus sugar beet producers was very strong. The elimination of minimum buying-in price made this position even stronger.

The regulation reform planned for 2017 will result in the EU market being more integrated with the global market. The situation on the global sugar market will have a greater impact on the situation on the EU market. The dynamics of global market development in the years to come will, similarly to what is observed now, amount to ca. 2% per annum, with most significant impact of the demand in developing countries [6]. Under the conditions of growing global demand, the European Union is one of the regions that can match growing demand [4]. Structural transformations and the production of sugar shall be, however, strongly dependent on the economic situation on the global market [3]. Production and export in the EU will grow if the world prices of white sugar will be relatively high (ca. EUR 500/t). If the prices drop below the actual reference price, the sugar sector will require deep structural transformations. The cultivation of sugar beet and the production of sugar will then be maintained only in the most effective and competitive regions [12].

Sugar industry in Poland

The sugar industry in Poland has been subject to considerable structural changes and as well as the modernisation processes. In the years 1989-1993 sugar factories (76) were adjusting to new conditions caused by a change in the political and economic system, i.e. transition from centrally-planned to the market economy [16]. In 1994 the sugar regulation system has been introduced² which resembled the regulations existing within the EU. Entities of the sector were adjusting to these conditions and, in the subsequent years, to the upcoming integration with the EU. Structural changes were accompanied by the privatisation process involving Western European sugar holdings [13]. As a result of foreign direct investments, the Polish

sugar industry became one of the most globalised food industry [2, 14]. Accession to the EU overlapped with the reform of market regulations in the years 2006-2010³ and in that very period the largest structural changes have occurred shaping current structure of sugar industry in Poland.

The sugar industry in Poland concerns four sugar companies under which 18 sugar mills are in operation:

KSC Polski Cukier – 7 sugar factories – ca. 40% share in the production,

Peifer&Langen Polska – 4 sugar factories – ca. 25% share in the production,

Südzucker Polska – 5 sugar factories – ca. 25% share in the production,

Nordzucker Polska – 2 sugar factories – approx. 10% share in the production quotas.

Structural changes and modernisation caused that, in spite of a reduction in the number of sugar mills from 76 to 18, the production capacity of sugar industry still reminds at ca. 2 million ton of sugar. A large growth occurred in the production concentration, as the average production of sugar per factory increased from 45 thousand t to 115 thousand t (Figure 1). As a result, the effectiveness production factors measured in terms of labour and capital productivity increased to a great extent. Despite a large growth in the concentration of production, sugar factories in Poland are small as compared to Western Europe. In Germany and France, the production of sugar per plant amounts to, accordingly, 210 thousand tons and 190 thousand tons [1].

Restructuring of sugar industry resulted in large changes in the production of sugar beet. The area of cultivation has significantly decreased, but the decrease has been compensated by a high growth in yields to ca. 60 t/ha. As a

² Act of 26 August 1994 on ownership transformations in the sugar industry. (Journal of Laws of 16 September 1994).

³ Council Regulation (EC) No 318/2006 of 20 February 2006 on the common organisation of the markets in the sugar sector (L 58/1). Council Regulation (EC) No 319/2006 of 20 February 2006 amending Regulation (EC) No 1782/2003 establishing common rules for direct support schemes under the common agricultural policy and establishing certain support schemes for farmers (L 58/32). Council Regulation (EC) No 320/2006 of 20 February 2006 establishing a temporary scheme for the restructuring of the sugar industry in the Community and amending Regulation (EC) No 1290/2005 on the financing of the common agricultural policy (L 58/42).

consequence, the production of sugar beet was not as large as the area of cultivation. The number of growers declined to ca. 34,000, and the average area of plantation increased to ca. 6 ha⁴. In the recent years, the processes of restructuring and modernisation of raw material base have clearly slowed down. The number of

growers and the average area of plantation demonstrate small changes, while the pace of growth in yields has diminished. Under the conditions of market liberalisation, it will be necessary to accelerate the concentration of sugar beet production and to improve its efficiency.

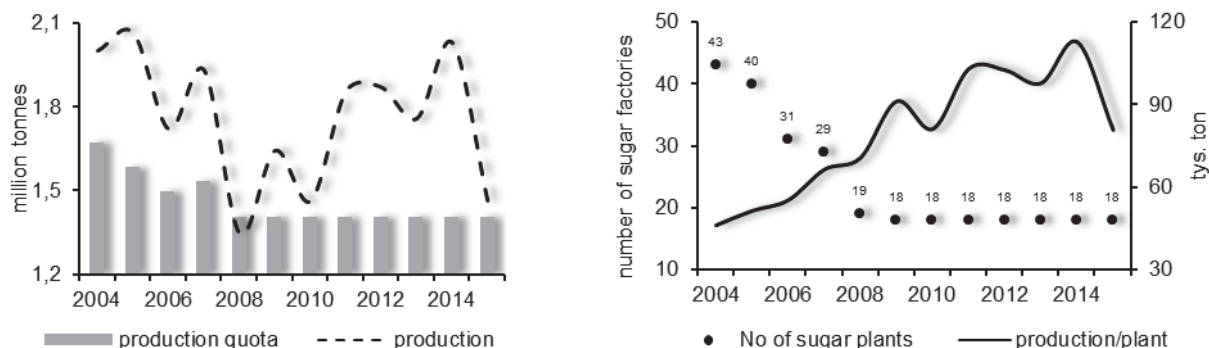

Figure 1. The production of sugar in Poland in the period 2004-2015

Source: Own elaboration, CSO data, Polish Association of Sugar Industry Engineers and Technicians.

In the long run, the production of sugar in Poland exhibits great fluctuations which are mainly caused by weather conditions. An important role in this respect was also played by the market regulations. Under the conditions of a large supply sugar, companies used to shift out-of-quota sugar for the next campaign and cut down the contracting of sugar beet. In 2015, the area of sugar beet totalled only 170 thousand ha because ca. 322 t of sugar from the 2014/2015 campaign were transferred to the 2015/2016 season. Over the period of 2004-2015 the production of sugar has significantly exceeded the production quota. Considerable decreases in production were recorded only in the years 2008-2010 and in 2015 and reflected mainly unfavourable weather conditions.

In 2016, the area of sugar beet in Poland increased up to 201 thousand ha, i.e. by ca. 18% on 2015. A large growth in contracting of raw material indicates that sugar companies started preparations for the removal of production quotas and the liberalisation of market. After the elimination of quotas there will be no out-of-quota sugar, the management of which was covered by highly restrictive conditions. Sugar producers will be able to sell production sur-

pluses on the EU market or export without limitations.

Structural changes and modernisation of the sugar industry in Poland required high investment outlays. In the period 2004-2015 the total amount of investments amounted to PLN 3,250 million, i.e. 270 million in average per annum. The structure of investments was dominated by the purchases of machinery and equipment (67%) and modernisation of buildings (30%). Smaller funds were targeted at the purchases of transport means and other remaining assets. Larger investments in buildings were related mainly to sugar silos. Sugar plants invested a lot in power systems and environmental protection, which resulted in an improvement in their effectiveness as regards energy use and thus in a decrease in costs of energy. Over the period of 2001-2015 consumption of thermal and electric energy by sugar plants declined by 30-40%².

Over the period 2004-2012, investment outlays exceeded depreciation by 15-60% and the value of fixed capital was growing. Exceptional situation occurred only in 2007, which reflected the reform sugar regime which made the producers reluctant to invest. The reason for this was an high degree of uncertainty in respect of

⁴ Rynek cukru. Stan i perspektywy, nr 43, IERiGŻ-PIB, ARR, MRiRW, Warsaw.

² Lechowski M. (2016), Przebieg i wyniki kampanii 2015/2016 w Nordzucker Polska S.A, the lecture on „XXVIII after-campaign conference”, STC, ZPC, 25.02.2016, Warsaw.

the shape of the sector after the reforms and the need for payment of large charges to restructuring fund. Another slowdown of investment pace occurred in 2013-2015 when the value of investments decreased to ca. PLN 200 million per annum and investments were smaller than depreciation (Figure 2). The reduction in investments before the reform of the market regime in 2017 is a very serious concern. If such tendency is maintained in the future it would result in the depreciation of fixed assets. It can be assumed that sugar producers do not under-

take investment decisions, as they are waiting for decisions concerning changes in the market regulation system. It should also be stressed here that in the years 2014-2015 the profit of sugar industry significantly decreased and investment activities were limited under conditions of uncertainty. Currently sugar companies refrain from investing, because the reform can triggers further restructuring processes, which, would be largely dependent on the market situation [12].

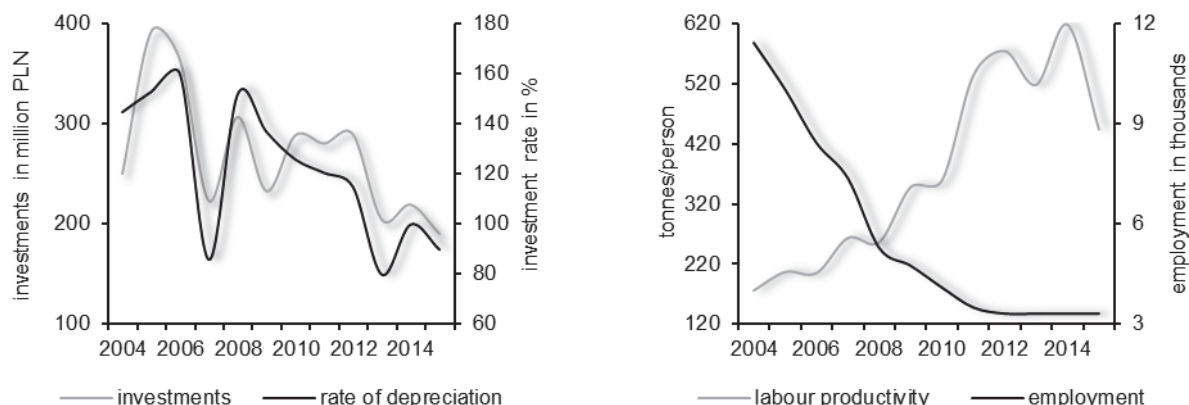

Figure 2. Investments and employment in 2004-2015

Source: Own elaboration, unpublished CSO date.

A slowdown in restructuring and modernisation is also mirrored in a stabilisation of employment and impeding of growth trend in work efficiency. In terms of full-time equivalent the employment in Polish sugar industry has fluctuated around 3,300 staff. In the years 2004-2011, the efficiency of work, measured by production of sugar per one employed showed a clear upward trend from and increased 175 to 580 tons. In subsequent years the growth in work efficiency has been stopped. A decrease in revenues in 2014-2015 at stable remuneration costs (EUR 270-280 million) caused the deterioration of work efficiency. In 2015, the employment efficiency ratio, measured by relation of net revenues versus costs of remuneration, amounted to 16 as compared to 22 recorded in 2012.

Financial standing of the sugar industry

In the long run financial standing Polish sugar industry has been subject to considerable changes which reflected a high variability of total revenue determined first of all by the market situation. In the period 2011-2013, net revenues in the sugar industry were high (PLN

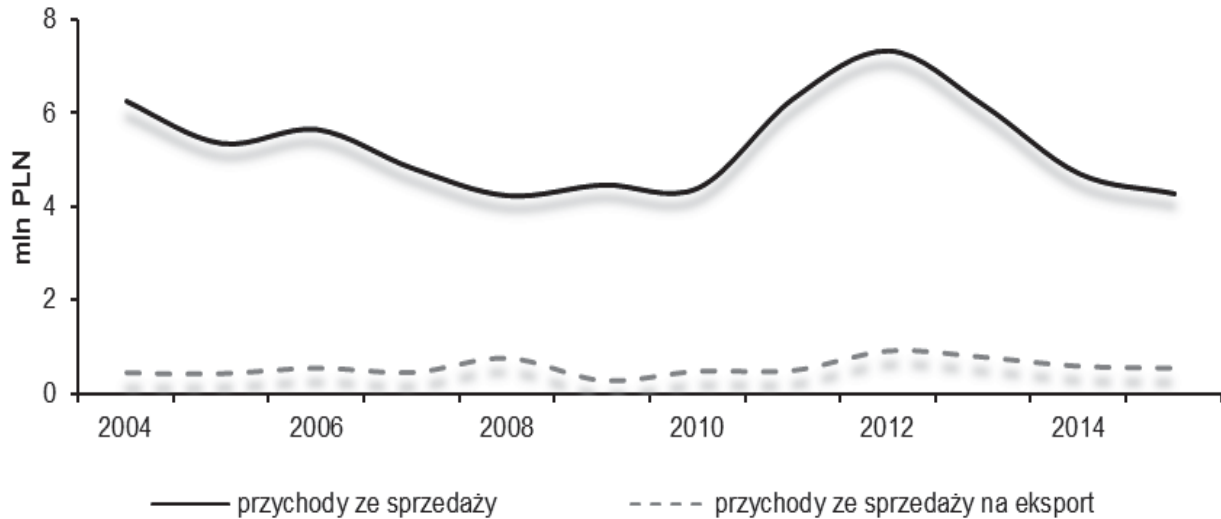
6,287.1-7,617.2 million, and were underpinned mainly by high prices of sugar in Poland as well as on the world markets. Due to a decrease in prices in 2014-2015 gross revenues decreased to PLN 4,371.4-5,251.1 million (Table 1). Under conditions of good economic situation, revenues on sales of products (sugar, molasses, beet pulp energy, etc.) accounted for ca. 80% of gross revenues. In 2014-2015, the proportion declined to 71-73% of gross revenues, which means that a more significant role was played by sales of services as well as financial revenues.

Export of products plays a relatively small role in revenues. Over the period of 2004-2015 it accounted for 7-13% of gross revenues (Figure 3), which means that the most of sugar, molasses, beet pulp and other products is exported via commercial companies. Therefore they overtake certain part of economic rent arising from foreign trade. Sugar companies in Poland should independently export larger quantities of products, which will have a positive impact on their financial results.

Table 1. The financial situation of the sugar industry in Poland

Specification	2011	2012	2013	2014	2015
Net revenues [PLN million]	6,540.6	7,617.2	6,287.1	5,251.1	4,371.4
Revenues on sales [PLN million]	4,839.6	5,903.0	5,371.9	3,935.7	3,511.1
Net profit [PLN million]	1,269.9	1,669.6	1,228.5	562.1	279.9
Net profitability [% of net revenue]	19.4	21.9	19.5	10.7	6.4
Financial costs [% of net revenue]	3.0	1.9	0.9	1.7	1.9
Financial liquidity	3.0	3.4	3.6	3.3	3.5
ROE [%]	23.6	26.4	21.0	10.2	5.0

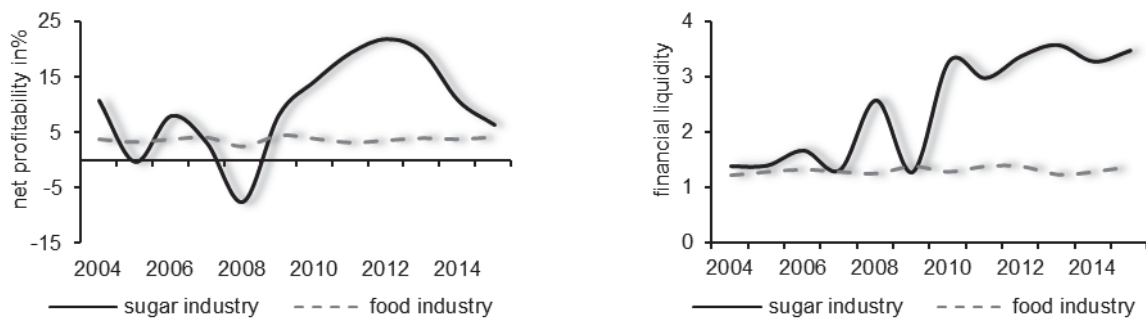
Sources; IERiGŻ-PIB calculations, unpublished CSO data.

Figure 3. Revenues of the sugar industry

Sources: IERiGŻ-PIB calculations, unpublished CSO data.

Net profit of the sugar industry is characterised by a similar pattern to the changes in revenues. Over the period of 2011-2013, larger revenues were transferred into a large net profit which amounted to PLN 1,228.5-1,669.6 million. A decrease in sugar prices and revenues led to a decline in the net profit to PLN 562.1 million (2014), and to PLN 279.9 million in 2015. The net profitability index is a ratio of net profit to net revenue on sales and shows the proportion of profit retained in a company coming from sales. Larger profits in the period

2011-2013 pushed net profitability to a very high level of 19.1-21.5% (Figure 4). For comparison, the profitability index of the whole food industry amounted then to 4-5%. Due to a large decline in revenue and net profits observed in 2014-2015 the net profitability index decreased to 10.7% and 6.4% respectively, but still was much above the index for food industry as a whole. The comparison of the profitability indices clearly indicates that the production of sugar in recent years was one of the most profitable sectors of food processing.

Figure 4. Net return and financial liquidity in 2004-2015

Source: Own elaboration, unpublished CSO data.

An important element of evaluation of financial standing of the sugar sector is also the financial liquidity ratio which interpretation enables the assessment of the enterprises' ability to timely settle current liabilities. Optimum values of the current financial liquidity ratio are 1.2-2.0. Polish sugar industry is characterised by high values of financial liquidity indices (3.0-3.5), which may indicate an excessive liquidity (also unfavourable). The excess liquidity proves an ineffective management of working capital. It may be caused by too high level of cash reserves that were not invested or large inventories (possibly reflecting difficulties with sales), as well as the low fulfilment of current liabilities. Low effectiveness of working capital management may lead to an unproductive accumulation of cash and high level of receivables. In Polish sugar industry the excess liquidity means that the companies have substantial resources of working capital but at the same time reduced investments. Therefore, due to favourable financial condition sugar plants may conduct active investment activities facing even declining profits.

An indicator allowing for an assessment of economic situation of the sector is a return on equity ratio (ROE), which shows rate of return from own equity. The ratio is measured by relation of net profit to the value of equity at the beginning of the year and indicates how effectively the capital of investors works. ROE provides a significant source of information about the sector for potential investors. ROE values in the sugar industry in the period 2011-2013 amounted to 21-26 and the rate of return on the invested capital was significantly higher from the interest rates of safe ways of investment (e.g., government bonds, bank deposits). In 2014-2015, the value of ROE significantly decreased and the industry was less profitable for investors.

Financial results of the sugar industry in Poland are primarily determined by revenues, as high fluctuations on the side of costs relate only to buying price of sugar beet which mirrors considerable changes in supply and thus prices of raw material. The remaining items in the cost structure demonstrate small changes, because they are significantly limited as a result of restructuring and modernisation processes. The

revenues of the sugar industry recorded are determined first of all by sugar prices. There is an explicit correlation between the level of revenues and the prices of sugar. In the years of high sale prices of sugar, the revenues and profits in the sugar industry were high. Such a situation was observed in the period of 2011-2013 when sale prices of sugar were close to PLN 3.20/kg. A reverse situation occurred in 2014-2015 when sugar prices decreased to about PLN 1.70/kg which led to a significant decrease in revenues and profits.

The sugar market in Poland is a part of the EU common market, strongly integrated with the global market. The integration with the EU market is strengthened by a large share (ca. 60%) of German sugar companies in Polish sugar sector. The integration of domestic and global market is apparent through the price linkages [10]. A statistical analysis showed that in the years 2011-2016 the directions of sale price changes in Poland were similar to the pattern observed in the case of the prices of white sugar contract on the commodity exchange in London (LCE-Contract No 5). World prices are characterised by great variability with the business cycle lasting ca. 5 years [5]. In recent years, this cycle shortened to 2-3 years [10]. The reason for this is a large share of foreign trade in the sugar balance sheet in Poland (12-40%). The production of sugar usually exceeded the production quota and large quantities of out-of-quota sugar were exported at the world market prices. Since the production quota was smaller than the domestic consumption (1,650-1,700 thousand tons), and out-of-quota sugar was exported or transferred for the next season, it was necessary to import ca. 250 thousand tons. The share of import in the supply on the market is estimated at ca. 15%.

In the years 2005-2015 sugar prices on the domestic market were characterised by great variability at relatively small changes of inflation rate. Annual fluctuations of procurement price of sugar beet and sale prices of sugar amounted to $\pm 20-40\%$. Indices of procurement and sale prices were characterised by similar pattern of changes. A growth or decrease in sale prices of sugar was transferred into a growth or decrease in the prices paid to sugar beet producers. An exceptional situation occurred only

in 2006, when a deep decrease in procurement prices of sugar beet (by 27%) overlapped with a stabilisation of sale prices of sugar. A long-term variability of prices is demonstrated by cumulative price indices. In the years 2005-2015, the cumulative sugar beet price index totalled 66%, and the cumulative index of prices supplemented with sugar payments - 87%. In the same period the rate of inflation amounted to 123.8%, and the food prices index to 129.7%. Accordingly cumulative index of wheat and rapeseed procurement prices amounted to 194.2 and 219.8% respectively, which was determined by a good situation on the market of cereals and oilseeds, arising from among others implemented biofuel policies. Cumulative indices of sale prices and retail prices of sugar amounted, accordingly, to

75.4% and 99.6% and were higher than procurement prices of sugar beet (Table 2). A rise in the prices of sugar versus the prices of sugar beet in real terms along with positive effects of restructuring process led to an increase in profitability of sugar industry. It has to be underlined that resulting from the reforms conducted over the period of 2006-2010 decrease in procurement prices of sugar beet was compensated in the form decoupled of sugar payments (50-56 PLN/ton). In 2015, farmers received production payments in the amount of ca. 2,140 PLN/ha. Payments to sugar beet have a significant effect on the profitability of production and in some regions of the country enabled to maintain the production, which was also favourable for the sugar industry.

Table 2. Cumulative price indices on the domestic market of sugar

Years	Inflation	Food	Sugar beet	Sugar prices	
				Sale prices	retail prices
2005	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0
2006	101.0	100.6	73.5	102.9	99.6
2007	103.5	105.6	61.8	95.8	96.1
2008	107.9	112.2	59.2	85.5	86.5
2009	111.6	116.8	66.1	99.0	99.7
2010	114.4	120.0	64.6	87.2	87.0
2011	119.4	126.8	82.3	133.8	129.8
2012	123.8	130.2	78.4	132.6	126.4
2013	124.9	133.1	82.2	114.0	107.5
2014	124.9	131.9	69.6	74.1	100.5
2015	123.8	129.7	66.1	75.4	99.6

Source: Own elaboration, unpublished CSO data.

In 2016 the market situation on both the world and domestic markets improved. The global prices of white sugar increased to ca. USD 520/ton and sale prices in Poland to PLN 2.30-2.50/kg (Figure 5). The increase gives a

basis to forecast a rise in revenues and profits of the sugar sector which would enable for a recovery of working capital reserves so as to facilitate further adjustment process.

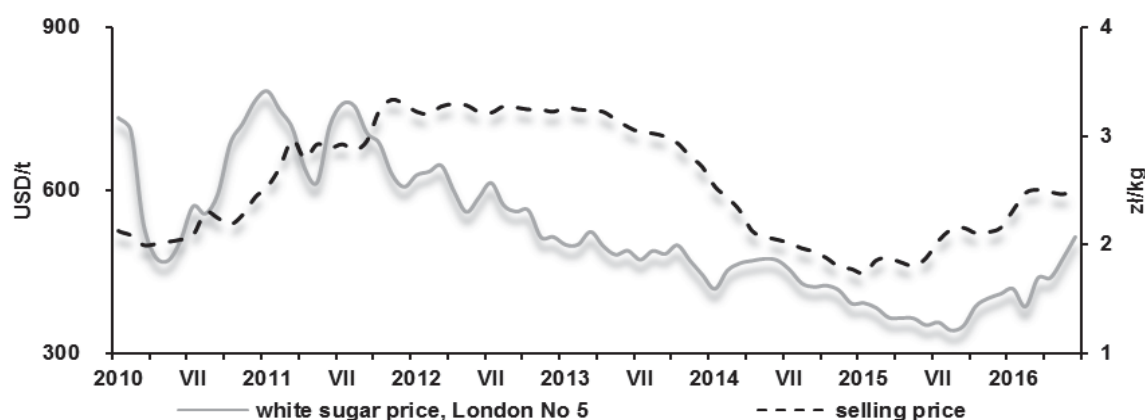

Figure 5. Sale prices of sugar in Poland and global prices of white sugar

Source: Own elaboration, unpublished CSO data, URS USDA.

Conclusions

The sugar market regulation reform of 2017 will result in considerable changes in market conditions of the sugar industry in Poland. A removal of production quotas for isoglucose and sugar and minimum buying-in (procurement) prices for sugar beet will contribute to the intensification of competition forces. Polish food industry has undergone the process of deep structural changes and modernisation. Nevertheless further adjustment to new conditions will still be required. As a result of market liberalisation, the situation on the Polish market will be still to a great extent dependent upon the situation on the European and global market. The sugar industry and its raw material basis must be prepared for such changes. Over the period of 2014-2015, the economic situation of the sector in the world and in Poland was diffi-

cult as low prices of sugar resulted in a significant reduction in revenues and profit. One can say the situation of the sugar industry deteriorated on the eve of the reform. A slowdown in modernisation process is very alarming, since investments in the recent years were below the depreciation. The slowdown of structural changes was also visible in the production of sugar beet. The entities of the sugar sector should actively adapt to changing market conditions, and investments should play a crucial role in this regard. In the first half of 2016, a certain improvement in the economic situation on the world and Polish market was observed. As a result of that an improvement in the financial situation of the sugar industry is expected, which, consequently, would facilitate adjustments necessary to cope with the challenges arising from current reform.

References

1. CEFS (2014), CEFS Sugar Statistics 2014, Brusesels.
2. *Chechelski P.* (2008), Wpływ procesów globalizacji na polski przemysł spożywczy, IERiGŻ-PIB, Warsaw.
3. European Commission (2015), Prospects for Agricultural Markets and Income in the EU 2015-2025, Brussels.
4. *Gocht A., Albrecht R., Gömann H.* (2012), Analyse des Vorschlags zur Reform der Zuckermarktordnung, Johan Heinrich von Tünnen-Institut, Braunschweig.
5. *Isermeyer F., Kleinhanß W.* (2005), Vergleichende Analyse verschiedener Vorschläge zur Reform der Zuckermarktordnung: eine Studie im Auftrag des Bundesministeriums für Verbraucherschutz, Ernährung und Landwirtschaft, FAL, Braunschweig.
6. OECD-FAO, (2015), Agricultural Outlook 2015-2024, FAO, OECD, Paris.
7. OECD (2007), Sugar Policy Reform in the European Union and in World Sugar Markets, Paris.
8. *Porter M.E.* (2008) The Five Competitive Forces That Shape Strategy, Harvard Business Review, January.
9. *Skarżyńska A.* (2013), Nadwyżka bezpośrednia z wybranych produktów rolniczych w 2012 roku oraz projekcja dochodów na 2015 rok, IERiGŻ-PIB, Warszawa.
10. *Szajner P., Hamulczuk M.* (2015), Sugar prices in Poland and their determinants, Problems of agricultural economics, 4 (345), Warsaw.
11. *Szajner P., Hryszko K.* (2013), Situation on the world market of sugar and its impact on the possibilities of sugar beet cultivation in Poland, IERiGŻ-PIB, Warsaw.
12. *Szajner P., Wieliczko B., Hamulczuk M., Wigier M., Wrzaszcz W.* (2016) Research for Agri Committee - The Post-Quotas EU Sugar Sector, Brussels.
13. *Urban R.* (2004), Przemiany przemysłu spożywczego w latach 1988-2003, IERiGŻ, Warszawa.
14. *Urban R.* (2008), Wpływ integracji z UE na polską gospodarkę żywnościową, IERiGŻ-PIB, Warsaw.
15. *Varian H.R.* (2010), Intermediate Microeconomics: A Modern Approach, W.W. Norton&Company, New York, London.
16. *Wykretowicz S.* (1997), Najnowsze dzieje cukrownictwa w Polsce (1944-1998), MNRI PR-S, Poznań.
17. *Zimmer Y.* (2013), Isoglucose – how significant is the threat to the EU sugar industry? Sugar Industry 138 (2013) No. 12.

The article has been received 11.10.2016

* * *

Молоді вчені у вирішенні сучасних проблем аграрної науки

Рада молодих вчених заснована у 1966 році в Українському науково-дослідному інституті економіки і організації сільського господарства (нині Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»).

Відповідно до Законів України «Про освіту», «Про наукову і науково-технічну діяльність», Статуту Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки» та з метою координації науково-дослідної роботи, сприяння професійному зростанню наукової молоді, згідно з рішенням загальних зборів Ради молодих вчених 11 січня 2016 року було затверджено новий її склад.

Прийнято Положення про Раду молодих вчених ННЦ «ІАЕ», відповідно до якого Рада є органом самоврядування наукової молоді, створеним з метою реалізації професійних, інтелектуальних, соціально-побутових інтересів і прав молодих вчених Інституту.

Основною метою діяльності Ради є консолідація та всебічне сприяння науковій, винахідницькій та іншій творчій діяльності молодих вчених ННЦ «ІАЕ». Основні завдання діяльності Ради полягають у:

- сприянні формуванню умов для розкриття наукового та творчого потенціалу молодих вчених;

- сприянні формуванню особистості дослідника, сучасного вченого з широким світоглядом;

- участі в організації та розвитку міжкадемічного і міжнародного наукового, практичного та культурного співробітництва молодих вчених;

- сприянні професійному росту молодих вчених ННЦ «ІАЕ», розвитку молодіжних наукових ініціатив і закріпленню молодих наукових кадрів у штаті Інституту;

- проведенні всебічної інформаційної діяльності.

За участю молодих вчених Національного наукового центру «Інститут аграрної економіки» проведено ряд заходів:

- поширено інформацію серед молодих вчених Інституту про проведення міжнародних та всеукраїнських науково-практичних конференцій для залучення їх до участі в них. Забезпечено участь молодих вчених Інституту в державних конкурсах на стипендії та премії для молодих вчених;

- організовано безкоштовне навчання співробітників та аспірантів ННЦ «ІАЕ» за такими напрямками: «Професійна робота з електронними таблицями засобами Microsoft Excel», «Статистика. Теорія і практика засобами Excel», «Сучасні засоби автоматизації облікового процесу на підприємствах України». По закінченню навчання слухачі отримали свідоцтва про підвищення кваліфікації державного зразка.

- 1 червня 2016 р. організовано та проведено сьому міжнародну науково-практичну конференцію молодих вчених у заочній формі «Розвиток економіки України та інших країн в умовах інтеграційних процесів», в якій взяли участь 114 науковців з України, Білорусі, Російської Федерації, Киргизької Республіки, Республіки Гана, Республіки Камерун.

- 9 вересня 2016 року представники Ради молодих вчених ННЦ «ІАЕ» взяли участь у благодійному показі документального фільму «Материнське поле», присвяченому пам'яті Герою України, державному і промисловому діячеві Вірі Опанасівні Найдьоновій;

- 20 жовтня 2016 року проведено щорічний конкурс на здобуття премії Президії НААН «За кращу наукову доповідь молодого ученого НААН з фундаментальних та прикладних досліджень». За результатами конкурсу Олександр Панадій, м.н.с. відділу методології обліку та аудиту ННЦ «ІАЕ»

посів перше місце з доповіддю на тему «ІТ-модель посилення ефективності обліку та контролю експериментальної бази НААН». У конкурсі також брала участь Марина Лисак, ст.н.с, к.е.н. відділу зовнішньоекономічних зв'язків з доповіддю на тему «Забезпечення національної продовольчої безпеки в умовах євроінтеграції»;

2 листопада 2016 року молодь Інституту взяла участь у науково-практичній конференції молодих учених і спеціалістів «Наукові основи ефективного розвитку галузі землеробства та використання земельно-ресурсного потенціалу України», яку проводив ННЦ «Інститут землеробства НААН». За результатами конференції Олександр Крамарьов, аспірант третього року навчання, був нагороджений почесною грамотою та посів третє місце з доповіддю «Фінансові механізми ефективного використання сільськогосподарських земель». Світлана Лойко, аспірантка другого року навчання, була відзначена грамотою за доповідь «Економіко-правові аспекти реалізації права власності на землі сільськогосподарського призначення».

У ході конференції було підписано Договір про партнерство та співпрацю між Радами молодих вчених ННЦ «Інститут аграрної економіки» та ННЦ «Інститут землеробства НААН», відповідно до якого передбачається сприяння впровадженню наукових засад в аграрну економіку;

9 листопада 2016 року молоді вчені Інституту взяли участь у заході Німецько-Українського Агрополітичного Діалогу на тему «Кооперація як інструмент покращення якості життя в сільській місцевості». Серед присутніх були представники Міністерства аграрної політики та продовольства України, Верховної Ради України, Комітету з питань аграрної політики та земельних відносин.

Для досягнення поставлених цілей Рада молодих вчених заохочує молодих науковців Інституту до активної наукової та організаційної діяльності, сприяє становленню й розвитку особистих наукових та моральних цінностей кожного молодого представника.

***Н.М. СТОЛЯРЧУК, кандидат економічних наук,
старший науковий співробітник, голова Ради молодих вчених
Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки»***

* * *

Новини АПК

Майже 30% вартості української сільгосптехніки буде відшкодовувати держава

Майже 30% вартості української техніки буде відшкодовуватися державою. Про це наголосив Міністр аграрної політики та продовольства України Тарас Кутовий під час спілкування із журналістами на міжнародній конференції «Ведення агробізнесу в Україні 2016: правила гри».

«Серед важливих завдань підтримка українського машинобудування. В рамках цього додатково хочемо передбачити півмільярда гривень на підтримку купівлі української техніки з рівнем локалізації. Це буде реалізовано попередньо через програму відшкодування вартості», – розповів Тарас Кутовий.

Він також додав, що ключові українські заводи, які виробляють сільгосптехніку, вже досягнули рівня локалізації до 50%. «Ми хочемо, щоб ця локалізація зростала. І виробникам говоримо відкрито, щоб крім економічного потенціалу, нарощували рівень локалізації», – повідомив очільник Міністерства.

Прес-служба Мінагрополітики України

Підвищення ефективності маркетингу аграрних підприємств на засадах формування збутової політики

Ринок надав аграрним підприємствам широкі можливості для вибору форм господарювання, напрямів спеціалізації, диверсифікації, масштабів виробництва, каналів реалізації продукції, джерел фінансування й інформації. Членство України у СОТ та асоціація з ЄС зумовили трансформації в господарській діяльності. Передумовою подальшого розвитку підприємств стало застосування технологій маркетингу – засобу пропозиції і продажу агропродовольчої продукції, розширення клієнтської бази та сприяння плануванню виробництва. У сфері реалізації набуло актуальності запровадження нових підходів до організації маркетингу на засадах формування збутової політики як дієвого механізму створення системи збуту, розвитку збутової діяльності, впливу на кон'юнктуру ринку продовольства й прибутковість аграрних підприємств. Комплексному розв'язанню цього завдання присвячена рецензована наукова праця¹.

У монографічному дослідженні поглиблено опрацьовані теоретичні надбання сутнісно-змістовного наповнення понять та категорій. Запропоновано визначення, встановлено мету і складники збутової політики, з'ясовано чинники формування ринку агропродовольчої продукції, обґрунтовано місце збуту в суспільному відтворенні господарської діяльності підприємств.

Зауважено, що збут являє собою завершальну стадію суспільного відтворення й забезпечує безперервність виробництва, розподілу, обміну та споживання. За допомогою збуту здійснюється рух продукту до споживача, виробничого й невиробничого (індивідуального, особистого) споживання (с. 25). Основними компонентами збуту є

ринок і його інфраструктура, фінансово-кредитні відносини, грошовий обіг. Збут сприяє насиченню потреб, пошуку невикористаних можливостей для їх задоволення та нових пропозицій і є важливою часткою маркетингу, що зорієнтована на задоволення запитів споживачів, дає змогу уникнути диспропорцій у виробництві, раціонально використовувати ресурси й нейтралізувати неефективні витрати. Визначення організаційно-економічних засад формування збутової політики як сукупності заходів підвищення ефективності збутової діяльності аграрних підприємств стає невід'ємним атрибутом маркетингу.

Важливе значення автори надають зовнішнім і внутрішнім чинникам впливу на аграрний ринок та функціонування системи збуту, формам реалізації агропродовольчої продукції. Варте уваги вдосконалення методичного підходу до формування й оцінювання збутової політики, опрацювання шляхів її поліпшення в аграрних підприємствах, виявлення чинників впливу на ефективність збуту, визначення елементів механізму управління збутом. Чільне місце у виданні займає аналіз виробництва, динаміки і каналів реалізації продукції на внутрішньому та зовнішньому ринках, споживання продуктів харчування населенням, організації збутової діяльності на основі контрактації, сертифікації якості й безпеки харчових продуктів (с. 56–71). Доцільне опрацювання концептуальних засад підвищення ефективності збутової політики та збутової діяльності підприємств із використанням біржових інструментів маркетингу, контрактації, закупівельних центрів, Інтернет-майданчиків, оптових ринків, методичного підходу до визначення трансакцій (с. 133–137).

Авторами обґрунтовано причини обмеження ємності внутрішнього аграрного рин-

¹ Россоха В.В. Формування збутової політики маркетингу аграрних підприємств : моногр. / В. В. Россоха, О. М. Шарапа. – К. : ННЦ «ІАЕ», 2016. – 232 с.

ку, визначено напрями діяльності політико-правових, економіко-фінансових, організаційно-інформаційних інституцій державного регулювання ринку, економічні наслідки і шляхи підвищення ефективності формування збутової політики суб'єктів господарювання в умовах євроінтеграції. Встановлено роль державних інституцій у формуванні збутової політики аграрних підприємств, нагальну потребу спрямування їхньої діяльності на підтримку експортного потенціалу аграрного сектору та забезпечення ефективного функціонування підприємств із використанням зарубіжного досвіду (с. 142–148). Для здійснення єдиного циклу виробничої, збутової, логістичної й інших видів діяльності запропоновано створення об'єднань товаровиробників на кластерних засадах, запровадження кооперативної логістики для розв'язання проблем зі зберіганням і транспортуванням продукції (с. 174).

Наукове дослідження охоплює широкий спектр проблем, характеризується глибиною

та комплексністю. Використання сучасних методів економічних досліджень, застосування методичних підходів і методик до розв'язання поставлених завдань дали змогу переконливо обґрунтувати пропозиції щодо вдосконалення збутової політики маркетингу та збутової діяльності аграрних підприємств.

За позитивного оцінювання рецензованого видання воно не позбавлене певних недоліків. Поза межами дослідження авторів залишилося зіставлення витрат на формування кооперативної логістики з трансакціями, спричиненими посередницькими структурами. Проте це не знижує високої оцінки актуального дослідження, яке характеризується логічністю побудови, доступним для сприйняття викладенням матеріалу, корисністю для державних службовців, науковців, викладачів вищих навчальних закладів, аспірантів, фахівців агропродовольчого виробництва, студентів і широкого кола читачів.

**П.Т. САБЛУК, доктор економічних наук,
професор, академік НААН, заслужений діяч науки і техніки України,
Герой України**

* * *

Новини АПК

Експорт сільгосппродукції перевищив 10 млрд дол. США

За підсумками 9 місяців 2016 року українськими експортерами було поставлено на зовнішні ринки аграрної продукції на суму 10,4 млрд дол. США, що становило 40,2% від всього експорту держави. За відповідний період 2015 року було експортовано продукції сільського господарства на суму 10,2 млрд дол. США.

Держстат України повідомив, що протягом січня-вересня поточного року було експортовано: живих тварин та продуктів тваринного походження на суму 0,5 млрд дол. США (2,1% до загального експорту), за 9 місяців 2015 року – 0,59 млрд дол. США;

продуктів рослинного походження на суму 5,5 млрд дол. США (21,3% до загального експорту) за 9 місяців 2015 року – 5,57 млрд дол., у тому числі зернових культур на суму 4,2 млрд дол. (16,4% до загального експорту), за 9 місяців 2015 року – 4,2 млрд дол. США;

жирів та олії тваринного або рослинного походження на суму 2,7 млрд дол. США (10,6% до загального експорту), за 9 місяців 2015 року – 2,25 млрд дол. США;

готових харчових продуктів на суму 1,6 млрд дол. США (6,2% до загального експорту), за 9 місяців 2015 року – 1,76 млрд дол.

Імпортовано сільськогосподарської продукції на суму 2,78 млрд дол. США, що становить 10% від усього імпорту до України. У 2015 році було імпортовано продукції сільського господарства на суму 2,5 млрд дол. США.

За результатами 9 місяців 2016 року сформовано позитивне сальдо торгівлі агропромисловою продукцією у розмірі 7,6 млрд дол. США.

Прес-служба Мінагрополітики України